

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

ГАВРИЛЮК ВІКТОРІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 347.195

**ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ПРИ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ
ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор
Боднар Тетяна Валеріївна

Київ – 2014

Перелік основних умовних скорочень

ВВР – Відомості Верховної Ради України

ВВР УРСР – Відомості Верховної Ради Української РСР

ГК України – Господарський кодекс України

ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України

ДКЦПФР – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (на сьогодні має назву – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – НКЦПФР)

Закон про АТ – Закон України «Про акціонерні товариства»

Закон про державну реєстрацію – Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців»

Закон про оренду державного майна – Закон України «Про оренду державного та комунального майна»

КАС України – Кодекс адміністративного судочинства України

НКЦПФР – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку

ОВУ – Офіційний вісник України

ЦК України – Цивільний кодекс України

ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України

Зміст

Вступ	5
Розділ I. Теоретичні засади правонаступництва в цивільному праві України та його нормативно-правове і організаційно-правове забезпечення	
1.1. Поняття, зміст та види правонаступництва в цивільному праві...	14
1.2. Розвиток цивільного законодавства України про універсальне правонаступництво при реорганізації юридичних осіб	30
1.3. Реорганізація юридичної особи як організаційно-правова підстава універсального правонаступництва	42
Висновки до Розділу I	66
Розділ II. Умови та порядок здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб	
2.1. Механізм здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб	73
2.2. Об'єкти універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб	100
2.3. Захист майнових прав та інтересів учасників цивільних відносин при універсальному правонаступництві юридичних осіб	118
Висновки до Розділу II	140
Розділ III. Особливості універсального правонаступництва за законодавством України	
3.1. Особливості правонаступництва при реорганізації окремих видів юридичних осіб	147
3.2. Проблеми правового регулювання правонаступництва в окремих сферах цивільних відносин	169
Висновки до Розділу III	185

	4
Висновки	189
Список використаних джерел	203

Вступ

Актуальність теми. правонаступництво – явище, притаманне низці галузей українського права – конституційному, адміністративному, господарському, міжнародному, цивільному тощо, – яке досліджується відповідними галузями юридичної науки.

Правонаступництво в цивільному праві в багатьох випадках обумовлене реорганізацією юридичних осіб. Незважаючи на більш детальну, порівняно з попереднім законодавством, регламентацію правонаступництва юридичних осіб у чинному Цивільному кодексі України та в окремих законах, що визначають правовий статус юридичних осіб окремих організаційно-правових форм (підприємницьких товариств, кооперативів, установ тощо), сучасний стан правового регулювання відносин правонаступництва при реорганізації юридичних осіб в Україні не можна вважати таким, що повністю задовольняє потреби практики.

Питання правонаступництва досліджувалися як українськими, так і зарубіжними (в межах СНД – переважно, російськими) авторами, які, зокрема, розглядали загальні проблеми правонаступництва (Д.В. Носов) у тому числі – в цивільному праві (В.П. Ємельянцев, О.О. Ягельницький), а також такі його аспекти як універсальне правонаступництво майнових прав (С.М. Воронцова), спадкове правонаступництво (Н.С. Бессараб, О.В. Кожевїна, С.В. Строк), сингулярне правонаступництво в зобов'язанні (С.А. Косоруков) тощо.

Правонаступництву при реорганізації юридичних осіб в російському цивільному праві була присвячена кандидатська дисертація М.Г. Бунічевої (2012 р.), яка, втім, не враховує особливостей правового регулювання правонаступництва при реорганізації юридичних осіб за цивільним і господарським законодавством України. В Україні окремі питання правонаступництва при припиненні юридичних осіб розглядалися в кандидатській дисертації Ю.М. Юркевича (2009 р.), проте в ній основну увагу приділено підставам та способам припинення юридичних осіб.

Правонаступництву при реорганізації акціонерних товариств частково приділяється увага в дисертації Сіщук Л.В. «Правонаступництво в корпоративних правовідносинах» (2014 р.).

В наукових дослідженнях, присвячених припиненню суб'єктів господарювання (П.О. Повар), їх злиттю та поглинанню (В.В. Рябота, Н.В. Щербакова, Є.П. Коломієць-Людвіг), проблеми правонаступництва, як правило, не розглядалися. Винятком є, хіба що, дисертація Н.І. Шевченко, в якій побіжно розглянуто питання щодо правонаступництва при реорганізації господарських товариств.

Викладене обумовлює потребу в теоретичному осмисленні низки проблем, що виникають у правовідносинах правонаступництва, зокрема, щодо правової природи правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, а також дослідження питань як загалом механізму здійснення правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, так і окремих його складових (елементів): реорганізації як підстави правонаступництва; суб'єктів та об'єктів правонаступництва; способів реорганізації юридичної особи; порядку вчинення дій суб'єктами правонаступництва та іншими учасниками процедури правонаступництва; захисту прав кредиторів юридичних осіб, які реорганізуються, та інших учасників цивільних відносин, а також розподілу відповідальності між припиненою і утвореною (утвореними) юридичними особами; документального оформлення правонаступництва тощо.

Розв'язання цих проблем неможливе без удосконалення законодавства, норми якого покликані регулювати відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, що в свою чергу вимагає проведення глибокого теоретичного дослідження правовідносин, що при цьому складаються.

Зв'язок роботи з науковими програмами , планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 5 від 5

лютого 2013 р.) і уточнена 20 грудня 2013 р. (протокол № 4). Робота виконана відповідно до наукової теми «Доктрина права в правовій системі України: теоретичний і практичний аспекти» (номер державної реєстрації № 11БФ042-01), яка досліджується на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка з 1 січня 2011 року по 31 грудня 2015 року.

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного цивільного законодавства виявити проблеми і особливості правового регулювання правонаступництва в цивільному праві, розробити нові теоретичні положення і рекомендації, спрямовані на удосконалення процедури переходу об'єктів правонаступництва при реорганізації юридичних осіб.

Виходячи з мети дослідження, було визначено його задачі, головними з яких є:

уточнити поняття та зміст правонаступництва;

дослідити історію становлення та розвитку законодавства України про правонаступництво;

уточнити поняття, способи та етапи реорганізації юридичних осіб;

з'ясувати сутність та виявити елементи механізму здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб;

визначити ефективність правових норм, спрямованих на захист прав та інтересів учасників цивільних відносин при здійсненні реорганізації юридичних осіб;

виявити особливості правонаступництва при реорганізації окремих видів юридичних осіб приватного і публічного права;

визначити ефективність цивільно-правових норм, що регулюють відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб та виявити недоліки в чинному законодавстві та практиці його застосування;

розробити та науково обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення законодавства, норми якого регулюють відносини правонаступництва в цивільних відносинах.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що складаються у процесі правонаступництва при реорганізації юридичних осіб.

Предмет дослідження становлять положення чинного цивільного законодавства, правозастосовча практика, наукові погляди та ідеї з питань правонаступництва при реорганізації юридичних осіб.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові (діалектичний, аналогія, узагальнення, аналіз і синтез) та спеціальні методи дослідження (порівняльно-правовий, лінгвістичний, історико-правовий, формально-логічний, тощо).

Діалектичний метод пізнання дозволив визначити юридичну природу правонаступництва у цивільному праві. За допомогою *методу узагальнення* було виявлено деякі загальні тенденції застосування норм щодо реорганізації та правонаступництва у судовій практиці. *Методи аналізу і синтезу* застосовувалися при дослідженні правових норм, що закріплюють способи реорганізації у різних сферах цивільних правовідносин та визначають особливості правонаступництва юридичних осіб різних видів.

Застосування *порівняльно-правового методу* дозволило зіставити положення ЦК та ГК України, а також окремих законів та підзаконних нормативно-правових актів, що регулюють відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, і з'ясувати тотожність (відмінність) їх правового регулювання у різних нормативно-правових актах.

Лінгвістичний метод використано для з'ясування етимологічного походження таких термінів як «форма припинення юридичних осіб», «спосіб реорганізації юридичних осіб» тощо. Застосування *історико-правового методу* наукового пізнання мало місце при дослідженні загальних питань, а також особливостей становлення і розвитку законодавства про правонаступництво при реорганізації юридичних осіб. *Формально-логічний*

метод використано при формулюванні таких юридичних понять як «реорганізація», « правонаступництво», «механізм здійснення правонаступництва юридичних осіб», а також при формулюванні запропонованих дисертанткою змін і доповнень до чинного законодавства.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в українській науці цивільного права комплексним монографічним дослідженням правонаступництва, що має місце при реорганізації юридичних осіб приватного права різних організаційно-правових форм та окремих видів юридичних осіб публічного права, в результаті чого дисертанткою сформульовано низку нових теоретичних положень та висновків і обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового регулювання відносин правонаступництва при реорганізації юридичних осіб.

Найважливішими з них є такі:

вперше:

обґрунтовано доцільність запровадження в науковий обіг юридичної конструкції «механізм здійснення правонаступництва юридичних осіб» і запропоновано до елементів цього механізму відносити: а) юридичні факти, як підстави виникнення правонаступництва; б) суб'єктів правонаступництва (правопередник та правонаступник); в) спосіб реорганізації юридичної особи; г) об'єкти правонаступництва (майно, права та обов'язки); ґ) порядок вчинення дій суб'єктами правонаступництва та іншими учасниками процедури правонаступництва; д) строки переходу об'єктів правонаступництва від правопередника до правонаступника; е) документальне (юридичне) оформлення (фіксація) правонаступництва;

доводиться, що правовідносини правонаступництва характеризуються нерозривною сукупністю двох видів елементів – організаційних і майнових, тому повністю розкрити механізм здійснення правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, так само, як і комплексно врегулювати в

законодавстві відповідні відносини, що при цьому складаються, можна лише з урахуванням існування зазначених двох елементів;

обґрунтовано висновок щодо необхідності розмежування понять « правонаступництво » і « процедура правонаступництва », відповідно до якого правонаступництво є наслідком (результатом) здійснення (завершення) процедури правонаступництва;

виявлено недосконалість цивільно-правових норм, покликаних регулювати відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, зокрема, щодо визначення підстав реорганізації юридичних осіб, переліку способів їх реорганізації, об'єктів правонаступництва тощо;

встановлено відмінності між заснуванням юридичної особи в загальному порядку і створенням її шляхом виділу, які, зокрема, стосуються: 1) суб'єктів, які приймають рішення про створення юридичної особи; 2) обов'язку опублікування рішення про виділ та складання розподільчого балансу; 3) різного обсягу і складу активів, що передаються для формування статутного капіталу і при виділі; 4) наявності правонаступництва при виділі; 5) різного обсягу відповідальності засновників і юридичної особи, з якої було здійснено виділ;

обґрунтовується, що кредиторами юридичної особи, яка реорганізується (за аналогією з визначенням переліку кредиторів при ліквідації юридичної особи, зазначених у ч. 1 ст. 112 ЦК України), слід вважати всіх юридичних і фізичних осіб, які мають майнові вимоги до юридичної особи, що реорганізується, у тому числі її працівників, а також контролюючі органи – щодо податків і зборів;

виявлено особливості правонаступництва окремих видів юридичних осіб приватного права (акціонерних товариств, банків, страхових організацій) та особливості правонаступництва у процесі оренди державного та комунального майна, при приватизації державного майна, при провадженні у справі про банкрутство, при купівлі-продажу підприємств як єдиних майнових комплексів, які умовно можна поділити на дві групи: 1) об'єктивні

(необхідні) особливості, викликані специфікою правового статусу юридичних осіб; б) суб'єктивні особливості, зумовлені недосконалим правовим регулювання правонаступництва при реорганізації зазначених юридичних осіб, та у процесі приватизації. Встановлено, що специфіка правового статусу юридичних осіб, що впливає на особливості їх правонаступництва, визначається, зокрема, такими ознаками як організаційно-правова форма і вид юридичної особи, характер діяльності юридичної особи (підприємницька чи непідприємницька), сфера економіки, в якій здійснюється підприємницька діяльність;

удосконалено:

визначення поняття правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, під яким пропонується розуміти зміну суб'єктного складу учасників цивільних правовідносин, що є наслідком здійснення усіх передбачених законодавством юридичних і фактичних дій з передання всього (при злитті, приєднанні, поділі, перетворенні) або частини (при виділі) свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам;

визначення поняття реорганізації юридичної особи як передбаченої законом певної сукупності юридичних і фактичних дій з передання майна, прав та обов'язків, вчинення яких зумовлено організаційно-правовою формою і видом юридичної особи, а також способом реорганізації, юридичним наслідком яких є універсальне правонаступництво;

дістали подальшого розвитку:

обґрунтування положення про те, що реорганізацію і ліквідацію доцільно розглядати як *форми припинення* юридичної особи, а злиття, приєднання, поділ, виділ і перетворення – як *способи реорганізації*, в результаті застосування яких може відбуватися припинення (у разі злиття, приєднання, поділу і перетворення) або створення (у разі злиття, поділу, виділу, перетворення) юридичної особи з правонаступництвом;

обґрунтування положення про те, що при реорганізації юридичної особи (у тому числі при виділі і поділі) може мати місце лише універсальне (загальне) правонаступництво;

положення про те, що організаційно-передумовні (утворюючі) правовідносини як вид цивільних організаційно-правових відносин, включають в себе також відносини щодо реорганізації юридичних осіб, в результаті становлення і реалізації яких відбувається «зав'язка ... і подальший розвиток майново-правових відносин» правонаступництва;

На основі цих та інших науково-теоретичних положень та висновків сформульовано низку пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства, що регулює відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб. Зокрема, запропоновано внести зміни і доповнення до Цивільного та Господарського кодексів України, до Законів України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», «Про господарські товариства», «Про банки і банківську діяльність», «Про оренду державного та комунального майна», «Про приватизацію державного майна», «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дисертація містить низку нових теоретичних висновків і положень, спрямованих на вдосконалення підінституту універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб. Висновки і пропозиції, сформульовані в дисертації, можуть бути використані: а) при подальшому дослідженні проблем універсального правонаступництва юридичних осіб та механізму його здійснення і способів захисту; б) в правозастосовній діяльності юридичних осіб та судових органів у процедурах реорганізації та розгляду справ про правонаступництво; в) у нормотворчій діяльності у процесі вдосконалення цивільного законодавства; г) при викладанні курсу «Цивільне право» та при підготовці навчально-методичних матеріалів з нього.

Особистий внесок здобувача. У дисертації викладено наукові результати, отримані особисто дисертанткою за наслідками проведення науково-дослідних робіт. Сформульовані в дисертації теоретичні положення і висновки, пропозиції і рекомендації, обґрунтовано на основі власних досліджень та практичного досвіду дисертантки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційної роботи обговорювалися на засіданні кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також доповідалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвєєвські цивілістичні читання)» (м. Київ, 19 жовтня 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні правові та організаційні проблеми публічного управління та судочинства» (м. Кіровоград, 12-13 квітня 2013 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування земельних, екологічних, аграрних та господарських відносин» (м. Хмельницький, 17-18 травня 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Дванадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 8-9 листопада 2013 р.), Круглому столі «Діалектика публічних та приватних інтересів у державному регулюванні економіки» (м. Київ, 8 листопада 2013 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації викладені в 5 наукових статтях, 4 з яких опубліковані у наукових фахових виданнях України і 1 – в зарубіжному науковому виданні, та в тезах 5 доповідей на науково-практичних конференціях і «круглому столі».

Розділ І. Теоретичні засади правонаступництва в цивільному праві України та його нормативно-правове забезпечення

1.1. Поняття, зміст та види правонаступництва в цивільному праві

Правонаступництво в цивільному праві в багатьох випадках обумовлене реорганізацією юридичних осіб. Незважаючи на більш детальну, порівняно з попереднім законодавством, регламентацію правонаступництва юридичних осіб у Цивільному кодексі України [198] (далі – ЦК України) та в окремих законах, що визначають правовий статус юридичних осіб певних організаційно-правових форм (підприємницьких товариств, кооперативів, установ тощо), сучасний стан правового регулювання відносин правонаступництва при реорганізації юридичних осіб в Україні не можна вважати таким, що повністю задовольняє потреби практики.

Актуальність цієї проблематики обумовлена також потребою в осмисленні низки теоретичних питань, що стосуються правонаступництва, зокрема, щодо його поняття та особливих ознак, сукупність яких характеризує юридичну природу цього явища, оскільки попри наявність певної кількості наукових досліджень проблематики правонаступництва, в яких розглядалися, крім загальнотеоретичних проблем правонаступництва (Д.В. Носов, В.П. Ємельянцев, О.О. Ягельницький), такі його аспекти як універсальне правонаступництво майнових прав (С.М. Воронцова), спадкове правонаступництво (Н.С. Бессараб, О.В. Кожевїна, С.В. Строк), сингулярне правонаступництво в зобов'язанні (С.А. Косоруков) тощо, питання, щодо поняття та змісту правонаступництва багато в чому залишаються дискусійними.

Як зазначає В.А. Белов, питання щодо правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, а також при продажу і оренді підприємств не лише в російській, але і в іноземній літературі зовсім не розроблені. Навіть норми законодавства при правонаступництві юридичних осіб будуються за аналогією з нормами спадкового права [3, с. 9].

З урахування викладеного, метою цього підрозділу є виявлення конститутивних ознак правонаступництва і виділення його основних видів, з'ясування відмінностей правонаступництва в цивільному праві від правонаступництва у пов'язаних з ним процесуальних галузях права, і на цій підставі – визначення поняття правонаступництва при реорганізації юридичних осіб та його місця в цивільному праві України.

Правонаступництво, як явище, відоме ще з часів Давнього Риму, де воно було розроблено римськими юристами стосовно відносин спадкування.

Ф.К. фон Савін'ї, досліджуючи питання виникнення і припинення правовідносин, зазначав, що особливістю юридичних фактів є те, що вони завжди викликають зміну в часі у правовідносинах и що ця зміна може, зокрема, також полягати в простій зміні суб'єкта правовідношення. Такий вид фактів Ф.К. фон Савін'ї називав правонаступництвом [180, с. 215].

Відсутність легального визначення поняття правонаступництва в нормативно-правових актах цивільного законодавства (у тому числі – в ЦК України) призвела до того, що у наукових дослідженнях з питань правонаступництва та в навчальній літературі його поняття визначають по-різному, що обумовлено неоднаковими ознаками, що їх включають конкретні автори до змісту правонаступництва.

Так, Б.Б. Черепакін визначав правонаступництво як перехід суб'єктивного права (в широкому розумінні – також правового обов'язку) від однієї особи (праводавця) до іншої (правонаступника) в порядку похідного правонабуття (у відповідних випадках – похідного набуття правового обов'язку) [203, с. 311].

О.А. Пушкін зазначав, що при реорганізації має місце правонаступництво, тобто заміна в правовідносинах, що виникли раніше, одних юридичних осіб іншими з переходом до останніх всіх прав та обов'язків перших. Практично це означає, що до новоутвореної юридичної особи від юридичної особи, яка припинила своє існування, переходять всі вимоги і борги, майно, незакінчені розрахунки, права та обов'язки за

договорами тощо, словом, весь актив і пасив юридичної особи, яка підлягає припиненню [183, с. 128].

Універсальне правонаступництво, як правило, виникає як акцесорні наслідки дій, що мають іншу цільову спрямованість (наприклад, реорганізація, здійснювана за волею правопередника), або взагалі внаслідок зовнішніх причин, незалежно від волі правопередника (примусова реорганізація тощо), – зазначав Ю.Г. Басін [2, с. 13].

На думку С.В. Мартишкіна, правонаступництво слід визначати як зміну (повну або часткову заміну) суб'єктного складу правовідношення, яка тягне за собою перехід до правонаступника прав та (або) обов'язків правопередника [54, с. 8].

Досліджуючи правонаступництво з позицій теорії права, Д.В. Носов, не відступаючи від поглядів вчених-цивілістів, пропонує розуміти під правонаступництвом властивість правовідносин, що являє собою не зв'язану з особистістю суб'єкта правовідношення і не заборонену законодавством зміну суб'єктного складу правовідношення, за якої в порядку похідного набуття суб'єктивних прав і (або) юридичних обов'язків відбувається їх перехід від однієї особи (правопередника) до іншої особи (правонаступника) стосовно одного й того ж об'єкта правовідношення [63, с. 8].

Таким чином, наведені визначення поняття правонаступництва, попри їх авторські інтерпретації, у загальному вигляді зводяться до того, що правонаступництво – це зміна суб'єктного складу правовідношення, що супроводжується переходом прав та обов'язків від правопередника до правонаступника.

Досліджуючи універсальне правонаступництво під кутом зору набуття майна, В.П. Ємельянцев розглядає його як самостійний (відмінний від привласнення і відчуження) правовий механізм набуття майна правонаступником через вчинення спеціального роду правочинів при

спадкуванні, реорганізації юридичних осіб і з підстав відумерлості спадщини [29, с. 11].

Більш широко до питання правонаступництва підходить М.Г. Бунічева, яка визначає правонаступництво при реорганізації юридичних осіб як заснований на складному юридичному складі перехід всіх або частини прав та обов'язків в порядку похідного правонабуття від однієї юридичної особи до іншої, який супроводжується припиненням та (або) створенням однієї чи кількох юридичних осіб і здійснюється шляхом зміни суб'єктного складу правовідносин. На її думку, таке визначення дозволяє виділити наступні ознаки правонаступництва при реорганізації юридичних осіб: 1) завжди здійснюється перехід прав та обов'язків від однієї юридичної особи до іншої, що вказує на транслятивний характер правонаступництва; 2) можливий перехід як всіх прав і обов'язків юридичної особи, так і їх частини, що зумовлює універсальний (при злитті, приєднанні, поділі, перетворенні) і сингулярний (при виділі) види правонаступництва; 3) правонаступництво ґрунтується на складному юридичному складі; 4) є похідним способом правонабуття: права і обов'язки правонаступника ґрунтуються на відповідних правах і обов'язках правопередника; 5) супроводжується припиненням юридичної особи-правопередника і (або) створенням юридичної особи- правонаступника; 6) нерозривно пов'язане зі зміною суб'єктного складу правовідношення: правопередник вибуває, а правонаступник вступає у відповідне правовідношення [10, с. 4].

Загалом (але не у всьому) погоджуючись із ознаками правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, запропонованими М.Г. Бунічевою, зазначимо, що із визначення поняття правонаступництва, сформульованого цією авторкою, напрошується висновок, що авторка у процедурі правонаступництва на перше місце ставить перехід прав та обов'язків, а потім – зміну суб'єктного складу.

З одного боку, з таким розумінням правонаступництва можна було б погодитися, якщо брати до уваги ту обставину, що у разі поділу

(примусового поділу), перетворення і виділу правонаступник (як юридична особа–учасник цивільних відносин) відсутній аж до моменту юридичного оформлення державним реєстратором припинення правопопередника та/або створення нової (перетвореної) юридичної особи. Проте, на наш погляд, воно є дещо спрощеним, оскільки не враховує хронології юридично значимих дій у процедурі правонаступництва.

Як впливає з ч. 1 ст. 104 ЦК України та ч. 1 ст. 33 Закону України від 15 травня 2003 р. № 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [116] (далі – Закон про державну реєстрацію), хронологічно спочатку відбувається передання майна, прав та обов'язків однією юридичною особою іншій (правонаступнику), а згодом, внаслідок такого передання ця юридична особа (правопередник) припиняється.

Саме тому при такій реорганізації юридичної особи можна говорити про правопередника і квазі правонаступника, який у процедурі правонаступництва не є повноцінним учасником цивільних відносин-юридичною особою, оскільки набуває такого статусу з моменту його державної реєстрації.

На нашу думку, є всі підстави для визнання квазі правонаступника юридичною фікцією, тобто особливим засобом юридичної техніки, юридико-технічною конструкцією, яка умовно визнає завідомо неправдиве положення істиною, можливість спростування якої, як правило, не має жодного юридичного значення. Вважаємо, що таке розуміння повністю узгоджується з юридичною фікцією, як елементом правової конструкції юридичної особи [53, с. 7-8].

На підтвердження цього наведемо положення ч. 1 ст. 1 Закону України від 4 червня 2009 р. № 1442-VI «Про структуру, повноваження та особливості правового і економічного режиму майнового комплексу Національного виробничо-аграрного об'єднання «Масандра»» [162], згідно з яким Національне виробничо-аграрне об'єднання «Масандра» – державне статутне об'єднання підприємств у формі концерну, яке є правонаступником

виробничо-аграрного об'єднання «Масандра» і на баланс якого передається все майно, що належало виробничо-аграрному об'єднанню «Масандра».

Інший приклад. Відповідно до рішення Одеської міської ради від 27 червня 2006 р. № 101-V «Про реорганізацію комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»» [153], рішення Одеської міської ради від 29 вересня 2006 р. № 366-V «Про внесення змін та доповнень до рішення Одеської міської ради від 27 червня 2006 р. № 101-V «Про реорганізацію комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»» і розпорядження Одеського міського голови від 1 серпня 2006 р. № 819-01р «Про заходи з реорганізації комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»» [126] за результатами проведених заходів стосовно реорганізації комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго» було здійснено злиття та створення на їх базі комунального підприємства «Теплопостачання міста Одеси».

Як зазначалося у передавальних актах обох комунальних підприємств, затверджених Рішенням виконавчого комітету Одеської міської ради від 19 жовтня 2006 р. № 556 «Про затвердження передавальних актів комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»», всі зобов'язання зазначених комунальних підприємств перед кредиторами та всі зобов'язання дебіторів перед цими комунальними підприємствами, а також всі їхні активи та пасиви переходять до правонаступника – комунального підприємства «Теплопостачання міста Одеси» [122].

Таким чином, доходимо висновку, що у процедурі правонаступництва спочатку відбувається поява новоствореної юридичної особи (крім випадків приєднання), що дає змогу здійснювати передання майна, а також прав та обов'язків від правопопередника до правонаступника, а після здійснення

державної реєстрації правонаступника – заміна суб'єктного складу у відповідних правовідносинах.

У такому разі правонаступництво, як зміна суб'єктного складу, є наслідком здійснення усіх передбачених законодавством юридичних і фактичних дій з передання всього (при злитті, приєднанні, поділі, перетворенні) або частини (при виділі) свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам.

Завдяки застосуванню правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, забезпечується оптимізація суб'єктів комерційного обороту і стабільність у сфері економіки, які досягаються шляхом поєднання майна і зобов'язань.

Саме через конструкцію правонаступництва розкривається механізм виникнення і зв'язок прав та обов'язків щодо майна, яке перейшло до правонаступника разом з правами і обов'язками, що існували на це майно, коли воно знаходилося у правопередника.

В теорії цивільного права прийнято виділяти *повне* (універсальне) і *часткове* (сингулярне) правонаступництво. Перше, за загальним правилом, має місце при спадкуванні, реорганізації юридичних осіб, купівлі-продажу і оренді підприємств, як єдиних майнових комплексів, друге – при зміні осіб у зобов'язанні.

Класифікуючи правонаступництво на сингулярне і універсальне, Ф.К. фон Савін'ї *сингулярним правонаступництвом* називав таке, предметом якого є яке-небудь одне майнове право чи навіть кілька об'єднаних майнових прав, але таким чином, що кожне з них переходить саме по собі, не вступаючи у зв'язок з іншими внаслідок випадкового загального переходу.

Предметом *універсального правонаступництва*, зазначав далі Ф.К. фон Савін'ї, є майно як ідеальне ціле, що означає, що при цьому повністю абстрагуються від його особливого змісту у вигляді кількості (від грошової вартості) і якості (від виду окремих прав, що в ньому містяться, і предметів цих прав) [180, с. 217].

Набуття права видається універсальним, писав Д.І. Мейєр, коли право переходить до особи у складі всіх юридичних відносин попереднього суб'єкта права, так що особа, яка набуває право, продовжує собою особистість тієї особи, від якої право перейшло до нього, тому і універсальне набуття права можна також назвати набуттям *за наступництвом*. Набуття права видається сингулярним, коли право переходить до особи незалежно від інших юридичних відносин попереднього його суб'єкта, так що між останнім і набувачем права немає такого безпосереднього зв'язку, який уявляється при набутті права за наступництвом [55, с. 238].

В.А. Белов, зазначаючи, що реорганізація може мати подвійне юридичне значення: з одного боку вона може приводити до створення однієї чи кількох юридичних осіб, які раніше не існували, на майновій базі одного чи кількох правонаступників, з іншого – до припинення існування цих останніх, вважає, що і в одному, і в іншому випадку основну характеристичну рису реорганізації складає універсальне правонаступництво однієї юридичної особи – наступника (новоутвореного чи такого, що функціонував раніше) в правах і обов'язках іншої юридичної особи – попередника (який продовжує існувати чи припиняє існування) [6, с.174].

Така позиція В.А. Белова ґрунтується на своєрідності його підходу до розуміння і співвідношення універсального і сингулярного правонаступництва, який полягає в тому, що В.А. Белов головну відмінну якість універсального правонаступництва вбачає у *нерозривному зв'язку прав з обов'язками, які на них припадають*, а не в у наступництві у *всіх* правах і обов'язках певної особи [5, с.487-489].

В.П. Ємельянцев також вважає, що термін «сингулярне (часткове) правонаступництво» доцільно використовувати лише в зобов'язальних правовідносинах стосовно обігу майнових прав та обов'язків [29, с.11].

Зазначаючи, що реорганізація, як і ліквідація, є формами припинення юридичної особи, С.І. Климкін підкреслює, що на відміну від ліквідації, реорганізація тягне за собою виникнення правонаступництва, причому

універсального [36, с. 84]. Ще більш категорична М.В. Телюкіна, яка стверджує, що при реорганізації неможливе часткове (сингулярне) правонаступництво в правах і обов'язках [190, с. 39].

Інші вчені, виходячи з того, що відповідно до положень ЦК України, Господарського кодексу України [18] та інших законів при виділі новоутвореній юридичній особі (особам) передається не все, а лише частина майна, не всі, а лише частина прав і обов'язків тієї юридичної особи, з якої виділяється і утворюється нова юридична особа (особи), вважають правонаступництво при цьому частковим (сингулярним) [10, с. 4; 54, с. 8].

Більше того, в наукових публікаціях окремих російських авторів можна зустріти твердження, що не лише при виділі, але і при поділі має місце сингулярне правонаступництво, оскільки до новоутворених юридичних осіб переходять лише окремі права і обов'язки новоутворених юридичних осіб. Такі думки, висловлювалися, зокрема, С.А. Чубаровим [204, с.8], Д.В. Ждановим [31, с.106] та ін., які виходять з того, що при реорганізації може мати місце правонаступництво по кожному конкретному зобов'язанню, а не стосовно всієї сукупності прав і обов'язків. На цих же позиціях стоїть і А.В. Качалова [34, с. 37-39].

З цього питання ми дотримуємося позиції законодавця, який в ч. 1 ст. 104 ЦК України чітко вказує на передання *майна, прав та обов'язків* [курсив наш. – В.Г.] у тому числі при поділі. Інша справа, що дві або більше утворених внаслідок поділу правопередника юридичні особи отримують відповідну частину цього майна, прав та обов'язків, проте ця обставина не дає підстав вважати правонаступництво у наведеному випадку сингулярним.

Доречно зазначити, що Ф.К. фон Савін'ї уточнював поняття універсального правонаступництва, зокрема, положеннями про те, що: а) предметом цього виду правонаступництва є майно як таке, як ідеальна величина без взяття до уваги його особливого змісту. А з цим добре узгоджується, що часто воно стосується не всього майна, а лише частки, тобто його розрахункової частини, тому що і подібна частина відноситься

лише до зазначеного ідеального поняття майна як до своєї основи: майно є одиницею, а зазначена частина – її дробом; б) прямою ознакою універсального правонаступництва є безпосередній перехід вимог і боргів, що відносяться до цього майна, для яких воно є навіть єдиною можливим переходом, оскільки вони зовсім не можуть бути передані шляхом сингулярного наступництва [180, с. 218].

Для розуміння змісту та правової природи правонаступництва юридичних осіб в цивільному праві велике значення має, на наш погляд, порівняльно-правова характеристика правонаступництва в цивільному праві і в процесуальних галузях права України (цивільному процесуальному, господарському процесуальному, адміністративному процесуальному праві).

Відносини правонаступництва в цивільному праві регулюються, передусім, низкою норм ЦК України, в якому термін « правонаступник » (« правонаступництво ») вживається майже в 20 статтях, а також іншими нормативно-правовими актами цивільного законодавства (наприклад, Законами України від 4 березня 1992 р. № 2171-ХІІ «Про приватизацію державного майна» [149], від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна» [140] (далі – Закон про оренду державного майна), Законом про державну реєстрацію тощо).

Відносини правонаступництва в цивільному процесуальному праві регулюються нормами Цивільного процесуального кодексу України [202] (далі – ЦПК України), в якому їм присвячено 9 статей, та Законом України від 21 квітня 1999 р. № 606-ХІV «Про виконавче провадження» [100] (4 статті).

Відповідно до ч. 1 ст. 37 ЦПК України процесуальне правонаступництво може мати місце у разі: а) смерті фізичної особи, б) припинення юридичної особи, 3) заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, 4) в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір.

Разом з тим, законодавством встановлено, що у разі смерті фізичної особи, яка була однією зі сторін у справі, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва, суд своєю ухвалою закриває провадження у справі (п. 6 ч. 1 ст. 205 ЦПК України).

Здійснення процесуального правонаступництва відбувається шляхом залучення судом до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи.

Згідно з ч. 1 ст. 37 ЦПК України процесуальне правонаступництво можливе на будь-якій стадії цивільного процесу, у тому числі, як зазначив Верховний Суд України, на стадії апеляційного оскарження судового рішення. При цьому, посилаючись на положення ч. 2 ст. 37 ЦПК України, яка встановлює, що усі дії, вчинені в цивільному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку він замінив, Верховний Суд України зазначив, що *право апеляційного оскарження* судових рішень у межах установлених статтею 294 ЦПК строків належить і її правонаступнику.

У зазначених випадках на стадії апеляційного провадження питання про процесуальне правонаступництво вирішує суд апеляційної інстанції [164].

Правонаступнику особи, яку він замінив, належить також *право касаційного оскарження* судових рішень. На стадії касаційного провадження питання про процесуальне правонаступництво при поданні відповідних заяви і доказів вирішує суд касаційної інстанції [165].

Пунктом 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 р. № 11 «Про судову практику застосування статей 353 - 360 Цивільного процесуального кодексу України» встановлено, що процесуальне правонаступництво може мати місце у тому числі й *на стадії перегляду судових рішень Верховним Судом України* [163].

Правонаступник особи, яка брала участь у справі, незалежно від виду провадження, якщо спірні правовідносини допускають правонаступництво, може також подати заяву про перегляд судового рішення у зв'язку з *нововиявленими обставинами* [123].

Оскільки виконавче провадження, як зазначено в ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження», є завершальною стадією судового провадження, існують всі підстави для того, щоб кваліфікувати *правонаступництво у виконавчому провадженні як процесуальне правонаступництво*.

Цей висновок підтверджується наявністю в ЦПК України норми (ч. 1 ст. 378), яка регулює заміну сторони у виконавчому провадженні, а також положеннями ч. 5 ст. 8 Закону України «Про виконавче провадження», згідно з якими у разі вибуття однієї із сторін державний виконавець з власної ініціативи або за заявою сторони, а також сама заінтересована сторона мають право звернутися до суду із заявою про заміну сторони її правонаступником. Для правонаступника усі дії, вчинені до його вступу у виконавче провадження, обов'язкові тією мірою, якою вони були б обов'язковими для сторони, яку правонаступник замінив.

Правонаступництво у матеріальних цивільних правовідносинах тісно пов'язане не лише з правонаступництвом у цивільному процесі. В Господарському процесуальному кодексі України від 6 листопада 1991 р. № 1798-ХІІ [19] (далі – ГПК України) процесуальному правонаступництву присвячено ст. 25, ч. 1 якої встановлює, що у разі смерті або оголошення фізичної особи померлою, припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення), заміни кредитора чи боржника в зобов'язанні, а також в інших випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір, господарський суд залучає до участі у справі правонаступника відповідної сторони або третьої особи на будь-якій стадії судового процесу.

Незважаючи на відносно недавні (травень 2011 р.) зміни, внесені до зазначеної статті, які, безумовно, покращили її зміст у порівнянні з попередньою редакцією, яка піддавалась справедливій, на наш погляд, критиці [95, с.73], і в нинішньому вигляді ч. 1 ст. 25 ГПК України є дещо недосконалою, оскільки в ній не зазначено на такий спосіб реорганізації, як виділ, внаслідок якого теж має місце правонаступництво у матеріальних правовідносинах, за яким має слідувати процесуальне правонаступництво.

Відповідно до ст. 21 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ (в ред. Закону України від 22 грудня 2011 року № 4212-VI) «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [101]) у разі вибуття чи заміни кредитора у справі про банкрутство господарський суд за заявою правонаступника або іншої особи, яка бере участь у справі, здійснює заміну такої сторони на будь-якій стадії провадження у справі її правонаступником.

Усі дії, вчинені у справі про банкрутство до вступу у справу правонаступника, обов'язкові для нього так само, як вони були обов'язкові для особи, яку правонаступник замінив.

Дуже стисло (без зазначення підстав правонаступництва в матеріальному праві) визначене процесуальне правонаступництво в адміністративному процесі. Згідно з ст. 55 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV [39] (далі – КАС України) у разі вибуття або заміни сторони чи третьої особи у відносинах, щодо яких виник спір, суд допускає на будь-якій стадії адміністративного процесу заміну відповідної сторони чи третьої особи її правонаступником. Усі дії, вчинені в адміністративному процесі до вступу правонаступника, обов'язкові для нього в такій самій мірі, у якій вони були б обов'язкові для особи, яку він замінив.

Правонаступництво у цивільному праві має значення для функціонування інших правовідносин – господарських, трудових, податкових тощо.

Так, припиненню суб'єкта господарювання присвячено ст. 59 ГК України, аналіз положень якої буде проведено в подальших розділах роботи.

Реорганізація юридичної особи «... як комплексний процес виникнення, перетворення або припинення юридичної особи ... шляхом здійснення юридично значущих дій і ухвалення юридичних актів керівником, що направлені на перехід прав і обов'язків підприємства, установи, організації, що реорганізується в порядку універсального правонаступництва...» є однією з підстав розірвання трудового договору між працівником та роботодавцем [194, с. 4, 8].

Податковий кодекс України [70] доволі часто вживає термін « правонаступник », коли йдеться про платників податків- правонаступників реорганізованої юридичної особи (ст.ст. 67, 95, 98, 129, 153 та ін. Податкового кодексу України).

Наведені приклади застосування поняття правонаступництва у різних сферах суспільних відносин свідчать не лише про його загальний, універсальний характер, але і про актуальність дослідження проблем правового регулювання правонаступництва юридичною наукою, зокрема, наукою цивільного права України.

Аналіз норм, що регулюють відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, дозволяє стверджувати, що правовідносини правонаступництва характеризуються нерозривною сукупністю двох видів елементів – організаційних і майнових.

Так, *організаційні елементи* превалюють у відносинах, що складаються при прийнятті рішення про реорганізацію юридичної особи, під час роботи комісії з реорганізації, при складанні і затвердженні передаточного акта і розподільчого балансу, при поданні відповідних документів органу, що здійснює державну реєстрацію та при державній реєстрації юридичної особи і її припинення.

Майнові елементи визначають зміст відносин, коли йдеться про положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи,

яка реорганізується, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами. Майновими відносинами є також відносини стосовно визначення правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, якщо її правонаступниками є декілька юридичних осіб, а також стосовно відповідальності останніх перед кредиторами юридичної особи, що припинилася (ч. 6 ст. 107 ЦК України), та відносини стосовно відповідальності правопередника і правонаступника (правонаступників) у разі виділу (ч. 3 ст. 109 ЦК України).

Першим в науці цивільного права, хто звернув увагу на те, що багато організаційних відносин входять до предмета правового регулювання цивільного права, був О.О. Красавчиков, концепція якого була підтримана і поділяється нині багатьма вченими. Поклавши в основу класифікації цивільних організаційно-правових відносин їх зміст, О.О. Красавчиков диференціював їх на організаційно-передумовні (утворюючі), організаційно-делегуючі, організаційно-контрольні та організаційно-інформаційні відносини [50, с. 54-55].

В контексті нашого дослідження певний інтерес становлять організаційно-передумовні («организационно-предпосылочные», як їх називав О.О. Красавчиков) відносини, в результаті становлення і реалізації яких відбувається, за висловлюванням О.О. Красавчикова, «зав'язка ... і подальший розвиток майново-правових відносин» [50, с. 54].

Вважаємо, що організаційно-передумовні (утворюючі) правовідносини, як вид цивільних організаційно-правових відносин, включають в себе також відносини щодо реорганізації юридичних осіб, в результаті становлення і реалізації яких відбувається «зав'язка ... і подальший розвиток майново-правових відносин» правонаступництва.

З викладеного випливає, що повною мірою розкрити механізм здійснення правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, так само, як і комплексно врегулювати в законодавстві відповідні відносини, що при

цьому складаються, можна лише з урахуванням існування в них організаційних і майнових елементів.

Таким чином, проведене у цьому підрозділі роботи дослідження поняття, ознак та юридичної природи правонаступництва при реорганізації юридичних осіб в цивільному праві України дозволяє сформулювати деякі загальні висновки.

1. правонаступництво в цивільному праві – це зміна суб'єктного складу учасників цивільних правовідносин, що є наслідком здійснення особою (особами) усіх передбачених законодавством юридичних і фактичних дій з передання належного їй майна, прав та обов'язків іншій особі (особам).

2. Сукупність матеріальних норм, що регулюють відносини щодо правонаступництва при реорганізації юридичних осіб складає підінститут інституту юридичної особи в цивільному праві України. Тому неприпустимим є твердження М.В. Фесюри [194, с. 8, 13] щодо реорганізації підприємства, установи, організації як процесу виникнення, перетворення або припинення юридичної особи або її *структурного підрозділу* [курсив наш. – В.Г.], оскільки реорганізація може стосуватися лише юридичних осіб, але не їх структурних підрозділів, які не є учасниками (суб'єктами) цивільних правовідносин.

3. Процесуальне правонаступництво у цивільному, господарському та адміністративному процесі є похідним від матеріального правонаступництва у цивільному праві. Похідний характер процесуального правонаступництва обумовлений тим, що у випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір (у матеріальних правовідносинах), до правонаступника переходять не лише суб'єктивні цивільні права та обов'язки, але і процесуальні права та обов'язки, пов'язані зі здійсненням і захистом матеріальних суб'єктивних прав.

3. На законодавчому рівні відносини правонаступництва в ЦПК України, незважаючи на їх похідний характер, врегульовані більш вдало, ніж в ЦК України.

Аналіз змісту ЦК України свідчить про відсутність у ньому спеціальної статті, яка б у загальному вигляді визначала поняття та підстави (випадки) правонаступництва у цивільних відносинах, що, на нашу думку, є прогалиною в законодавстві, яку доцільно заповнити шляхом доповнення ЦК України статтею 14-1 такого змісту:

«Стаття 14-1. правонаступництво в цивільних відносинах

1. правонаступництво (зміна суб'єктного складу з переходом майна, цивільних прав та/або обов'язків від однієї особи до іншої) в цивільних відносинах може мати місце у разі смерті фізичної особи, створення або припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом та іншими актами цивільного законодавства».

1.2. Розвиток цивільного законодавства України про правонаступництво при реорганізації юридичних осіб

Інститут правонаступництва в законодавстві України розвивався разом із розвитком інституту юридичної особи як учасника цивільних правовідносин і був тісно пов'язаний з реорганізацією юридичних осіб. Як стверджував Б.Б. Черепакін, розглядаючи питання щодо універсального правонаступництва, при реорганізації юридична особа, яка реорганізується, продовжує існувати і діяти в особі своїх правонаступників [203, с. 323].

Слід, однак, зазначити, що першим цивільним законам як Радянської Росії, так і Української РСР реорганізація, як спосіб припинення юридичної особи і правонаступництво при цьому, були невідомі. Так, Цивільний кодекс Р.Р.Ф.С.Р., затверджений постановою ВЦК РРФСР від 11 листопада 1922 р. [23], в ст. 18 встановлював, що існування юридичної особи може бути припинене відповідним органом державної влади, якщо вона ухиляється від передбаченої статутом або договором мети або якщо її органи (загальні збори, правління) в своїй діяльності ухиляються в бік, протилежний інтересам держави. Подібну норму містив і перший Цивільний кодекс УСРР,

затверджений ВУЦВК УСРР 16 грудня 1922 р. [201] (набрав чинності з 1 січня 1923 р.), який і за структурою, і за змістом, по-суті, був повною рецепцією ЦК РРФСР.

Слід, однак, зазначити, що деякими нормативно-правовими актами, прийнятими в цей період, передбачалася можливість реорганізації окремих видів юридичних осіб. Наприклад, Положення про порядок припинення кооперативних організацій при їх ліквідації, злитті і поділі, затверджене Постановою ЦВК і РНК СРСР від 15 червня 1927 р. [73], яке поширювалося «на кооперативні організації всіх видів і ступенів», у розділі III, що називався «Припинення кооперативних організацій у разі їх злиття і поділу» (у документі – «соединения и разделения»), передбачало, що злиття кооперативних організацій відбувається:

а) шляхом злиття двох або кількох організацій в одну нову на основі нового статуту і під новим найменуванням;

б) шляхом входження однієї або кількох організацій до складу відповідної організації на основі статуту останньої і під її найменуванням [відповідно до положень чинного законодавства у такому разі має місце не злиття, а приєднання. – В.Г.] (ст. 34 Положення).

Злиття кооперативних організацій відбувалося на підставі постанови загальних зборів (зборів уповноважених) кожної із організацій, що зливалися. На цих же зборах затверджувалася угода, на основі якої мало проходити злиття.

Далі (ст. ст. 36-38 Положення) регламентувалися процедура повідомлення кредиторів і заявлення ними протесту проти злиття, порядок реєстрації і опублікування постанови про злиття, а також визначався момент переходу прав і обов'язків від правопередника до правонаступника.

Поділ кооперативної організації також відбувався на підставі постанови загальних зборів її членів (зборів уповноважених). Одночасно з цим повинні бути напрацьовані і прийняті проекти статутів новоутворених організацій.

У постанові про поділ повинно бути обов'язково зазначено, яким чином розподіляється актив і пасив організації, яка ділилася, між новоутвореними організаціями, а також які члені вступають у ці останні.

Так само мала бути дотримана процедура повідомлення кредиторів.

Права і обов'язки від правопередника до правонаступника (у документі вони називалися «новоутворені організації» і «організація, яка поділилася») переходили з дня реєстрації статутів новоутворених організацій. Одночасно організація, яка розділилася, вважалася такою, що припинилася.

Дещо інший порядок реорганізації і правонаступництва було передбачено Положенням про державні промислові трести, затвердженим постановою ЦВК і РНК СРСР від 29 червня 1927 р. [71], до якого пізніше постановою ЦВК і РНК СРСР від 27 березня 1936 р. «Про порядок злиття, приєднання, поділу і ліквідації трестів та інших господарських організацій і виділення з їх складу окремих підприємств» [67] були внесені незначні зміни, що стосувалися визначення органів, з дозволу яких могла бути проведена реорганізація трестів.

Відповідно до ст. 59 цього Положення *приєднання* одного треста до іншого відбувалося шляхом відповідної зміни статуту останнього.

Припинення існування треста, який приєднувався і перехід активу і пасиву до іншого треста вважалися вчиненими з моменту запису в торговому реєстрі.

Злиття трестів відбувалося шляхом утворення нового треста.

Злиття трестів і перехід активів і пасивів до нового треста вважалися вчиненими з моменту запису в торговому реєстрі (ст. 60 Положення).

Виділ з треста частини його майна для утворення іншого треста відбувався шляхом зміни статуту першого тресту і утворення нового треста з дотриманням відповідних вимог. Записи в торговому реєстрі про зміну статуту треста, який існував раніше, і про затвердження статуту нового треста проводилися одночасно (ст. 61 Положення). У зв'язку з цим не можна

погодитися з висловленим в літературі твердженням, що Закон України «Про підприємства в Україні» доповнив форми реорганізації підприємств ще двома – виділом і перетворенням [51, с.42.]. Насправді, виділ і перетворення були відомі союзному законодавству ще задовго до прийняття зазначеного закону.

Поділ одного треста на два або більше число трестів відбувався шляхом утворення нових трестів з дотриманням встановлених вимог.

Одночасно з реєстрацією новоутворених трестів до них переходили у відповідних частках актив і пасив треста, що ділився. Разом з тим у реєстрі робився запис про припинення існування останнього.

Поділ вважався вчиненим з моменту запису в реєстрі (ст. 62 Положення).

Важливе значення для забезпечення захисту прав кредиторів при реорганізації у вигляді виділу і поділу мала норма ст. 64 Положення, згідно з якою у цих випадках встановлювалася солідарна відповідальність відповідних трестів за борги третім особам, що виникли до моменту реєстрації змін, які відбулися. При цьому солідарна відповідальність нового треста при виділі обмежувалася виділенням у його розпорядження активом.

Як бачимо, чинне у той період законодавство більш повно і докладно, у порівнянні з ЦК РРФСР і ЦК УСРР, регулювало відносини реорганізації і правонаступництва окремих юридичних осіб, у зв'язку з чим видається не зовсім точним твердження, що законодавство перших років Радянської влади не встановлювало правового механізму як реорганізації загалом, так і окремих видів реорганізації зокрема [34, с. 4].

Дещо пізніше в законодавстві Союзу РСР з'являється термін «перетворення», який, проте, жодним чином не пов'язувався з реорганізацією, оскільки перетворення було досить широко застосовано на виконання постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 3 травня 1957 р. № 495 «Про порядок передачі колгоспного майна при перетворенні колгоспів у радгоспи» [66], якою було затверджено Положення про порядок передачі земель і суспільного майна колгоспів при перетворенні їх у радгоспи і про

порядок розрахунків з колгоспниками. Відповідно до цього Положення питання щодо перетворення колгоспів у радгоспи вирішувалося на основі добровільної згоди колгоспників за рішенням загальних зборів членів колгоспів більшістю голосів в присутності не менше двох третіх членів артілі.

Після затвердження рішення загальних зборів райвиконкомом діяльність колгоспу вважалася припиненою і керівництво всією виробничою роботою (по рослинництву, тваринництву, будівництву і інших галузях господарства) покладалося на директора радгоспу.

Для передачі радгоспу (і оцінки) матеріально-майнових цінностей колгоспу, а також для здійснення розрахунків з колгоспниками, державними організаціями і іншими організаціями та особами, райвиконкомом по кожному колгоспу створювалася комісія з припинення діяльності колгоспу у складі голови колгоспу (голова комісії), (бухгалтера (рахівника) колгоспу, голови ревізійної комісії колгоспу, представників райвиконкому (від райфінвідділу), МТС і радгоспу.

Термін роботи комісії визначався райвиконкомом, але не повинен був перевищувати одного місяця.

Таким чином, зазначений нормативно-правовий акт, по-суті, визначав порядок реорганізації такого виду юридичних осіб, як колгоспи, шляхом їх *перетворення* в інший вид юридичних осіб – радгоспи, тобто у спосіб, не передбачений ЦК УРСР 1922 р.

Вперше *загальні норми* про реорганізацію, як один із шляхів припинення (але не як про один із способів створення. – В.Г) юридичної особи, з'явилися в Цивільному кодексі Української РСР від 18 липня 1963 р. [200], в ч. 1 ст. 37 якого були встановлені три способи реорганізації юридичних осіб: злиття, поділ та приєднання, що обумовлювалося кваліфікацією реорганізації як одного з шляхів (поряд із ліквідацією) припинення юридичної особи. Натомість про виділ, як спосіб реорганізації,

що може застосовуватися у разі утворення юридичної особи, в ЦК УРСР не йшлося.

Одночасно у зазначеній статті було встановлено, що при злитті і поділі юридичних осіб майно (права і обов'язки) переходить до нововиниклих юридичних осіб. При приєднанні юридичної особи до іншої юридичної особи її майно (права і обов'язки) переходить до останньої. Майно переходить в день підписання передаточного балансу, якщо інше не передбачене законом або постановою про реорганізацію.

Частина 2 ст. 37 ЦК УРСР передбачала, що порядок ліквідації і реорганізації юридичних осіб визначається законодавством Союзу РСР і постановами Ради Міністрів Української РСР, а ч. 3 цієї статті встановлювала особливості ліквідації і реорганізації кооперативних та інших громадських організацій, встановивши, що цей порядок може бути визначений їх статутами (положеннями).

Низка нормативно-правових актів, прийнятих пізніше, передбачала, крім зазначених, і такий спосіб реорганізації як виділення. Так, цей спосіб реорганізації було передбачено абз. 2 п. 107 Положення про соціалістичне державне виробниче підприємство, затвердженого постановою Ради Міністрів СРСР від 4 жовтня 1965 р. № 731 [76], який встановлював (цитуються мовою оригіналу): «При выделении из предприятия одного или нескольких новых предприятий к каждому из них переходят по разделительному акту, в соответствующих частях, имущественные права и обязанности реорганизованного предприятия».

Дещо пізніше норми аналогічного змісту були закріплені, зокрема, в Положенні про виробниче об'єднання (комбінат), затвердженому постановою Ради Міністрів СРСР від 27 березня 1974 р. № 212 [75], у Положенні про науково-виробниче об'єднання, затвердженому постановою Ради Міністрів СРСР від 30 грудня 1975 р. № 1062 [72] тощо, що призвело до виникнення колізій між ЦК УРСР та відповідними постановами союзного Уряду. Ці колізії стосувалися не лише переліку способів реорганізації, але і

термінологічного визначення об'єктів правонаступництва: за ЦК УРСР це були майно (права і обов'язки), за постановами Уряду – майнові права та обов'язки.

Рада Міністрів СРСР 2 вересня 1982 р. затвердила Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації підприємств, об'єднань, організацій і установ [74], а Рада Міністрів Української РСР постановою від 11 липня 1983 р. № 299 – Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації підприємств, об'єднань, організацій і установ республіканського та місцевого підпорядкування [86]. Головну увагу в цих актах було приділено порядку створення зазначених юридичних осіб (шляхом визначення органів, які приймали рішення про створення відповідних юридичних осіб, та органів, з якими таке рішення мало бути погоджене), значно меншу – порядку ліквідації. Стосовно реорганізації підприємств, підприємств, об'єднань, організацій і установ Положення (п. 10) передбачало, що вона провадиться в порядку, встановленому для створення відповідних юридичних осіб.

Ні способів, ні процедури реорганізації, ні відносин правонаступництва ні союзна, ні республіканське Положення не регулювали.

Доречно зазначити, що в цей період мала місце невідповідність положенням ЦК УРСР і окремих нормативно-правових актів, прийнятих Урядом Української РСР. Так, п. 75 Примірного статуту житлово-будівельного кооперативу, затвердженого постановою Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1985 р. № 186 [94] встановлював, що за рішенням загальних зборів членів житлово-будівельного кооперативу, затвердженим виконавчим комітетом районної, міської, районної в місті Ради народних депутатів, може бути проведено реорганізацію кооперативу (злиття, приєднання, поділ або виділення). Проте жодних змін, спрямованих на усунення зазначених колізій до ЦК України (як і до цивільних кодексів інших союзних республік) внесено не було.

Не були вони внесені до ЦК УРСР і з прийняттям Закону СРСР від 30 червня 1987 р. № 77284-ХІ «Про державне підприємство (об'єднання)» [113],

який в абз. 2 п. 1 ст. 23 виділив уже п'ять способів реорганізації: злиття, приєднання, поділ, виділення, перебудову (цей закон втратив чинність згідно з законом від 7 березня 1991 р. № 2015-І у зв'язку з прийняттям 4 червня 1990 р. Закону СРСР «Про підприємства в СРСР» [146]. Останній закон закріпив ті самі п'ять способів реорганізації, замінивши модний на той час, проте не зрозумілий с погляду юридичного змісту, термін «перебудова» терміном «перетворення» (ч. 1 ст. 37 Закону). Втім, що являє собою перетворення юридичної особи, цей закон не пояснював.

Цікаво, що прийнятий дещо раніше (26 травня 1988 р.) Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» [129], називаючи способи реорганізації, вже вживав термін «перетворення», але протиставляв реорганізацію припиненню діяльності кооперативу (ч. 1 ст. 15 Закону).

Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ «Про підприємства в Україні» [147], зберігши у ч. 1 ст. 34 зазначені вище способи реорганізації підприємства, передбачив в абз. 2 п. 1 ст. 5, що підприємство може бути створене також внаслідок примусового поділу іншого підприємства відповідно до антимонопольного законодавства (в 1995 р. слова «антимонопольного законодавства» у цій статті були замінені словами «законодавства про захист економічної конкуренції»).

Не відповідали нормам ЦК УРСР щодо реорганізації юридичних осіб і окремі пункти чинного і на сьогодні Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, затвердженого наказом Антимонопольного комітету України, Міністерства економіки України та Мінстату України від 20 квітня 1994 р. № 43/79/5 [84].

Так, під поділом у цьому Положенні розуміється ліквідація підприємства (об'єднання) з одночасним створенням на його базі двох або більше нових самостійних підприємств.

Положення запровадило новий термін, невідомий ЦК УРСР, – «відокремлення», – під яким розуміється виділення із складу підприємства

(об'єднання) структурного підрозділу (одиниці) і створення на його базі самостійного підприємства або вихід підприємства із складу об'єднань.

Відповідно до п. 3.1. Положення поділ чи відокремлення можуть здійснюватися відповідно до чинного законодавства у випадках та за умов:

а) створення на базі підприємств та об'єднань, що не привели свій статус у відповідність з чинним законодавством, кількох нових господарюючих суб'єктів або відокремлення від підприємств та об'єднань структурних підрозділів - за рішенням органу, уповноваженого управляти державним майном;

б) виходу підприємств із складу:

добровільних об'єднань - згідно зі статутом об'єднання;

об'єднань, утворених відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 19 «Про управління майном, що є у загальнодержавній власності, в будівництві та промисловості будівельних матеріалів» [172] – за рішенням керівництва цих об'єднань;

об'єднань, що діють відповідно до Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 9 «Про об'єднання державних підприємств зв'язку та запровадження ліцензування деяких видів діяльності в галузі зв'язку» [135], Декрету Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 10 «Про об'єднання підприємств вугільної промисловості» [138], Декрету Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 20 «Про об'єднання підприємств транспорту та дорожнього господарства» [139], Декрету Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1993 р. № 41 «Про об'єднання електроенергетичних підприємств» [137], Декрету Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1993 № 42 «Про об'єднання державних підприємств нафтової, газової, нафтопереробної промисловості та нафтозабезпечення» [136] – за рішенням відповідних міністерств та інших центральних органів державної виконавчої влади, що здійснюють управління майном.

Поділ або відокремлення могли також здійснюватися:

в процесі корпоратизації – згідно з пропозиціями комісії з корпоратизації;

в процесі підготовки підприємств до приватизації – згідно з планом приватизації;

при оренді структурних підрозділів (одиниць) державних підприємств (об'єднань) – за згодою орендодавця;

при передачі в оренду структурних підрозділів (одиниць) державних підприємств (об'єднань) з наступним викупом – згідно з договором оренди;

в процесі розгляду справи про банкрутство підприємств – відповідно до ухвали арбітражного (нині – господарського) суду (п. 3.2 Положення).

Таким чином, до прийняття 16 січня 2003 р. нового ЦК України і ГК України в нашій країні існувало два переліки способів реорганізації юридичних осіб – *загальний* (встановлений ЦК УРСР), який охоплював три способи реорганізації (злиття, поділ та приєднання) і стосувався всіх видів юридичних осіб, та *спеціальний* (встановлений актами поточного законодавства), який охоплював п'ять способів реорганізації (злиття, приєднання, поділ (у тому числі – примусовий поділ), виділення, перетворення) і стосувався лише підприємств та кооперативів.

Якщо виходити з етимологічного розуміння терміну «порядок», вжитого в ст. 37 ЦК УРСР, у контексті досліджуваного питання, то тлумачні словники визначають порядок як певну послідовність, черговість чогонебудь [187, с. 705]. Навряд, чи спосіб, як «дія, прийом або система прийомів...» [187, с. 825], є терміном, тотожним терміну «порядок».

Новий етап розвитку законодавства України про правонаступництво при реорганізації юридичних осіб розпочався з введенням у дію 1 січня 2004 р. нового ЦК України та ГК України.

В цих кодексах процедура реорганізації юридичних осіб, а, відтак, і відносини правонаступництва, одержали більш повну регламентацію, хоч і не були досконалыми, про що свідчить низка змін і доповнень, які вносилися протягом 2006-2013 років до відповідних статей ЦК України.

Зазначені кодекси були і залишаються не єдиними нормативно-правовими актами, що регламентують процедуру реорганізації юридичних осіб і встановлюють механізм правонаступництва. Існує низка законів і підзаконних нормативно-правових актів, а також статутів юридичних осіб, норми яких визначають особливості, вносять певні уточнення і доповнення стосовно правового регулювання реорганізації і правонаступництва окремих видів юридичних осіб (акціонерних товариств, банків, страхових компаній, кооперативів тощо).

Така сукупність нормативно-правових актів дозволяє виділити у складі законодавства про правонаступництво юридичних осіб:

1) *акти загального законодавства* (ЦК і ГК України, Закон про державну реєстрацію);

2) *акти спеціального законодавства* (Закони України від 7 вересня 2008 р. № 514-VI «Про акціонерні товариства» [96] (далі – Закон про АТ), від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII «Про господарські товариства» [111], від 10 липня 2003 р. № 1087-IV «Про кооперацію» [128], від 10 квітня 1992 р. № 2265-XII «Про споживчу кооперацію» [158], від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР (в ред. Закону України від 20 листопада 2012 р.) «Про сільськогосподарську кооперацію» [154], від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» [98], від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР «Про страхування» [161], від 20 грудня 2001 р. № 2908-III «Про кредитні спілки» [131], від 22 березня 2012 р. № 4572-VI «Про громадські об'єднання» [112] тощо);

3) *акти локального законодавства* (статути або засновницькі договори юридичних осіб).

Наявність цих трьох груп нормативно-правових актів, з одного боку зумовлює потребу в систематизації та узгодженні тих їхніх норм, які носять характер загальних і не регулюють особливості реорганізації і правонаступництва конкретних юридичних осіб, а з іншого – зобов'язує законодавця, відповідні компетентні органи та юридичних осіб до чіткого

закріплення в нормативно-правових актах, що ними приймаються (затверджуються), особливостей реорганізації і правонаступництва зазначених юридичних осіб. У цьому, на нашу думку, полягають основні завдання щодо вдосконалення законодавства про правонаступництво при реорганізації юридичних осіб.

Зазначимо, що нормами ЦК України відносини щодо припинення юридичних осіб публічного права не регулюються, що впливає зі змісту ст. 81 ЦК України, і на що звертається увага в наукових публікаціях, хоч з висловленим висновком щодо пріоритету спеціальних норм Порядку здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 р. №1074 [89] перед загальними нормами ЦК України, якщо вони конкретизують зміст норм спеціального закону або оскільки вони ґрунтуються на відсильній нормі спеціального закону [69, с. 72], погодитися важко. На нашу думку, порівняння у цьому випадку норм різних за юридичною силою нормативно-правових актів (закону і постанови Кабінету Міністрів) з позицій пріоритету одних над іншими видається некоректним, оскільки положення закону завжди мають перевагу над положеннями підзаконного нормативно-правового акта. Конкретизація і деталізація положень закону в підзаконному нормативно-правовому акті зовсім не означає пріоритету норм останнього.

Ст. 59 ГК України, дія якої поширюється на відносини, пов'язані з припиненням суб'єкта господарювання – юридичної особи публічного права (державного, комунального підприємства), також не регулює відносин, що складаються при припиненні інших учасників господарських відносин-юридичних осіб (зокрема, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, наділених господарською компетенцією).

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне включити до ЦК України та ГК України норму, яка б відсилала до актів законодавства, що встановлюють порядок правонаступництва при реорганізації юридичних осіб публічного

права (органів державної влади та органів місцевого самоврядування – учасників господарських відносин).

Докладніше зміст законодавства України, що регулює реорганізацію і правонаступництво юридичних осіб, а також шляхи вирішення проблем його вдосконалення будуть досліджені в подальших розділах цієї роботи.

Деякі аспекти, що стосуються, зокрема, правонаступництва та процесуального правонаступництва при реорганізації підприємств, містяться в роз'ясненнях Вищого арбітражного суду України від 12 вересня 1996 р. № 02-5/334 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» [118], проте, вони значною мірою застаріли, оскільки, по-перше, стосуються практики застосування нормативно-правових актів, що втратили силу (Законів України «Про власність», «Про підприємництво», «Про підприємства», Положення про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації), а, по-друге, не враховують положень ЦК і ГК України та інших законів, прийнятих після 2003 р.

Оскільки в практиці господарських судів справи у спорах, пов'язаних з створенням, реорганізацією та ліквідацією юридичних осіб – звичне явище, а практику застосування цими законодавства при їх розгляді не можна визнати єдиною, вважаємо за доцільне прийняття Вищим господарським судом України постанови пленуму з питань практики застосування законодавства (зокрема, ЦК та ГК України, Закону про державну реєстрацію тощо) при розгляді справ, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією юридичних осіб.

1.3. Реорганізація юридичної особи як організаційно-правова підстава універсального правонаступництва

Реорганізацію юридичних осіб можна розглядати щонайменше у трьох аспектах: 1) як форму припинення юридичної особи (у разі злиття, приєднання, поділу і перетворення) 2) як спосіб створення юридичної особи

(у разі злиття, поділу, виділу, перетворення); 3) як організаційно-правову підставу правонаступництва.

Метою цього підрозділу є комплексне дослідження закріплених в законодавстві України підстав та способів реорганізації юридичних осіб, оскільки між реорганізацією, як однією з форм припинення юридичної особи (у разі злиття, приєднання, поділу, перетворення) чи її утворення (у разі виділу), і правонаступництвом існує найтісніший правовий зв'язок.

Проте, перш, ніж приступити до розгляду підстав реорганізації юридичних осіб, необхідно з'ясувати, що таке реорганізація, як вона співвідноситься з такою формою припинення юридичної особи, як ліквідація, а також встановити співвідношення реорганізації і реструктуризації (переформування) юридичної особи.

Тлумачні словники, словники іншомовних слів тощо визначають реорганізацію як перебудову, перетворення, зміну форм організації тощо [186, с. 593; 188, с. 585; 182, с. 1132].

Термін «реорганізація» широко застосовувався в законодавстві радянського періоду (зокрема, в ЦК УРСР, КзПП УРСР, інших законах тощо), проте на етапі розробки проекту ЦК України його розробники відмовилися від терміну «реорганізація» насамперед тому, що, як зазначає один із розробників законопроекту А.С. Довгерт, «не всі способи реорганізації (зокрема виокремлення) мають наслідком припинення юридичної особи. Тому з метою уніфікації правової термінології термін «реорганізація» не вживається у тому значенні, до якого юристи вже звикли» [28, с. 133].

До певної міри поясненням такого підходу може слугувати концепція юридичних осіб у проекті ЦК України, відповідно до якої, зокрема, «є лише один спосіб виникнення юридичних осіб. Це – відокремлення майна, яке може відбуватися як разом з об'єднанням осіб, так і без такого»; «якщо майно відокремлюється разом з об'єднанням осіб, ми говоримо про

товариства ...»; «якщо майно відокремлюється без об'єднання осіб – це установа...» [28, с. 132].

Саме таким концептуальним підходом пояснюється, на наш погляд, наявність у ЦК України ч. 1 ст. 81, згідно з якою «Юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна». Подібної норми немає в цивільних кодексах інших держав-учасниць СНД, які, хоч вони так само, як і Україна, взяли за їх основу Модельний цивільний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав.

Проте традиції взяли гору, і в актах чинного законодавства, що приймалися вже після прийняття ЦК України (а, крім того, і в ГК України, що був прийнятий одночасно з ЦК України), терміни «реорганізація» і «ліквідація» вживалися як і раніше, а коли йшлося про повноваження органів державної влади і органів місцевого самоврядування в економічній сфері, то ще й у сукупності з терміном «створення» (якщо йшлося про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ, організацій державної та комунальної власності).

Важливою подією у врегулюванні відносин реорганізації в ЦК України стало прийняття Закону України від 10 жовтня 2013 р. № 642-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [103], яким, зокрема, ч. 1 ст. 104 ЦК України було викладено в такій редакції: «Юридична особа припиняється в результаті реорганізації (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або ліквідації. У разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників».

Внесеними змінами уточнено, що:

по-перше, злиття, приєднання, поділ і перетворення щонайтісніше пов'язані саме з реорганізацією юридичної особи, а не з переданням майна, прав та обов'язків;

по-друге, перехід майна, прав та обов'язків є наслідком реорганізації;

по-третє, у разі реорганізації майно, права та обов'язки переходять до правонаступників.

Ці три обставини свідчать про органічний зв'язок реорганізації і правонаступництва і дають змогу кваліфікувати **реорганізацію юридичної особи як організаційно-правову підставу правонаступництва**.

Проте і після внесення цих змін до ЦК України врегулювання в ньому відносин реорганізації і правонаступництва не можна визнати повним і досконалим. У цьому відношенні більш вдалим виглядає ЦК РФ, в якому відносини реорганізації юридичних осіб і правонаступництва при реорганізації регулюються положеннями кількох статей (головним чином, ст.ст. 57-60 ЦК РФ).

Вживаючи термін «реорганізація», чинне законодавство не розкриває його змісту стосовно реорганізації юридичних осіб усіх організаційно-правових форм та видів. Разом з тим, в нормативно-правових актах містяться визначення цього поняття стосовно окремих видів юридичних осіб.

Наприклад, Закон України «Про банки і банківську діяльність» визначає реорганізацію банку як злиття, приєднання, виділення, поділ банку, перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

У Методиці уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. № 177 «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки» [58] під реорганізацією підприємства розуміється припинення діяльності підприємства шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства.

Таким чином, у чинному законодавстві поняття реорганізації певного виду юридичної особи розривається за допомогою двох ознак – способу

реорганізації і правонаступництва, як наслідку застосування того або іншого способу реорганізації.

В юридичній літературі реорганізація, як правило, також розкривається шляхом перерахування її окремих способів [184, с. 53; 205, с. 124-125;], із акцентуванням уваги на припиненні юридичної особи [189, с. 40], з визнанням правонаступництва визначальною ознакою реорганізації, її юридичною сутністю [8, с. 18; 185, с. 148-152; 34, с. 5-8, 27-29].

Як зазначав С.М. Братусь, в результаті реорганізації «діяльність підприємств, що припиняються, в цьому випадку набуває нових організаційних форм, вона продовжується в діяльності тих юридичних осіб, що виникли в результаті реорганізації (злиття або поділу) або які існували і раніше (при приєднанні)» [9, с. 355-356].

На думку В.М. Кравчука, ознаками реорганізації є:

універсальне правонаступництво;

зміна складу учасників і обсягу належних їм корпоративних прав реорганізованої юридичної особи;

відсутність правового зв'язку між реорганізованою юридичною особою та юридичними особами, створеними внаслідок реорганізації;

відсутність зобов'язальних відносин між правонаступником і реорганізованою юридичною особою [48, с. 657]. У роботі, що вийшла пізніше, автор додав ще одну ознаку – сума розмірів статутних капіталів усіх юридичних осіб до реорганізації (на момент прийняття рішення про їх реорганізацію) дорівнює сумі розмірів статутних капіталів усіх юридичних осіб, що створені шляхом реорганізації (на момент реєстрації випуску акцій) [49, с. 319].

А.В Коровайко вважає, що за економічним змістом реорганізація – це спосіб консолідації або розподілу майна (бізнесу) учасниками юридичної особи на основі їх суб'єктивних інтересів, а з формально-юридичного боку – це процес заміни осіб у майнових та інших правовідносинах у порядку універсального правонаступництва [43, с. 9]. Як зазначає автор, існують дві

специфічні сфери правовідносин з приводу реорганізації: «внутрішня», яка охоплює лише коло учасників суб'єктів, що реорганізуються, і «зовнішня», що відображає зв'язок юридичних осіб, що реорганізуються, з іншими суб'єктами права [43, с. 15].

В підручнику з корпоративного права реорганізація визначається як особлива процедура, в ході якої відбувається припинення, а в більшості випадків і (або) створення юридичної особи, що супроводжується переходом прав і обов'язків реорганізованої юридичної особи (правопопередника) в порядку правонаступництва до іншої юридичної особи (правонаступника) [45, с. 179].

О.В. Бакуліна пропонує розглядати реорганізацію як процедуру (порядок дій), що опосередковує перехід прав та обов'язків одного господарського товариства до іншого в порядку правонаступництва [1, с. 134].

Наведене визначення є неповним, оскільки стосується лише господарських товариств. Крім того, воно не розкриває усіх аспектів реорганізації юридичних осіб, зокрема, не вказує на характер дій, на вид правонаступництва тощо.

В.А. Белов та П.В. Шевцов вважають, що з точки зору динаміки цивільних правовідносин реорганізація являє собою складний фактичний (юридичний) склад, який є підставою виникнення та (або) припинення юридичної особи, а також підставою універсального правонаступництва – переходу всього обсягу прав і обов'язків реорганізованих юридичних осіб (правопопередників) до юридичних осіб, створених в результаті реорганізації, або до тих юридичних осіб, що реорганізуються (правонаступників) [44, с. 484].

Узагальнивши висловлені в літературі ознаки реорганізації, та виходячи зі змісту відповідних норм, пропонуємо визначати **реорганізацію юридичної особи як передбачену законом певну сукупність юридичних і фактичних дій з передання майна, прав та обов'язків вчинення яких**

зумовлено організаційно-правовою формою і видом юридичної особи, а також способом реорганізації, юридичним наслідком яких є універсальне правонаступництво.

Запропоноване визначення, на нашу думку, розкриває сутність реорганізації, вказує на характер дій та на ті чинники, від яких залежить сукупність дій, що їх необхідно вчинити відповідно до закону при реорганізації тієї або іншої юридичної особи, а також на правовий наслідок реорганізації – універсальне правонаступництво.

З поняттям реорганізації пов'язане поняття реструктуризації.

В законодавстві і в науковій літературі термін «реструктуризація» вживається як стосовно реструктуризації юридичних осіб, так і щодо реструктуризації боргових зобов'язань (боргу), податкового боргу (заборгованості), кредиту тощо.

В аспекті нашого дослідження розглянемо поняття реструктуризації стосовно юридичних осіб.

В нормативно-правових актах закріплено кілька визначень поняття реструктуризації, які відрізняються, головним чином, формулюванням мети проведення реструктуризації.

Так, відповідно до Методичних рекомендацій про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків, схвалених постановою Національного банку України від 9 жовтня 2000 р. № 395 [60], реструктуризація банку – це комплекс організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на покращання фінансового стану, підвищення ліквідності та платоспроможності банку, зокрема шляхом реорганізації банку, повної або часткової зміни власника з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи-інвестора, яка не підлягає санації, що сприятиме фінансовому оздоровленню банку та дозволить задовольнити вимоги кредиторів.

Закон України від 24 грудня 1998 р. № 356-XIV «Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій

області» [156] визначає реструктуризацію підприємства як це здійснення організаційно-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на зміну структури підприємства, його управління, форми власності, організаційно-правової форми, з метою фінансового оздоровлення підприємства, збільшення обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищення ефективності виробництва.

Аналогічне визначення містить Закон України від 11 травня 2000 р. № 1714-III «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова» [157] та інші подібні закони.

Проте, найбільш повним (навіть без урахування спеціального призначення цього визначення, яке стосується реструктуризації при санації боржника) слід визнати визначення поняття реструктуризації, яке встановлене ч. 3 ст. 29 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом». Згідно з цією статтею під реструктуризацією підприємства розуміється здійснення організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємства, зокрема шляхом його поділу з переходом боргових зобов'язань до юридичної особи, що не підлягає санації, на зміну форми власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню підприємства, підвищенню ефективності виробництва, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції та повному або частковому задоволенню вимог кредиторів.

З наведених визначень випливає, що *поняття реструктуризації ширше, ніж поняття реорганізації*, оскільки охоплює не лише окремі способи реорганізації (зокрема, поділ і перетворення), але й інші заходи. Проте саме наявність у законодавстві таких широких визначень поняття реструктуризації, які сформульовані, як зазвичай прийнято зазначати, «для цілей цього Закону», і дає простір юридичній особі, яка діє у сфері

підприємництва, для обрання того або іншого заходу (або навіть кількох з них), застосування якого є найбільш оптимальним для конкретної ситуації.

Тому важко погодитися з оцінкою визначення поняття реструктуризації, наприклад, підприємства, що підлягає приватизації, як «аморфного і позбавленого будь-яких чітких юридичних ознак», яке «може охоплювати майже все, що завгодно, у тому числі й процедури класичної реорганізації підприємства, що приватизується» [199, с. 187].

Наприклад, Методика розробки планів реструктуризації державних підприємств та організацій, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій (на сьогодні ліквідовано, а його функції передані Міністерству юстиції України) від 2 червня 1997 р. № 73 [57] передбачає такі шляхи реструктуризації підприємства:

- об'єднання (злиття) підприємств з утворенням нової юридичної особи;
- виділення окремих структурних підрозділів для подальшої приватизації;
- виділення окремих структурних підрозділів з утворенням на їх базі нових юридичних осіб;
- створення державної холдингової компанії з дочірніми підприємствами;
- передачі виділених структурних підрозділів до сфери управління іншого органу управління;
- ліквідації підприємства;
- перепрофілювання підприємства (п. 2.5 Методики).

В юридичній літературі було висловлено думку про те, у законодавстві України з питань військової справи використовуються терміни, «переформування» та «розформування» військових частин, які можуть вважатися для останніх аналогом терміну «реорганізація» [199, с. 187].

На наш погляд, з огляду на те, що військові частини є юридичними особами публічного права, застосування до них терміну «реорганізація», який стосується юридичних осіб приватного права, є дещо некоректним, тим

більше, що в Положенні про порядок вручення бойових прапорів військовим частинам Збройних Сил України, їх зберігання та утримання, яке є додатком до Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України [159], на який посилаються автори, під реорганізацією військової частини розуміється зміна назви або номера військової частини (абз. 2 п. 27 Положення). Разом з тим, переформування однієї військової частини в іншу (абз.2 п. 28 Положення) чи переформування двох і більше частин в одну (абз. 3 п. 28 Положення) дійсно можна розглядати як аналог перетворення або злиття юридичної особи приватного права відповідно.

Неоднозначним в юридичній літературі є вживання терміну для позначення окремих видів такого явища, яким є реорганізація [слово «видів» тут ужито лише для того, щоб звернути увагу на можливі варіанти реорганізації. – В.Г.].

В багатьох українських наукових джерелах при дослідженні універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб їх авторами вживається термін «форми реорганізації» [199, с. 188-196]. Застосовується він також і в поєднанні з такими термінами, як «злиття», «приєднання», «поділ» тощо («у формі злиття», «у формі приєднання» тощо).

Наприклад, на думку В.І. Борисової, припинення юридичної особи можливе у двох формах – у формі ліквідації або у формі правонаступництва [92, с. 256]. Такий висновок авторки ґрунтувався на положеннях ст. 104 ЦК України, який, як зазначає В.І. Борисова, відмовився від терміну «реорганізація» [197, с. 191].

Дійсно, до прийняття Закону України від 19 травня 2011 р. № 3384-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців за їх рішенням» [107], а особливо, Закону України від 10 жовтня 2013 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», ЦК України не вживав терміну

«реорганізація», який, до речі, вживався в інших актах цивільного законодавства, проте ця обставина, на наш погляд, не могла слугувати підставою для визнання правонаступництва формою припинення юридичної особи.

Правонаступництво – це результат певних дій (передання майна, прав та обов’язків) юридичною особою, що припиняється іншим юридичним особам – правонаступникам; це наслідок припинення юридичної особи, а не форма її припинення. З урахуванням цього слід погодитися з тими авторами, хто вважає відмову від звичного терміну «реорганізація» необґрунтованою [48, с. 656].

Іншими авторами стверджується, що стаття 104 ЦК встановлює *два способи* припинення юридичної особи. Перший спосіб здійснюється в порядку правонаступництва, тобто коли цивільні права і обов’язки юридичної особи, яка припиняється, переходять до інших юридичних осіб (правонаступників), які частіше за все є новоствореними організаціями. Другий спосіб припинення юридичної особи відбувається за відсутності правонаступництва і називається ліквідацією.

Зазначається також, що формами « правонаступницького » способу припинення юридичної особи юридичної особи ЦК називає злиття, приєднання, виділ і перетворення [93, с. 257].

На нашу думку, застосування в українському науковому обігу словосполучення « форми правонаступництва », так само як і « форми реорганізації », не ґрунтується на чинному цивільному і господарському законодавстві, оскільки ні ЦК України, ні ГК України, ні інші закони такими термінами не оперували раніше і не оперують зараз.

Інша справа – ЦК Російської Федерації, в ст. 57 якої прямо йдеться про реорганізацію у формі поділу, виділу (п. 2 ст. 57), або у формі злиття, приєднання чи перетворення (п. 3 ст. 57), а в абз. 2 п. 1 ст. 60 – про форму реорганізації. Проте і таке вживання словосполучення « форма реорганізації » викликає певні заперечення. Як наприклад, виглядатиме така дефініція:

«реорганізація юридичної особи у формі перетворення – це зміна її організаційно-правової форми».

Видається, що найбільш адекватним для заміни вживаного словосполучення «форма реорганізації» може бути термін «спосіб реорганізації», який, власне, зазначає, яким саме чином (у який спосіб) здійснюється реорганізація юридичної особи тієї або іншої організаційно-правової форми.

Підстави для такого висновку дає, зокрема, порівняльний аналіз положень ч. 2 ст. 16 ЦК України і ч. 2 ст. 20 ГК України, з яких вбачається, що законодавець ототожнює поняття «спосіб» (ч. 2 ст. 16 ЦК України) і «шлях» (ч. 2 ст. 20 ГК України), коли йдеться про захист права. Та й в українській мові в одному із значень слово «шлях» означає засоби, методи досягнення [187, с. 981].

Зазначимо, що окремими представниками науки господарського права, позицію яких ми поділяємо, терміни «форми припинення» і «способи реорганізації» застосовувалися по відношенню до підприємств (з посиланням на відповідні норми чинного на той час Закону України «Про підприємства в Україні») [212, с. 75]; так само сьогодні вони застосовуються по відношенню до суб'єктів господарювання [211, с. 135-136].

Тому, за відсутності в цивільному і господарському законодавстві України чітких термінів, що позначають шляхи реорганізації юридичних осіб, надалі у цій роботі *формами припинення* юридичної особи будемо вважати ліквідацію і реорганізацію, а *способами реорганізації* – злиття, приєднання, виділ, поділ (примусовий поділ) і перетворення.

Аналіз положень нормативно-правових актів чинного законодавства, норми яких встановлюють підстави утворення та припинення юридичних осіб приватного права (передусім, ЦК та ГК України, Закону про державну реєстрацію), дозволяє виділити підстави реорганізації зазначених суб'єктів у вигляді злиття, приєднання, поділу та перетворення.

Саме ці чотири способи реорганізації названі в ст. 104 ЦК України. В той же час в Законах України «Про банки і банківську діяльність» (ст. ст. 2, 26), (ч. 1 ст. 19), «Про кооперацію» (ч. 1 ст. 28) тощо названо ще і такий спосіб реорганізації як *виділення*. Подібний спосіб реорганізації було передбачено також ч. 1 ст. 34 Закону України «Про підприємства в Україні», який на сьогодні втратив чинність, а також в ст. 56 ГК України до набрання чинності Законом України від 10 жовтня 2013 р. № 642-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців».

Оскільки в ст. 109 ЦК України цей спосіб реорганізації юридичної особи названо «виділ», вважаємо за доцільне у тих законах та в інших нормативно-правових актах, які продовжують вживати термін «виділення», з метою приведення їх положень до положень ЦК України, замінити слово «виділення» словом «виділ», тим більше, що саме останнє є уживаним в українській мові.

Як зазначалося раніше, на думку деяких науковців, у разі виділу має місце не універсальне, а сингулярне правонаступництво.

Зокрема, С.В. Мартишкін вважає, що в результаті виділу реорганізована юридична особа зберігає за собою частину прав і обов'язків, а організації, яка виділяється, може бути передана як певна сукупність прав і обов'язків, так і окреме право [54, с. 8]. Поділяючи цей погляд, М.Г. Бунічева обґрунтовує свою позицію тим, що при виділі до одного чи кількох правонаступників переходять лише ті права і обов'язки, які зазначені в розподільчому балансі, всі інші права та обов'язки, не відображені в ньому, залишаються у реорганізованій юридичній особі, правонаступництва за ними не відбувається [10, с. 7-8].

Протилежного погляду дотримується В.П. Ємельянцев, на думку якого, термін «сингулярне правонаступництво» доречно використовувати лише в зобов'язальних правовідносинах стосовно обігу майнових прав та обов'язків [29, с. 11].

Досліджуючи питання сингулярного правонаступництва, В.А. Белов справедливо пов'язує часткове (сингулярне) правонаступництво з переміною осіб в окремих зобов'язаннях, визначених, зокрема, волевиявленням їх учасників [3, с. 7].

Поділяючи погляди тих вчених, хто вважає, що *при реорганізації юридичних осіб приватного права може мати місце лише універсальне правонаступництво*, зазначимо, що розподільчий баланс, як документ, у якому фіксується обсяг майна, прав та обов'язків, що передаються від правопередника до правонаступника (правонаступників) складається не лише при реорганізації у вигляді виділу, але і при поділі юридичної особи. Проте, нікому не спадає на думку називати правонаступництво, яке має при цьому місце, сингулярним.

Та й важко уявити, яким чином новоствореній юридичній особі може бути передано лише певне, окреме право чи його частина. З такою «усіченою» правосуб'єктністю вона навряд чи зможе існувати і здійснювати свою підприємницьку або іншу діяльність, тому доцільність здійснення такої «реорганізації» викликає великі сумніви. Як справедливо зазначав Б.Б. Черепакін, при виділі із однієї юридичної особи однієї чи кількох нових зберігає своє існування і лише зменшується в обсязі та юридична особа, з якої було здійснено виділ певної її частини [203, с. 385].

Згідно з ч. 1 ст. 106 ЦК України злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються:

- а) за рішенням її учасників;
- б) за рішенням органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами;
- в) за рішенням суду (у випадках, передбачених законом);
- г) за рішенням відповідних органів державної влади (у випадках, передбачених законом).

Аналіз чинного законодавства, яким регулюються відносини щодо реорганізації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, свідчить

про відсутність у ньому прямих вказівок на те, що та чи інша юридична особа може бути реорганізована *за рішенням її учасників*.

Очевидно, що за рішенням учасників може припинитися повне товариство, проте оскільки ці відносини Законом України «Про господарські товариства» не врегульовані, порядок прийняття рішення про припинення (у тому числі, про реорганізацію) повного товариства має визначатися засновницьким договором про повне товариство.

Визначаючи особливості припинення командитного товариства, ч. 1 ст. 83 Закону України «Про господарські товариства» посилається, у тому числі, на підстави припинення господарського товариства, зазначені в ст. 19 цього закону. На нашу думку, таке посилання до деякої міри є некоректним, оскільки в командитному товаристві, як і у повному товаристві, існування загальних зборів учасників законом не передбачено. Тому і в цьому випадку у засновницькому договорі про командитне товариство доцільно визначати порядок реорганізації товариства та порядок прийняття рішення про це.

Відповідно до ч. 1 ст. 36 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» [173] рішення про припинення діяльності фермерського господарства приймається, зокрема, власником у разі реорганізації або ліквідації фермерського господарства – відповідно до закону та Статуту фермерського господарства. На наш погляд, у даному випадку власник є учасником (одним з учасників) фермерського господарства, хоч в законі він іменується засновником або членом фермерського господарства.

Набагато більше в чинному законодавстві норм, які передбачають прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи її *уповноваженим органом*.

Проте, як свідчить аналіз відповідних норм, повноваження конкретного органу юридичної особи щодо прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи, встановлюються не її установчими документами, а, передусім, законом.

Більше того, вирішення питання щодо припинення юридичної особи у багатьох випадках віднесено до виключної компетенції певного органу юридичної особи (як правило, вищого, яким у статутному господарському товаристві та кооперативі є загальні збори).

Так, згідно з п. 23 ч. 2 ст. 33 Закону про АТ питання щодо прийняття рішення про виділ та припинення товариства відноситься до виключної компетенції загальних зборів акціонерного товариства. Як встановлено ч. 3 ст. 33 цього закону, повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

Відповідно до ч. 6 ст. 41 та ч. 1 ст. 59 Закону України «Про господарські товариства» до виключної компетенції загальних зборів учасників товариства з обмеженою відповідальністю (а відповідно до ч. 3 ст. 65 Закону – і учасників товариства з додатковою відповідальністю) відноситься прийняття рішення про припинення цих видів господарських товариств. Проте прогалиною в законодавстві є відсутність у ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» положення про таке повноваження загальних зборів акціонерного товариства, як прийняття рішення про реорганізацію товариства*.

Щоправда, пунктом і) ч. 5 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» передбачено таке повноваження як «прийняття рішення про припинення діяльності товариства», проте далі йдеться про «призначення ліквідаційної комісії, затвердження ліквідаційного балансу», з чого можна дійти висновку, що в цьому пункті відносини щодо припинення товариства у формі реорганізації не врегульовані.

* Як відомо, значна кількість норм Закону України «Про господарські товариства» втратила чинність у частині, що стосується акціонерних товариств, згідно з Законом України «Про акціонерні товариства». Проте ці норми продовжують діяти стосовно інших видів господарських товариств, якщо на них є відповідні посилання в інших статтях Закону України «Про господарські товариства». Однією з таких статей є, зокрема, ст. 41, до якої відсилають ст. 59 (прямо) і ст. 65 (опосередковано) Закону України «Про господарські товариства».

З урахуванням цього вважаємо за доцільне привести пункт і) ч. 5 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» у відповідність до положень ЦК України, виклавши його в такій редакції:

«і) прийняття рішення про припинення товариства, призначення комісії з припинення товариства (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), голови комісії або ліквідатора, встановлення порядку і строків заявлення кредиторами своїх вимог до товариства та затвердження передавального акта (розподільчого або ліквідаційного балансу);».

Як встановлено ч. 1 ст. 28 Закону України «Про кооперацію» реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) кооперативу відбувається *за рішенням загальних зборів членів кооперативу* у порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативу. Так само, як це впливає з положень ч. 2 ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», приймається рішення про припинення сільськогосподарського виробничого кооперативу.

Тому, визначаючи в статуті товариства компетенцію загальних зборів товариства чи кооперативу, їх учасники (акціонери, члени) не мають права наділяти повноваженнями щодо прийняття рішення про припинення відповідної юридичної особи інший, крім визначеного законом в імперативному порядку, орган цієї юридичної особи.

Прийняття рішення про реорганізацію юридичної особи її вищим органом передбачене не лише стосовно суб'єктів підприємницької діяльності, але і щодо інших осіб (неприбуткових організацій).

Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 25 та ч. 1 ст. 27 Закону України «Про громадські об'єднання» припинення діяльності громадського об'єднання здійснюється, зокрема, за рішенням громадського об'єднання, прийнятим вищим органом управління громадського об'єднання, шляхом саморозпуску або реорганізації шляхом приєднання до іншого громадського об'єднання такого самого статусу.

Реорганізація кредитних спілок провадиться за рішенням її вищого органу управління (ч. 2 ст. 9 Закону України «Про кредитні спілки»), яким є загальні збори її членів (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про кредитні спілки»). При цьому зазначений закон встановлює, що прийняття рішення про припинення діяльності кредитної спілки належить до виключної компетенції загальних зборів членів кредитної спілки (ч. 2 ст. 14 Закону).

Однією з підстав припинення товарної біржі, передбачених ч. 1 ст. 21 Закону України від 10 грудня 1991 р. № 1956-ХІІ «Про товарну біржу» [170], є рішення загальних зборів членів біржі.

Отже, як видно з наведених прикладів, перелік яких можна було б продовжити, досить значна кількість юридичних осіб припиняється на підставі повноважень уповноваженого органу юридичної особи, визначеного законом, проте в ст. 106 ЦК України це не знайшло закріплення.

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 106 ЦК України в частині визначення повноважень органу юридичної особи, додавши після слів «установчими документами» слова «та/або законом». Тим самим положення зазначеної статті у узагальненій формі відобразатимуть зміст окремих законів, що регулюють відносини з припинення юридичних осіб певних організаційно-правових форм.

Зазначимо, що законом не передбачено можливості покладення на учасників вчинення певних дій з виконання рішення засновників (учасників) юридичної особи щодо її реорганізації у разі, якщо прийняття рішення та інші дії, пов'язані з реорганізацією юридичної особи, відносяться до компетенції засновників (учасників), тобто не здійснюються у примусовому порядку.

Так, до господарського суду Дніпропетровської області звернулися ОСОБА_1 і ОСОБА_2 з позовом до відповідачів ОСОБА_3 і ОСОБА_4 про зобов'язання вчинити дії щодо винесення рішення з подальшою передачею майна за розподільчим балансом із застосуванням процедур реорганізації встановлених чинним законодавством.

Позивачі в своєму позові зазначали, що на виконання рішення загальних зборів учасників ТОВ «Вітраж» від 12 серпня 2010 року за результатами проведення процедури реорганізації (шляхом поділу на два підприємства), комісією з реорганізації ТОВ «Вітраж» було складено розподільчий баланс станом на 1 березня 2011 року, але Відповідачі по справі ігнорують вимоги щодо підписання зазначеного розподільчого балансу та нотаріального засвідчення копії цього документа для передачі відповідному органу, що здійснює державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Виходячи з цього, позивачі просили суд зобов'язати відповідачів вчинити дії щодо винесення рішення відповідно до ст. 107 ЦК України для реорганізації ТОВ «Вітраж» та створення ТОВ «Вітраж-КР» з подальшою передачею в процесі поділу новоствореному ТОВ «Вітраж-КР» з товариства з обмеженою відповідальністю «Вітраж» майна за розподільчим балансом, зазначеного в заяві, із застосуванням процедур реорганізації, встановлених чинним законодавством.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог, господарський суд зазначив, що чинним законодавством не передбачено можливості звернення до суду з вимогою про зобов'язання учасників товариства вчинити дії по винесенню рішення, яке фактично має приймати колегіальний орган – загальні збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю [176].

Однією з підстав припинення юридичної особи є *рішення суду*, проте як підстава реорганізації юридичної особи воно може мати місце лише у випадках, передбачених законом.

Частиною 2 ст. 38 Закону про державну реєстрацію встановлено перелік підстав для постановлення судового рішення щодо припинення юридичної особи, що не пов'язано з банкрутством юридичної особи, який, зокрема, включає такі підстави, як:

визнання судом недійсною державної реєстрації юридичної особи через допущені при її створенні порушення, які не можна усунути, а також в інших випадках, встановлених законом;

провадження нею діяльності, що суперечить установчим документам, або такої, що заборонена законом;

невідповідність мінімального розміру статутного капіталу юридичної особи вимогам закону;

неподання протягом року органам державної податкової служби податкових декларацій, документів фінансової звітності відповідно до закону;

наявність в Єдиному державному реєстрі запису про відсутність юридичної особи за вказаним її місцезнаходженням;

визнання судом юридичної особи-емітента такою, що відповідає ознакам фіктивності;

неподання акціонерним товариством протягом двох років поспіль Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку інформації, передбаченої законом;

нескликання акціонерним товариством загальних зборів акціонерів протягом двох років поспіль;

неутворення органів акціонерного товариства протягом року з дня реєстрації Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати приватного розміщення акцій серед засновників акціонерного товариства.

Аналіз цих підстав дозволяє дійти висновку про те, що всі вони є підставами ліквідації, а не реорганізації юридичної особи. Цей висновок підтверджується і тим, що в подальших частинах ст. 38 Закону йдеться про комісію з припинення (ліквідаційну комісію), а в ч. ч. 5 і 6 зазначеної статті прямо вказується на ліквідацію юридичної особи.

Певний науковий і практичний інтерес становить питання щодо реорганізації *юридичних осіб публічного права*.

Як зазначено в абз. 3 ч. 2 ст. 81 ЦК України, юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Визначивши, що ЦК України встановлюються порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права (абз. 1 ч. 3 ст. 81), законодавець зробив в абз. 2 ч. 3 ст. 81 ЦК України застереження, згідно з яким порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом.

Разом з тим, в ЦК України відсутня вказівка на те, якими нормативно-правовими актами мають регулюватися відносини щодо припинення юридичних осіб публічного права. На практиці – тими самими, що й їх утворення.

Вважаємо, що відносини, врегульовані нормами ст.ст. 104-112 ЦК України, складаються не лише при реорганізації юридичних осіб приватного права, але і при реорганізації тієї групи юридичних осіб публічного права, до якої відносяться державні і комунальні підприємства, навчальні заклади тощо, створення яких передбачене ст.ст. 167-169 ЦК України. Саме тому повноваження органів щодо прийняття рішень про реорганізацію зазначених юридичних осіб публічного права і досліджуються нами у цій роботі поряд з аналогічними питаннями реорганізації юридичних осіб приватного права.

Рішення про припинення юридичних осіб, про яких йдеться в ст.ст. 167-169 ЦК України, може бути прийняте лише у випадках, передбачених законом, відповідними органами державної влади, повноваження яких передбачені, передусім, Законом України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI «Про центральні органи виконавчої влади» [175].

Слід зазначити, що з прийняттям цього закону, на нашу думку, виникла певна неузгодженість між його положеннями і положеннями ч. 1 ст. 106 ЦК України.

Як встановлено п. 12 ч. 2 ст. 8 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», міністр, як керівник міністерства, зокрема, утворює, ліквідує, реорганізовує підприємства, установи, організації, що належить до сфери управління цього міністерства. Керівники інших центральних органів виконавчої влади (служб, агентств, інспекцій), як передбачено п. 18 ч. 4 ст. 19 цього Закону, також утворюють, ліквідовують, реорганізують підприємства, установи, організації, затверджують їхні положення (статути). Зрозуміло, що здійснюючи ці повноваження, всі, названі вище особи діють від імені відповідного центрального органу виконавчої влади, проте в ЦК України цей аспект також не відображений.

Що стосується центральних органів виконавчої влади зі спеціальним статусом (Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України, Державного комітету телебачення і радіомовлення України тощо), то їхні повноваження щодо реорганізації юридичних осіб (територіальних відділень, підприємств, установ і організацій) визначені відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами, що визначають правовий статус цих органів.

Так, згідно з ч. 3 ст. 6 Закону України від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ «Про Антимонопольний комітет України» [97] Антимонопольний комітет України утворює територіальні відділення, а в разі необхідності здійснює їх реорганізацію чи ліквідацію.

Фонд державного майна України відповідно до п. 11 ст. 5 Закону України від 9 грудня 2011 р. № 4107-VI «Про Фонд державного майна України» [174] приймає рішення про створення, реорганізацію (реструктуризацію) та ліквідацію підприємств і організацій, заснованих на державній власності, що належать до сфери його управління.

Державний комітет телебачення і радіомовлення України відповідно до п. 37 Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України, затвердженого Указом Президента України від 7 травня 2011 р. № 559/2011 [78] утворює, ліквідує, реорганізовує підприємства, установи та

організації, затверджує їх положення (статути), в установленому порядку призначає на посади та звільняє з посад їх керівників, формує кадровий резерв на посади керівників підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держкомтелерадіо України.

Крім того, повноваження окремих суб'єктів щодо створення, реорганізації і ліквідації юридичних осіб встановлені Законом України від 21 вересня 2006 р. «Про управління об'єктами державної власності» [171], який, крім закріплення повноважень центральних органів виконавчої влади щодо реорганізації юридичних осіб, наділяє також аналогічними повноваженнями Кабінет Міністрів України, Національну академію наук України та галузеві академії наук.

Тут доцільно зазначити, що за своїм статусом, визначеним ст. 1 Закону України від 7 лютого 2002 р. № 3065-III «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» [141], Національна академія наук України є вищою *державною науковою організацією* [курсив наш. – В.Г.] України, так само, як і галузеві академії наук є *державними науковими організаціями* [курсив наш. – В.Г.] України. Жодних підстав відносити ці державні наукові організації до органів державної влади немає, так само, як немає підстав відносити їх до інших суб'єктів, зазначених у ч. 1 ст. 106 ЦК України.

Повноваженнями щодо прийняття рішень про реорганізацію юридичних осіб закон наділяє також місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях і районах, містах Києві та Севастополі.

Так, реалізуючи свої повноваження в галузі управління майном, приватизації, сприяння розвитку підприємництва та здійснення державної регуляторної політики, місцеві державні адміністрації, зокрема, приймають рішення про створення, реорганізацію та ліквідацію підприємств, установ та організацій, що належать до сфери їх управління (п. 1 ст. 19 Закону України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV «Про місцеві державні адміністрації» [134]), а

реалізуючи повноваження в галузі соціального забезпечення та соціального захисту населення – про утворення, реорганізацію та ліквідацію спеціальних будинків-інтернатів для осіб певних категорій (п. 8 ст. 23 Закону України «Про місцеві державні адміністрації»).

Як відомо, згідно з Конституцією України в нашій державі розмежовані органи державної влади і органи місцевого самоврядування, правовий статус яких визначено Законом України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» [133]. Відповідно до цього Закону питання щодо прийняття рішень про створення, ліквідацію, реорганізацію та перепрофілювання юридичних осіб – підприємств, установ та організацій комунальної власності відповідної територіальної громади – вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 30 ч. 1 ст. 26 Закону), які відповідно до ст. 1 та ч. 1 ст. 10 Закону є представницькими органами місцевого самоврядування.

Таким чином, проведений вище аналіз нормативно-правових актів, що регулюють відносини з утворення, реорганізації та ліквідації юридичних осіб, свідчить про те, що передбачені в них повноваження щодо прийняття відповідних рішень, надаються не лише органам державної влади, але і органам місцевого самоврядування, а також державним науковим організаціям.

У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 106 ЦК України після слів «державної влади» доповнити словами «органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників». Таким чином, положення ч. 1 ст. 106 ЦК України не лише будуть приведені у відповідність до існуючих реалій, але і дозволять охопити інші випадки прийняття рішення про реорганізацію юридичних осіб, що можуть бути встановлені законом.

Враховуючи, що перелік осіб та органів, за рішенням яких здійснюється злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи, крім ч. 1 ст. 106 ЦК України, встановлений також ч. 1 ст. 33 Закону про

державну реєстрацію, до неї також доцільно внести зміни і доповнення, аналогічні запропонованим для внесення до ч. 1 ст. 106 ЦК України.

Отже, проведене тут дослідження правових підстав універсального правонаступництва юридичних осіб, якими є рішення відповідних, передбачених законом, осіб і органів, свідчить про необхідність удосконалення чинного законодавства, норми якого регулюють відносини, пов'язані з прийняттям зазначених рішень.

Зокрема, пропонується ч. 1 ст. 106 ЦК України викласти в такій редакції: **«1. Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами та/або законом, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду, уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників».**

У процедурі правонаступництва при реорганізації юридичних осіб велике значення має чіткий вибір *способу реорганізації*. При цьому, на наш погляд, мають враховуватися, зокрема, такі чинники, як: а) наміри особи, яка приймає рішення про реорганізацію, тобто визначення того правового наслідку, якого бажає досягти особа, що прийняла рішення про реорганізацію (мета реорганізації); б) підстави реорганізації; в) відповідальність правонаступника (правонаступників) за зобов'язаннями реорганізованої юридичної особи); г) відповідність прийнятого рішення і вчинюваних на його виконання дій вимогам закону та положенням установчих документів юридичної особи.

Висновки до Розділу I

Правонаступництво в цивільному праві – це зміна суб'єктного складу учасників цивільних правовідносин, що є наслідком здійснення особою (особами) усіх передбачених законодавством юридичних і фактичних дій з передання належного їй майна, прав та обов'язків іншій особі (особам).

Сукупність матеріальних норм, що регулюють відносини щодо правонаступництва при реорганізації юридичних осіб складає підінститут інституту юридичної особи в цивільному праві України.

При припиненні юридичної особи у формі реорганізації є всі підстави для визнання квазі правонаступника юридичною фікцією, тобто особливим засобом юридичної техніки, юридико-технічною конструкцією, яка умовно визнає завідомо неправдиве положення істиною, можливість спростування якої, як правило, не має жодного юридичного значення. Вважаємо, що таке розуміння повністю узгоджується з юридичною фікцією, як елементом правової конструкції юридичної особи.

Отже, у процедурі правонаступництва спочатку відбувається поява новоствореної юридичної особи (крім випадків приєднання), що дає змогу здійснювати передання майна, а також прав та обов'язків від правопередника до правонаступника, а після здійснення державної реєстрації правонаступника – заміна суб'єктного складу у відповідних правовідносинах.

Правовідносини правонаступництва характеризуються нерозривною сукупністю двох видів елементів – організаційних і майнових.

Так, *організаційні елементи* превалюють у відносинах, що складаються при прийнятті рішення про реорганізацію юридичної особи, під час роботи комісії з реорганізації, при складанні і затвердженні передаточного акта і розподільчого балансу, при поданні відповідних документів органу, що здійснює державну реєстрацію та при державній реєстрації юридичної особи і її припинення.

Майнові елементи визначають зміст відносин, коли йдеться про положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, яка реорганізується, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами. Майновими відносинами є також відносини стосовно визначення правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, якщо її правонаступниками є декілька

юридичних осіб, а також стосовно відповідальності останніх перед кредиторами юридичної особи, що припинилася (ч. 6 ст. 107 ЦК України), та відносини стосовно відповідальності правопередника і правонаступника (правонаступників) у разі виділу (ч. 3 ст. 109 ЦК України).

Процесуальне правонаступництво у цивільному, господарському та адміністративному процесі є похідним від матеріального правонаступництва у цивільному праві. Похідний характер процесуального правонаступництва обумовлений тим, що у випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір (у матеріальних правовідносинах), до правонаступника переходять не лише суб'єктивні цивільні права та обов'язки, але і процесуальні права та обов'язки, пов'язані зі здійсненням і захистом матеріальних суб'єктивних прав.

Аналіз змісту ЦК України свідчить про відсутність у ньому спеціальної статті, яка б у загальному вигляді визначала поняття та підстави (випадки) правонаступництва у цивільних відносинах, що, на нашу думку, є прогалиною в законодавстві, яку доцільно заповнити шляхом доповнення ЦК України статтею 14-1 такого змісту:

«Стаття 14-1. правонаступництво в цивільних відносинах

1. правонаступництво (зміна суб'єктного складу з переходом майна, цивільних прав та/або обов'язків від однієї особи до іншої) в цивільних відносинах може мати місце у разі смерті фізичної особи, створення або припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом та іншими актами цивільного законодавства».

Інститут правонаступництва в законодавстві України розвивався разом із розвитком інституту юридичної особи як учасника цивільних правовідносин і був тісно пов'язаний з реорганізацією юридичних осіб.

До прийняття 16 січня 2003 р. нового ЦК України і Господарського кодексу України в нашій країні існувало два переліки способів реорганізації юридичних осіб – загальний (встановлений ЦК УРСР), який охоплював три

способи реорганізації (злиття, поділ та приєднання) і стосувався всіх видів юридичних осіб, та *спеціальний* (встановлений актами поточного законодавства), який охоплював п'ять способів реорганізації (злиття, приєднання, поділ (у тому числі – примусовий поділ), виділення, перетворення) і стосувався лише підприємств та кооперативів.

У складі законодавства про правонаступництво юридичних осіб можна виділити:

1) *акти загального законодавства* (ЦК і ГК України, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців»);

2) *акти спеціального законодавства* (Закони України «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства», «Про кооперацію», «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про банки і банківську діяльність», «Про страхування», «Про кредитні спілки», «Про громадські об'єднання» тощо);

3) *акти локального законодавства* (статути або засновницькі договори юридичних осіб).

Наявність цих трьох груп нормативно-правових актів з одного боку зумовлює потребу в систематизації та узгодженні тих їхніх норм, які носять характер загальних і не регулюють особливості реорганізації і правонаступництва конкретних юридичних осіб, а з іншого – зобов'язує законодавця, відповідні компетентні органи та юридичних осіб до чіткого закріплення в нормативно-правових актах, що ними приймаються (затверджуються), особливостей реорганізації і правонаступництва зазначених юридичних осіб.

Оскільки в практиці господарських судів справи у спорах, пов'язаних з створенням, реорганізацією та ліквідацією юридичних осіб – звичне явище, а практику застосування цими законодавства при їх розгляді не можна визнати єдиною, вважаємо за доцільне прийняття Вищим господарським судом України постанови пленуму з питань практики застосування законодавства (зокрема, ЦК та ГК України, Закону України «Про державну реєстрацію

юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» тощо) при розгляді справ, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією юридичних осіб.

Змінами, внесеними до ч. 1 ст. 104 ЦК України Законом України від 10 жовтня 2013 р. уточнено, що:

по-перше, злиття, приєднання, поділ і перетворення щонайтісніше пов'язані саме з реорганізацією юридичної особи, а не з переданням майна, прав та обов'язків;

по-друге, перехід майна, прав та обов'язків є наслідком реорганізації;

по-третьє, у разі реорганізації майно, права та обов'язки переходять до правонаступників.

Ці три обставини свідчать про органічний зв'язок реорганізації і правонаступництва і дають змогу кваліфікувати **реорганізацію юридичної особи як організаційно-правову підставу правонаступництва.**

З урахуванням відсутності визначення поняття реорганізації в чинному законодавстві та розбіжностей і дискусій при визначенні зазначеного поняття у науковій літературі пропонуємо визначати **реорганізацію юридичної особи як передбачену законом певну сукупність юридичних і фактичних дій з передання майна, прав та обов'язків, вчинення яких зумовлено організаційно-правовою формою і видом юридичної особи, а також способом реорганізації, юридичним наслідком яких є універсальне правонаступництво.**

За відсутності в цивільному і господарському законодавстві України чітких термінів, що позначають шляхи реорганізації юридичних осіб, пропонуємо *формами припинення* юридичної особи вважати ліквідацію і реорганізацію, а *способами реорганізації* – злиття, приєднання, виділ, поділ (примусовий поділ) і перетворення.

Аналіз чинного законодавства, яким регулюються відносини щодо реорганізації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, свідчить про відсутність у ньому прямих вказівок на те, що та чи інша юридична особа може бути реорганізована *за рішенням її учасників.*

Прогалиною в законодавстві є відсутність у ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» положення про таке повноваження загальних зборів акціонерного товариства, як прийняття рішення про реорганізацію товариства. З урахуванням цього вважаємо за доцільне привести пункт ї) ч. 5 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» у відповідність до положень ЦК України, виклавши його в такій редакції:

«ї) прийняття рішення про припинення товариства, призначення комісії з припинення товариства (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), голови комісії або ліквідатора, встановлення порядку і строків заявлення кредиторами своїх вимог до товариства та затвердження передавального акта (розподільчого або ліквідаційного балансу);».

Визначаючи в статуті товариства компетенцію загальних зборів товариства чи кооперативу, їх учасники (акціонери, члени) не мають права наділяти повноваженнями щодо прийняття рішення про припинення відповідної юридичної особи інший, крім визначеного законом в імперативному порядку, орган цієї юридичної особи.

Досить значна кількість юридичних осіб припиняється на підставі повноважень уповноваженого органу юридичної особи, визначеного законом, проте в ст. 106 ЦК України це не знайшло закріплення.

З урахуванням викладеного вважаємо за доцільне внести зміни до ч. 1 ст. 106 ЦК України в частині визначення повноважень органу юридичної особи, додавши після слів «установчими документами» слова «та/або законом». Тим самим положення зазначеної статті у узагальненій формі відобразатимуть зміст окремих законів, що регулюють відносини з припинення юридичних осіб певних організаційно-правових форм.

Проведений аналіз нормативно-правових актів, що регулюють відносини з утворення, реорганізації та ліквідації юридичних осіб, свідчить про те, що передбачені в них повноваження щодо прийняття відповідних рішень, надаються не лише органам державної влади, але і органам місцевого самоврядування, а також державним науковим організаціям.

У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 106 ЦК України після слів «державної влади» доповнити словами «органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників». Таким чином, положення ч. 1 ст. 106 ЦК України не лише будуть приведені у відповідність до існуючих реалій, але і дозволять охопити інші випадки прийняття рішення про реорганізацію юридичних осіб, що можуть бути встановлені законом.

З урахуванням пропозицій ч. 1 ст. 106 ЦК України доцільно викласти в такій редакції: **«1. Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами та/або законом, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду, уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників».**

Враховуючи, що перелік осіб та органів, за рішенням яких здійснюється злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи, крім ч. 1 ст. 106 ЦК України, встановлений також ч. 1 ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців», до неї також доцільно внести зміни і доповнення, аналогічні запропонованим для внесення до ч. 1 ст. 106 ЦК України.

У процедурі правонаступництва при реорганізації юридичних осіб велике значення має чіткий вибір *способу реорганізації*. При цьому, на наш погляд, мають враховуватися, зокрема, такі чинники, як: а) наміри особи, яка приймає рішення про реорганізацію, тобто визначення того правового наслідку, якого бажає досягти особа, що прийняла рішення про реорганізацію (мета реорганізації); б) підстави реорганізації; в) відповідальність правонаступника (правонаступників) за зобов'язаннями реорганізованої юридичної особи); г) відповідність прийнятого рішення і вчинюваних на його виконання дій вимогам закону та положенням установчих документів юридичної особи.

Розділ II. Умови та порядок здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб

2.1. Механізм здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб

Правонаступництво – явище, притаманне низці галузей українського права – конституційному, адміністративному, господарському, міжнародному, цивільному тощо, – яке досліджується відповідними галузями юридичної науки. Особливість універсального правонаступництва в цивільному праві полягає в тому, що в багатьох випадках воно обумовлене реорганізацією юридичних осіб.

Б.Б. Черепакін визначав правонаступництво як перехід суб'єктивного права (в широкому розумінні – також правового обов'язку) від однієї особи (праводавця) до іншої (правонаступника) в порядку похідного правонабуття (у відповідних випадках – похідного набуття правового обов'язку) [203, с. 311].

У зв'язку з цим видається за необхідне розрізнати такі поняття як « правонаступництво» і «процедура правонаступництва». Якщо правонаступництво у вузькому (спеціальному) розумінні – це перехід майна, прав та обов'язків від правопередника до правонаступника (як завершений факт), то процедура правонаступництва – це встановлений законом порядок (послідовність) вчинення дій певними суб'єктами щодо передання і приймання об'єктів правонаступництва. З цього випливає, що правонаступництво є наслідком (результатом) здійснення (завершення) процедури правонаступництва.

Обов'язковою ознакою правонаступництва є зміна суб'єктного складу правовідношення. Як зазначав Б.Б. Черепакін, завдяки правонаступництву має місце зв'язок між старим і новим правовідношенням, а завдяки цьому відоме наступництво в діяльності старого і нового суб'єктів прав і обов'язків, що передаються підінституту універсального правонаступництва [203, с. 321]. Разом з тим, Б.Б. Черепакін не уточнював, про яке правовідношення

(«старе» і «нове») йдеться, хто є його суб'єктами, які права і обов'язки зазначених суб'єктів тощо.

Для практичної реалізації положень законодавства, що регламентує процедуру універсального правонаступництва (передусім, ЦК України і ГК України), на нашу думку, необхідно з'ясувати весь механізм здійснення універсального правонаступництва, виявити його елементи, взаємозв'язок між ними, послідовність дій учасників цивільних відносин, спрямованих на реалізацію прав і обов'язків учасників процедури правонаступництва, правові засоби захисту прав кредиторів та інші елементи.

Метою цього підрозділу є дослідження механізму здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб через призму правовідносин, що складаються при цьому, та характеристика його елементів. Такий методологічний підхід є першою в науці цивільного права спробою теоретичного осмислення процедур універсального правонаступництва.

Виходячи з викладеного, з метою більш точного розуміння процедури універсального правонаступництва і дотримання вимог законодавства, що регулює відносини універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, вважаємо за доцільне запровадити в науковий обіг юридичну конструкцію «механізм здійснення універсального правонаступництва юридичних осіб».

Розроблена в загальній теорії права категорія «механізм правового регулювання» отримала подальший розвиток і поширення в галузевих наукових дослідженнях не лише стосовно власне правового регулювання, але і щодо інших правових явищ. При цьому термін «механізм» застосовується у різних словосполученнях – «конституційно-правовий механізм», «адміністративно-правовий механізм», «еколого-правовий механізм», «економіко-правовий механізм», «механізм здійснення цивільних прав» тощо.

Поняття механізму здійснення універсального правонаступництва юридичних осіб ширше від поняття правовідносин правонаступництва. Якщо розглядати правонаступництво як правовідношення (з його об'єктами, суб'єктами, правами та обов'язками), то, безумовно, необхідно, передусім, визначити, на підставі якого юридичного факту чи фактичного складу це правовідношення виникає.

Юридико-фактичною підставою універсального правонаступництва юридичної особи є рішення про його реорганізацію у вигляді припинення (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або виділу. Зазначене рішення є складним юридичним фактом у вигляді індивідуального акта, з яким юридичні норми пов'язують виникнення правовідносин правонаступництва, і яким визначаються спосіб і строки реорганізації.

Аналіз положень ЦК і ГК України, а також нормативно-правових актів поточного цивільного законодавства дає підстави для висновку про недостатньо чітку урегульованість у законодавстві відносин, пов'язаних із застосуванням способів реорганізації юридичних осіб, що у ряді випадків призводить до наукових дискусій в теоретичних дослідженнях і неправильного застосування положень зазначених нормативно-правових актів у практичній діяльності.

Передусім, зазначимо, що чинне цивільне законодавство не містить узагальненого визначення поняття реорганізації. Відсутнє воно і в ГК України.

Сформульовані в окремих нормативно-правових актах визначення поняття реорганізації щодо окремих видів юридичних осіб, на наш погляд, є недосконалими, а іноді і такими, що за вжитою в них термінологією, не відповідають чинному ЦК України, оскільки зазначені акти були прийняті раніше від ЦК України і не приведені у відповідність до його положень.

Так, ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» визначає поняття реорганізації банку як злиття, приєднання, виділення, поділ банку,

перетворення його організаційно-правової форми, наслідком яких є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам.

Згідно з Методикою уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001р. № 177 «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки» [110], реорганізація підприємства – це припинення діяльності підприємства шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків колишнього підприємства.

Як бачимо, наведені визначення формулюються перерахуванням встановлених законом шляхів реорганізації юридичних осіб.

Враховуючи, що виділ є одним із способів створення юридичної особи, застосування якого не приводить до припинення юридичної особи, вважаємо за необхідне розглянути відмінності між виділом (як способом реорганізації) і заснуванням нової юридичної особи.

Аналіз чинного законодавства, що регулює загальний порядок заснування юридичної особи і порядок створення її шляхом виділу, дозволяє сформулювати відмінності між цими двома схожими за своєю метою способами створення юридичної особи, які слід враховувати у разі якщо йдеться про заснування нової юридичної особи вже існуючою, і які полягають у такому:

- 1) для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження (ч. 1 ст. 87 ЦК України). Це можуть бути або рішення засновників (учасників існуючої юридичної особи), або засновницький договір. При виділі рішення може бути прийняте

учасниками юридичної особи, уповноваженим органом або судом (ч. 2 ст. 108 ЦК України);

2) інформація про прийняття засновниками (учасниками), судом або уповноваженим органом рішення про виділ підлягає обов'язковому опублікуванню в спеціалізованому друкованому засобі масової інформації (ч. 1 ст. 22 Закону про державну реєстрацію).

3) при заснуванні юридичної особи не складається розподільчий баланс, який обов'язково складається при виділі (ч. 2 ст. 109 ЦК України);

4) при заснуванні юридичної особи засновники передають їй лише активи для формування статутного (власного) капіталу (ч. 1 ст. 81, ч. 2 ст. 88 ЦК України), тоді як при виділі до новоутвореної юридичної особи переходить частина майна, прав та обов'язків юридичної особи, з якої відбувається виділ (ч. 1 ст. 109 ЦК України);

5) при заснуванні юридичної особи немає правонаступництва, як це має місце при виділі (ст. 109 ЦК України);

б) заснована юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 3 ст. 96 ЦК України), тоді як юридична особа, що утворилася внаслідок виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Якщо юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть спільно з юридичною особою, з якої був здійснений виділ, солідарно (ч. ч. 3, 4 ст. 109 ЦК України).

Певні особливості встановлені Законом України про АТ при припиненні акціонерних товариств у процесі реорганізації. Цей Закон також виокремлює такий спосіб реорганізації як виділ, і так само, як і ЦК України,

протиставляє його припиненню акціонерного товариства, про що свідчить одночасне вживання цих двох термінів, наприклад, у ст. 80 Закону.

На наш погляд, особливості виділу, як способу реорганізації акціонерного товариства, пов'язані з тим, що акціонерне товариство є емітентом акцій, розміщення яких залежить, зокрема, від способу реорганізації товариства.

Так, акції товариства, яке припиняється внаслідок поділу, конвертуються в акції товариств- правонаступників та розміщуються серед їх акціонерів (абз. 1 ч. 2 ст. 80 Закону про АТ), тоді як при виділі акції товариства, з якого здійснюється виділ, конвертуються в акції цього акціонерного товариства і акціонерного товариства, що виділилося, та розміщуються між акціонерами товариства, з якого здійснюється виділ.

Слід також зазначити, що на відміну від цивільних кодексів інших держав-учасниць СНД (наприклад, ст. 58 ЦК Російської Федерації [22], ст. 46 ЦК Республіки Казахстан [21], ст. 54 ЦК Республіки Білорусь [20] тощо) та ГК України (ст. 59), в ЦК України відсутня стаття, яка б розкривала порядок (обсяги майна та прав і обов'язків, суб'єктів) правонаступництва при реорганізації юридичної особи.

Тим не менше, виходячи з положень зазначених нормативних актів зарубіжного законодавства і, передусім, з положень ст. 59 ГК України, справедливо буде стверджувати, що:

1) у разі *злиття* юридичних осіб усе майно, усі права та обов'язки кожної з них переходять до юридичної особи, утвореної внаслідок злиття;

2) у разі *приєднання* однієї або кількох юридичних осіб до іншої юридичної особи до останньої переходять усе майно, усі права та обов'язки приєднаних юридичних осіб;

3) у разі *поділу* юридичної особи усе її майно, права та обов'язки переходять за розподільчим балансом у відповідних частинах до кожної з нових юридичних осіб, що утворені внаслідок цього поділу;

4) у разі *виділу* однієї або кількох нових юридичних осіб до кожної з них переходять за розподільчим балансом у відповідних частинах майно, права та обов'язки реорганізованої юридичної особи;

5) у разі *перетворення* юридичної особи (зміни організаційно-правової форми) до новоутвореної юридичної особи переходять усе майно, усі права та обов'язки реорганізованої юридичної особи відповідно до передавального акта.

В діловий обіг в багатьох країнах (не стала винятком і Україна) увійшло словосполучення «злиття і поглинання» (англійською – *mergers and acquisitions, M&A*). Незважаючи на вживання у законодавстві терміну «поглинання» [106; 80], визначення поняття «поглинання» у ньому відсутнє, хоч потреба у розмежуванні злиття і поглинання на практиці відчутна. У зв'язку з цим заслуговує на увагу розмежування понять злиття і поглинання за їхніми основними відмінностями, до яких В.В. Рябота відносить такі:

1) метою злиття є об'єднання (укрупнення) бізнесу, а метою поглинання – встановлення контролю;

2) у злитті можуть брати участь лише юридичні особи, а у поглинанні – як фізичні, так і юридичні особи;

3) при злитті хоча б одна юридична особа припиняється, а при поглинанні кількість суб'єктів не змінюється;

4) злиття завжди потребує рішення вищих органів товариства, а поглинання у більшості випадків – ні;

5) при злитті неможливою є ворожа поведінка будь-якої із сторін, поглинання може бути як добровільним, так ворожим;

6) при злитті необхідне укладення відповідних договорів, а поглинання може здійснюватися завдяки іншим юридично-значущим фактам;

7) при злитті жодна із сторін не є покупцем, при поглинанні більшість способів передбачає укладення договорів купівлі продажу;

8) на відміну від злиття, при поглинанні є можливість здійснювати контроль над товариством у цілому [179, с. 108].

Певні труднощі на практиці викликає перетворення, як спосіб реорганізації юридичних осіб.

Оскільки згідно з ч. 1 ст. 108 ЦК України перетворенням юридичної особи є зміна її організаційно-правової форми, потребує з'ясування питання щодо поняття та переліку організаційно-правових форм юридичних осіб.

В цивільному законодавстві і науковому обігу така юридична конструкція як «організаційно-правові форми юридичних осіб» утвердилася з прийняттям ЦК України.

Зі змісту ч. 1 ст. 83 ЦК України випливає, що організаційно-правовими формами юридичних осіб, передбаченими ЦК України, є товариства і установи. Крім того, юридичні особи можуть створюватися в інших формах, встановлених законом.

В юридичній літературі пропонуються різні визначення поняття організаційно-правової форми.

Так, організаційно-правова форма юридичної особи визначається як певний тип організації, в якій повинна створюватися і діяти юридична особа того чи іншого виду [25, с.137], як закріплена нормами права модель організації, визнаної юридичною особою [47, с. 31-32].

Н.В. Козлова визначає організаційно-правову форму юридичної особи як вид юридичної особи, який відрізняється від іншого виду способом утворення, обсягом правоздатності, порядком управління, характером і змістом прав і обов'язків засновників (учасників) по відношенню один до одного і до юридичної особи [41, с. 259]. Ототожнення авторкою понять «вид» і «організаційно-правова форма» ґрунтується на визначенні поняття перетворення юридичної особи, яке міститься в ч. 5 ст. 58 ЦК Російської Федерації, хоч, на думку деяких російських вчених, перше поняття ширше і видається більш вдалим [24, с. 171].

В українській юридичній літературі під видом організаційно-правової форми юридичної особи розуміють тип організації, яка має сукупність конкретних ознак, що об'єктивно відрізняють її від інших юридичних осіб

однієї організаційно-правової форми [197, с.172]. Критеріями визначення видів юридичних осіб пропонується вважати *об'єкти права власності учасників* і їхню *відповідальність* за боргами юридичної особи [51, с.18, 20], завдяки яким стає можливим розмежувати установи і товариства з подальшою класифікацією останніх.

В.В. Долінська, розуміючи під організаційно-правовою формою сукупність ознак, що визначають структуру і діяльність передбачених законом видів юридичних осіб, відносить до таких ознак майнову і організаційну відособленість, способи формування майнової бази, особливості взаємодії засновників (учасників) з юридичною особою, особливості їх відповідальності [24, с.125].

ЦК України містить досить загальні норми щодо організаційно-правових форм юридичних осіб, зазначаючи в ч. 1 ст. 83 «Організаційно-правові форми юридичних осіб», що юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом».

Редакція цієї норми дає підстави для висновку про те, що всі види товариств (підприємницькі, непідприємницькі, кооперативи) складають одну (єдину) форму, а установи – другу форму. Такого висновку дійшла, зокрема, І.М. Кучеренко, зазначивши, проте, що якщо стосовно установи можна казати, що така організаційно-правова форма може існувати в реальності, то стосовно товариств такого висновку зробити не можна, оскільки не існує юридичної особи, створеної просто у формі товариства. Вони в свою чергу поділяються на підприємницькі та непідприємницькі, а підприємницькі – на господарські товариства та виробничі кооперативи. Таким чином, виникає ситуація, коли одна організаційно-правова форма є об'єднуючою для інших організаційних форм [51, с. 22].

До певної міри такий висновок підтверджується і нормою ч. 2 ст. 113 ЦК України, відповідно до якої господарські товариства можуть бути створені у формі повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства

[зауважимо, що в назві цієї статті йдеться про види господарських товариств. – В.Г.], а також назвою Розділу II – «Окремі види товариств» Закону України «Про господарські товариства» та назвою ст. 80 ГК України – «Види господарських товариств». В обох цих актах видами господарських товариств називаються акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні і командитні товариства.

Слід, однак, зазначити, що в юридичній літературі як організаційно-правові форми господарських товариств розглядаються, наприклад, повні і командитні товариства [46, с. 204]. Обґрунтовується також необхідність визнання житлово-будівельних кооперативів особливим суб'єктом господарської діяльності на ринку будівництва житла, що функціонує *«як юридична особа спеціальної організаційно-правової форми»* з метою досягнення спільного соціально-економічного результату [38, с. 5].

Що стосується інших форм, встановлених законом, то, на нашу думку, йдеться, передусім, про державні підприємства, які можуть бути створені державою (ч. 2 ст. 167 ЦК України), та комунальні підприємства, які можуть бути створені територіальними громадами (ч. 2 ст. 169 ЦК України), як юридичні особи публічного права. З урахуванням цього слід погодитися з висновком І.М. Кучеренко про те, що, якщо буквально трактувати норми ЦК України, то інших організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, окрім товариств та установ, не існує [51, с. 21-22].

Разом з тим, ГК України, який є законом у розумінні ч. 1 ст. 83 ЦК України, називає два критерії класифікації суб'єктів господарювання – форму власності і організаційно-правову форму (ч. 3 ст. 55), встановлюючи у подальшому, що залежно від форм власності, передбачених законом, в Україні можуть діяти підприємства таких видів:

приватне підприємство, що діє на основі приватної власності громадян чи суб'єкта господарювання (юридичної особи);

підприємство, що діє на основі колективної власності (підприємство колективної власності);

комунальне підприємство, що діє на основі комунальної власності територіальної громади;

державне підприємство, що діє на основі державної власності;

підприємство, засноване на змішаній формі власності (на базі об'єднання майна різних форм власності).

В Україні можуть діяти також інші види підприємств, передбачені законом (ч. 1 ст. 63 ГК України).

Оскільки ст. 63 ГК України називається «Види та організаційні форми підприємств», можна припустити, що подальша класифікація підприємств залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу в Україні на підприємства унітарні та корпоративні (ч. 3 ст. 63 ГК України) і є розмежуванням їх за організаційною формою.

Унітарне підприємство створюється одним засновником, який виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал, не поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудовий колектив на засадах трудового найму, вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства, засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та/або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами, на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства. Корпоративними є кооперативні підприємства, підприємства, що створюються у формі

господарського товариства, а також інші підприємства, в тому числі засновані на приватній власності двох або більше осіб.

Отже, як вбачається з наведеного огляду положень чинного законодавства, питання щодо організаційно-правових форм юридичних осіб не можна визнати остаточно вирішеним в ЦК і ГК України. Проблема ускладнюється ще й тим, що в законодавстві вживаються схожі, проте не тотожні правові конструкції – «організаційна форма здійснення підприємництва» (ч. 1 ст. 45 ГК України), «організаційна форма господарювання» (ст. 62 ГК України), «організаційно-правова форма господарювання» (ч. 1 ст. 135 ГК України), «організаційно-правові форми об'єднань підприємств» (ст. 120 ГК України) тощо.

Все це до певної міри перешкоджає правильному застосуванню законодавства при вирішенні питань реорганізації юридичних осіб шляхом їх перетворення.

Крім того, існують і інші проблеми, пов'язані з недосконалістю правового регулювання процедури перетворення юридичних осіб, на що справедливо зверталася увага в наукових публікаціях [218, с. 166-167].

Так, спірним в юридичній літературі є питання щодо визнання перетворення одним із способів припинення юридичної особи.

Так, Є.О. Суханов розглядає перетворення як особливий випадок реорганізації, вважаючи, що лише формально воно полягає в припиненні діяльності однієї юридичної особи і виникненні на її майновій базі іншої. Фактично, у тому числі і з майнової точки зору, юридична особа продовжує існувати, лише змінюючи свій «одяг» (організаційно-правову форму) [178, с. 201].

Не розглядається як припинення юридичної особи її перетворення і окремими українськими цивілістами, які зазначають, що «при перетворенні юридична особа як така існує і продовжує свою діяльність, але змінюється її організаційно-правова форма» [196, с. 319]. Такий висновок не узгоджується з положенням ч. 1. ст. 104 ЦК України, згідно з яким юридична особа

припиняється [курсив наш. – В.Г.] в результаті реорганізації (зокрема, перетворення) або в результаті ліквідації.

Тому слід погодитися з висновком інших українських вчених, на думку яких, зміна організаційно-правової форми (перетворення) юридичної особи означає, що в результаті цього процесу повністю знищується структура юридичної особи, що реорганізується, й створюється нова структура, за іншою моделлю [199, с. 192].

Окремо слід зупинитися на питанні щодо правого регулювання такого способу реорганізації юридичних осіб, як *примусовий поділ*.

В ЦК України (ч. 4 ст. 81) цей спосіб реорганізації, наслідком якого є створення юридичної особи, сформульовано як «примусовий поділ (виділ)», який застосовується у випадках, встановлених законом.

Цей спосіб реорганізації стосовно суб'єктів господарювання регулює також ч. 2 ст. 56 ГК України, відповідно до якої суб'єкти господарювання можуть утворюватися шляхом примусового поділу (виділення) діючого суб'єкта господарювання за розпорядженням антимонопольних органів відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства України.

Термін «виділення», що його вжито в ч. 2 ст. 56 ГК України, застосовувався паралельно з терміном «поділ» ще в Положенні про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, затвердженому наказом Міністерством економіки України, Міністерством статистики України та Антимонопольного комітету України від 20 квітня 1994 р. № 43/79/5 [84], де за його допомогою розкривався зміст терміну «відокремлення» – як виділення зі складу підприємства (об'єднання) структурного підрозділу (одиниці) і створення на його базі самостійного підприємства або вихід підприємства зі складу об'єднання. Це Положення чинне і на сьогодні, хоч зміст його багато в чому суперечить ЦК України.

Відповідно до ст. 53 («Примусовий поділ») Закону України від 11 січня 2001 р. «Про захист економічної конкуренції» [125] якщо суб'єкт

господарювання зловживає монопольним (домінуючим) становищем на ринку, органи Антимонопольного комітету України мають право прийняти рішення про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище.

Як зазначив Вищий господарський суд України в Листі від 25 листопада 2009 р. № 01-08/627 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України)» [117], згідно з пунктом 2 частини першої статті 50 Закону порушеннями законодавства про захист економічної конкуренції є, зокрема, зловживання монопольним (домінуючим) становищем. Саме це порушення тягне за собою відповідальність, встановлену Законом, одним з видів якої відповідно до статті 53 Закону є примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище. Водночас саме по собі зайняття суб'єктом господарювання монопольного (домінуючого становища) не є порушенням у розумінні Закону*.

Примусовий поділ не застосовується у разі:

неможливості організаційного або територіального відокремлення підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць;

наявності тісного технологічного зв'язку підприємств, структурних підрозділів чи структурних одиниць (якщо обсяг продукції, яка вживається суб'єктом господарювання, перевищує тридцять відсотків валового обсягу продукції підприємства, структурного підрозділу чи структурної одиниці).

Рішення органів Антимонопольного комітету України про примусовий поділ суб'єкта господарювання, як встановлено ч. 3 ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції» та ч. 3 ст. 40 ГК України, підлягає виконанню у встановлений строк, який не може бути меншим шести місяців.

* На цю обставину ще раніше зверталася увага в літературі (Див.: Щербина В.С. Господарське право: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005, С. 45).

Проте це не означає, що протягом усього строку виконання рішення Антимонопольного комітету України юридичною особою [по-суті, перебування юридичної особи у процедурі реорганізації шляхом примусового поділу. – В.Г.] кредитори можуть заявляти до неї свої вимоги, оскільки згідно з ч. 5 ст. 105 ЦК України строк заявлення кредиторами своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, не може становити менше двох і більше шести місяців з дня опублікування повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи.

Проведений аналіз змісту ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», який по відношенню до ЦК України та ГК України є спеціальним законом, свідчить про те, що сьогодні в чинному законодавстві про захист економічної конкуренції застосовується лише один термін – «примусовий поділ», а таке поняття як «примусовий виділ» йому невідоме.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ч. 4 ст. 81 ЦК України та ч. 2 ст. 56 ГК України шляхом вживання в них терміну «примусовий поділ», а також включити до ст. 59 ГК України такий спосіб припинення суб'єкта господарювання як примусовий поділ.

Дещо незрозумілим є положення ч. 4 ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», згідно з яким реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд за умови усунення монопольного (домінуючого) становища цього суб'єкта господарювання на ринку. Зокрема, чи означають слова «реорганізація суб'єкта господарювання, що підлягає примусовому поділу, здійснюється на його розсуд», що суб'єкт господарювання, який підлягає примусовому поділу, має сам визначити кількість новоутворених суб'єктів господарювання? Не зрозуміло також, як зазначає О.Пелипенко, яким саме чином (в якому порядку) має підтверджуватися умова щодо усунення монопольного (домінуючого) становища цього суб'єкта на ринку [68]?

Не лише не дає відповіді на ці питання, а ще більше ускладнює проблему чинне роз'яснення Вищого арбітражного суду від 12 вересня 1996

р. № 02-5/334 «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств» [118], в якому з посиланням на закон, який на сьогодні втратив чинність, зазначається, що прийнятті Антимонопольним комітетом України чи його територіальними відділеннями постанови про примусовий поділ монопольних утворень (стаття 16 Закону України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності») є не рішеннями про реорганізацію цих утворень, а підставами для її здійснення на розсуд самого утворення за умови усунення його монопольного становища на ринку (абз. 2 п. 9 роз'яснень).

Насправді, відповідно до абз. 6 ст. 48 Закону України «Про захист економічної конкуренції» за результатами розгляду справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції органи Антимонопольного комітету України приймають рішення, в тому числі про примусовий поділ суб'єкта господарювання, що займає монопольне (домінуюче) становище на ринку.

Разом з тим, чинним законодавством не встановлено порядку здійснення примусового поділу (переліку та черговості дій, суб'єктів, зобов'язаних їх здійснити тощо) на підставі рішення Антимонопольного комітету України, що дало підстави Ю.М. Юркевичу для висновку про неможливість виконання рішень АМК України, оскільки, як зазначає автор, чинними нормативно-правовими актами виконання зазначених рішень не віднесено до функцій державної виконавчої служби, а Законом про державну реєстрацію не визначено порядку державної реєстрації припинення юридичної особи на підставі рішень відповідних органів державної влади. Як вихід із ситуації, що склалася, автор пропонує внести зміни до ЦК України, які б передбачали можливість здійснення примусового припинення юридичних осіб з правонаступництвом виключно на підставі рішення суду [217, с. 12].

Реалізація цієї, привабливої, на перший погляд, пропозиції, на нашу думку, може привести до істотного збільшення строків застосування примусового поділу, як специфічної санкції, спрямованої на усунення порушень законодавства про захист економічної конкуренції.

Як встановлено ч. 1 ст. 33 Закону про державну реєстрацію, юридична особа припиняється, зокрема, за рішенням державного органу, прийнятим у випадках, передбачених законом. Тому вихід із ситуації, на наш погляд, доцільно шукати у врегулювання процедури припинення юридичних осіб за такими рішеннями шляхом внесення відповідних змін до ст. 34 зазначеного Закону.

На нашу думку, недоліком ЦК України є відсутність у ньому норми, яка б визначала *всі способи* створення юридичних осіб приватного права (в кодексі названі лише примусовий поділ (виділ), який може мати місце у випадках, встановлених законом (ч. 4 ст. 84), і виділ (ст. 109).

Між тим, юридична особа приватного права, крім зазначених способів, може бути створена також шляхом злиття, поділу і перетворення. Не вказувати в законі ці способи означало б однобічно підходити до розуміння правонаступництва, яке, начебто, має місце лише при припиненні юридичної особи, і не здійснюється при її створенні способами, названими вище.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на неповноту норми ч. 1 ст. 81 ЦК України, згідно з якою юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Такі способи утворення юридичних осіб, безумовно, мають місце у разі створення товариства або установи вперше. Проте ця норма зовсім не відображає випадків створення юридичної особи шляхом реорганізації вже існуючих юридичних осіб – злиття, поділу, примусового поділу, перетворення, виділу, хоч зі змісту інших статей ЦК України (ч. 4 ст. 81, ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 109) випливає, що такі способи існують.

Очевидно, що існуючу в ч. 1 ст. 81 ЦК України прогалину у визначенні способів створення юридичної особи слід було б заповнити вказівкою і на ці

способи, для чого ч. 4 ст. 81 ЦК України доцільно було б викласти в такій редакції:

«У випадках, встановлених законом, юридична особа може бути створена також шляхом реорганізації (злиття, поділу, примусового поділу, перетворення) або виділу».

Важливим елементом механізму правонаступництва є встановлення строку правонаступництва (реорганізації), тобто строку, протягом якого мають бути вчинені певні дії – як ті, строки вчинення яких прямо передбачені законом, так і ті, строки вчинення яких законом не встановлені. Отже, всі дії з реорганізації юридичної особи можна умовно поділити на 2 групи: дії, строки вчинення яких встановлені законом, і дії, строки вчинення яких законом не визначені.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 105 ЦК України учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, зобов'язані *протягом трьох робочих днів* [курсив наш. – В.Г.] з дати прийняття рішення письмово повідомити орган, що здійснює державну реєстрацію.

Учасники юридичної особи, суд або орган, що прийняв рішення про припинення юридичної особи, відповідно до цього Кодексу призначають комісію з припинення юридичної особи (комісію з реорганізації) або голову комісії та встановлюють порядок і строк заявлення кредитором своїх вимог до юридичної особи, що припиняється, який не може становити *менше двох і більше шести місяців* [курсив наш. – В.Г.] з дня опублікування повідомлення про рішення щодо припинення юридичної особи (ч. ч. 3, 5 ст. 105 ЦК України).

Частиною 6 ст. 105 ЦК України передбачено, що відповідне рішення, що приймається за наслідками розгляду вимог кредиторів, зокрема щодо сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування, надсилається кредитору *не пізніше*

тридцяти днів [курсив наш. – В.Г.] з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

Разом з тим, ЦК України не встановлює строків складання, підписання та затвердження передавального акта чи розподільчого балансу, а також передання їх в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, за місцем її державної реєстрації, а також в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичної особи- правонаступника, за місцем її державної реєстрації. Вчинення цих дій передбачене ч. ч. 2 і 3 ст. 106 ЦК України.

Оскільки всі строки вчинення дій з реорганізації юридичної особи охоплюються загальним строком реорганізації, ЦК України доцільно було б доповнити нормою, яка б передбачала, що строк реорганізації юридичної особи встановлюється учасниками юридичної особи, уповноваженим органом або органом юридичної особи у рішенні про її реорганізацію (таку норму можна було б помістити до ч. 1 ст. 106 ЦК). Зрозуміло, що цей строк не може бути меншим, ніж сумарна величина строків, встановлених законом, і має бути достатнім для вчинення всіх необхідних дій з реорганізації, включаючи час, встановлений для реєстрації виділу чи припинення юридичної особи державним реєстратором.

Між прийняттям рішення про реорганізацію (припинення або виділ) юридичної особи і правонаступництвом існує найтісніший зв'язок, оскільки саме правонаступництво є головною ознакою реорганізації юридичної особи. Суть правонаступництва, на наш погляд, полягає в одночасному поєднанні двох процедур – зміні суб'єктного складу правовідношення і переході майна, прав та обов'язків від правопопередника (правопопередників) до правонаступника (правонаступників).

Виходячи з цього, можна говорити про такі елементи механізму універсального правонаступництва юридичних осіб, як його *суб'єкти* та *об'єкт*.

Суб'єктами правонаступництва є правопередник і правонаступник (у разі злиття і приєднання). Проте, якщо говорити про процедуру правонаступництва, то, крім зазначених суб'єктів, участь у ній беруть також: а) особа (особи) або орган, які прийняли рішення про реорганізацію юридичної особи; б) державний реєстратор.

Особливість правонаступництва, як правовідношення, полягає в тому, що наведений вище його суб'єктний склад (правапередник і правонаступник) має місце лише у разі злиття і приєднання юридичних осіб. У разі поділу (примусового поділу), перетворення і виділу складається ситуація, коли такий суб'єкт, як правонаступник (як юридична особа–учасник цивільних відносин), відсутній аж до моменту юридичного оформлення державним реєстратором припинення правопередника та/або створення нової (перетвореної) юридичної особи. З урахуванням цього за таких способів реорганізації юридичної особи можна говорити про правопередника і квазіправапередника. Останній, набуваючи майно, права та обов'язки, що переходять від правопередника, у процедурі правонаступництва не є повноцінним учасником цивільних відносин–юридичною особою, оскільки набуває такого статусу з моменту його державної реєстрації.

Об'єктами універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб є майно, права та обов'язки, що належали юридичній особі, яка реорганізується, і в процесі правонаступництва передається до правонаступника в певних обсягах залежно від способу реорганізації [14, с. 81-83].

Результатом передання всього свого майна, прав та обов'язків (внаслідок реорганізації юридичної особи) іншим юридичним особам є або припинення однієї чи кількох юридичних осіб (у разі злиття, приєднання, поділу, перетворення), або утворення однієї чи кількох нових юридичних осіб (при злитті, поділі, перетворенні, виділі).

Дискусійним в науковій літературі є питання щодо кількості і найменування етапів (стадій) реорганізації юридичних осіб.

Так, О.О. Мельников виділяє три етапи у проведенні реорганізації юридичної особи:

1. прийняття рішення про проведення реорганізації;
2. власне реорганізація (складання передавального акта і розподільчого балансу, уточнення зобов'язань підприємства, що реорганізується стосовно всіх кредиторів і боржників, вирішення питання по кожному із зобов'язань);
3. державна реєстрація юридичних осіб, що реорганізуються [56, с. 8].

На думку Ю.М. Юркевича, можна визначити такі етапи припинення юридичних осіб усіх видів з правонаступництвом: 1) початковий етап, пов'язаний з прийняттям рішення засновників (учасників) юридичних осіб (або органу юридичної особи, уповноваженої на це установчими документами), відповідних органів державної влади або суду про злиття, приєднання, поділ або перетворення; 2) етап діяльності спеціально створеного органу – комісії з припинення юридичної особи, результатом якого є складання передавального акта або розподільчого балансу; 3) завершальний етап припинення юридичних осіб з правонаступництвом, цивільно-правовим наслідком якого є державна реєстрація новоутвореної юридичної особи (юридичних осіб) (або внесення відповідних змін до установчих документів правонаступника у разі приєднання) та виключення з Єдиного державного реєстру юридичної особи-правопередника (правопередників) [217, с. 7].

Досліджуючи особливості злиття та поглинання у приватному секторі економіки, Є.П. Коломієць-Людвіг пропонує розрізняти такі етапи злиття суб'єктів господарювання: 1) підготовчий (включає прийняття рішення про злиття та розробку умов обраного способу реорганізації); 2) задоволення вимог кредиторів; 3) фактичне вчинення дій з реорганізації та їх документальне оформлення; 4) виконання умов господарських договорів про злиття [42, с. 9-10].

Н.І. Шевченко аргументує доцільність виділення попереднього етапу та етапу реорганізації господарського товариства при припиненні останнього шляхом реорганізації [206, с. 9]. На попередньому етапі реорганізації до набрання чинності договором про злиття або приєднання господарським товариствам доцільно укласти організаційний договір про підготовку до злиття або приєднання, який авторка визначає як дво- чи багатосторонній господарський договір, відповідно до якого господарські товариства, що беруть участь у злитті або приєднанні, набувають права та несуть обов'язки, пов'язані з підготовкою та проведенням їх реорганізації. На етапі реорганізації, зазначає Н.І. Шевченко, має укладатися договір про злиття або приєднання господарських товариств, чи затверджуватися план поділу господарського товариства [206, с. 15].

На наш погляд, наведені вище етапи реорганізації юридичних осіб сформульовані занадто узагальнено, що не дає змоги розглянути весь спектр дій, що здійснюються при реорганізації юридичних осіб, а також суб'єктів, що вчиняють зазначені дії.

Повніший, у порівнянні з наведеними вище, поділ припинення юридичної особи на стадії запропонувала З.В. Ромовська, яка виділяє такі стадії:

перша стадія – прийняття рішення про припинення;

друга стадія – направлення повідомлення про це органам державної реєстрації і внесення до Єдиного державного реєстру повідомлення про те, що юридична особа перебуває в процесі припинення;

третьа стадія – призначення комісії з припинення юридичної особи;

четверта стадія – визначення обсягу майна, прав вимоги (кредиторська заборгованість) та обов'язків (дебіторська заборгованість);

п'ята стадія – підписання передавального балансу;

шоста стадія – внесення інформації про припинення юридичної особи до Єдиного державного реєстру [177, с. 350].

Проте і такий поділ процедури реорганізації на стадії (етапи) видається неповним. Аналіз чинного законодавства, що регулює відносини, пов'язані з реорганізацією юридичних осіб і правонаступництвом при цьому, дозволяє виділити в процедурі правонаступництва кілька етапів, що слідують один за одним у встановленій законом послідовності:

прийняття рішення про припинення (реорганізацію) юридичної особи з визначенням способу реорганізації;

повідомлення органу, що здійснює державну реєстрацію про прийняте рішення;

опублікування повідомлення про внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців щодо прийнятого рішення про припинення юридичної особи;

призначення комісії з реорганізації та її голови;

проведення інвентаризації майна, виявлення кредиторської і дебіторської заборгованості;

складання передавального акта чи розподільчого балансу;

затвердження передавального акта чи розподільчого балансу;

передання передавального акта чи розподільчого балансу разом з іншими документами державному реєстратору;

реєстрація припинення юридичної особи та/або реєстрація новоутвореної юридичної особи;

опублікування оголошення про реорганізацію.

Дещо відмінну від наведеної процедуру злиття, приєднання, поділу, виділу, перетворення акціонерного товариства встановлено Законом України про АТ. Її докладне висвітлення буде здійснено в підрозділі 3.2 цієї роботи.

Таким чином, завершують процедуру реорганізації юридичної особи (крім акціонерних товариств) і, відповідно, процедуру правонаступництва у широкому розумінні юридичні дії щодо державної реєстрації припинення та/або створення юридичної особи. Порядок та строки проведення державної реєстрації юридичної особи, що створюється шляхом виділу, врегульовані ст.

32, а порядок та строки проведення реєстрації припинення юридичної особи шляхом реорганізації – ст.ст. 33-35 Закону про державну реєстрацію.

У практиці проведення реорганізації юридичних осіб учасники цих процедур іноді припускаються помилок, пов'язаних із неправильним застосуванням чинного законодавства.

Так, приймаючи рішення від 28 лютого 2013 р. № 17/28 «Про припинення юридичної особи – Луганського обласного центру соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх – шляхом приєднання», Луганська обласна рада у вступній частині зазначеного рішення послалася, зокрема, на статті 59, 60 та 61 ГК України. Таке посилання є необґрунтованим, оскільки ст. 59 ГК України регулюється порядок *реорганізації суб'єктів господарювання*, а ст. 60 та 61 ГК України взагалі стосуються *ліквідації суб'єктів господарювання*.

Обласний центр соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх, так само як і його правонаступник – обласний центр соціально-психологічної реабілітації дітей є юридичною особою публічного права, створеною відповідно до ч. 2 ст. 169 ЦК України.

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей – це заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги [191].

Центр утворюється, реорганізується та ліквідується Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласною, Київською та Севастопольською міською, районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчими органами міських і районних у містах рад за погодженням з Мінсоцполітики. Утримання та розвиток матеріально-технічної бази центру фінансується за рахунок коштів його засновників та інших джерел, не заборонених законодавством.

З урахуванням викладеного вище, порядок реорганізації юридичної особи публічного права, якщо вона не є підприємством, навчальним закладом тощо, не має визначатися положеннями ГК України.

Тим більше, відповідно до положень абз. 2 ч. 3 ст. 81 ЦК України, він не має визначатися і зазначеним кодексом.

Проте, за відсутності встановленого спеціальним законодавством порядку реорганізації і ліквідації юридичних осіб публічного права, за аналогією закону, на нашу думку, припустимим є застосування у випадках реорганізації і ліквідації таких юридичних осіб положень ст.ст.104-112 ЦК України.

У зв'язку з цим видається таким, що суперечить приписам ЦК України пункт 7 Рішення Луганської облради, яким уповноважено постійну комісію обласної ради з питань комунальної власності та використання природних ресурсів затвердити передавальний акт Луганського обласного центру соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх.

Як встановлено абз. 1 ч. 3 ст. 105 ЦК України, передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються учасниками юридичної особи, або *органом, який прийняв рішення про її припинення* [курсив наш. – В.Г.], крім випадків, встановлених законом [наприклад, згідно з ч. 4 ст. 37 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» передавальний акт або розподільчий баланс центрального органу виконавчої влади повинен бути затверджений головою комісії з реорганізації. – В.Г.].

Оскільки згідно з ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, Луганська обласна рада сама мала б затвердити передавальний акт, не уповноважуючи на це постійну комісію, тим більше, що затвердження передавальних актів чи розподільчих балансів на підставі «уповноваження» відповідно ради не передбачено і ст. 47 Закону

України «Про місцеве самоврядування в Україні», яка визначає правовий статус постійних комісій ради.

Часом мають місце випадки невірною зазначення правопопередників або правонаступників.

Наприклад, згідно з наказом Міністерства вугільної промисловості України від 31 грудня 2008 р. № 691 (з подальшими змінами та доповненнями) зі складу Державного підприємства «Антрацит» був виділений відокремлений підрозділ «Шахта імені 50-річчя Радянської України» і на його базі створено Державне підприємство «Шахта імені 50-річчя Радянської України». Згідно з п. 8 наказу № 691 від 31 грудня 2008 р. (зі змінами та доповненнями) ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» є правонаступником частини майна, прав та обов'язків ДП «Антрацит», пов'язаних з діяльністю його відокремленого підрозділу «Шахта імені 50-річчя Радянської України», згідно з розподільчим балансом.

Проте у п. 3.3 Статуту ДП «Шахта імені 50-річчя Радянської України» зазначено, що підприємство є правонаступником прав та обов'язків відокремленого підрозділу «Шахта імені 50-річчя Радянської України» [193].

Такий запис є неправильним тому, що у разі реорганізації юридичних осіб шляхом виділу новоутворена юридична особа є правонаступником юридичної особи, з якої було здійснено виділ, а не правонаступником відокремленого підрозділу, який згідно з ч. 3 ст. 95 ЦК України не є юридичною особою, а, отже, як впливає з ч. 2 ст. 2 ЦК України, – і учасником цивільних відносин.

Підсумовуючи викладене, доходимо таких висновків.

Механізм універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб являє собою сукупність визначених законом елементів, опосередкованих організаційними і майновими правовідносинами, в рамках яких здійснюються суб'єктивні цивільні права і суб'єктивні цивільні обов'язки.

До елементів цього механізму пропонуємо відносити:

а) складний юридичний факт, як підставу виникнення правовідносин універсального правонаступництва (рішення про реорганізацію юридичної особи із зазначенням способу реорганізації та строків її проведення);

б) суб'єктів універсального правонаступництва (правопередник та правонаступник);

в) об'єкти універсального правонаступництва (майно, права та обов'язки);

г) права та обов'язки суб'єктів універсального правонаступництва (у тому числі порядок вчинення ними та іншими учасниками процедури правонаступництва відповідних дій);

г) документальне (юридичне) оформлення (фіксація) припинення (реорганізації) або виділу юридичної особи, як юридичний факт, на підставі якого припиняються правовідносини універсального правонаступництва.

Якщо згрупувати зазначені елементи, то механізм універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб виглядатиме таким чином:

- підстава виникнення;
- правовідносини правонаступництва у вузькому розумінні;
- державна реєстрація припинення та/або створення юридичної особи.

При цьому при взаємодії цих елементів складаються як майнові (правовідносини правонаступництва у вузькому розумінні), так і організаційні (при прийнятті рішення про реорганізацію та при державній реєстрації) правовідносини.

Саме сукупність цих правовідносин, на нашу думку, найповніше розкриває суть універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, а тому від належного правового забезпечення кожного із елементів залежить загалом рівень правового регулювання відносин, що складаються при реорганізації юридичних осіб різних організаційно-правових форм.

Кількість і найменування етапів реорганізації юридичної особи залежать від: а) способу реорганізації; б) організаційно-правової форми юридичної особи, проте можна погодитися з твердженням, що процедура реорганізації юридичної особи незалежно від форми такої реорганізації *узагальнено* складається з чотирьох етапів: 1) етапу ініціювання реорганізації; 2) етапу здійснення реорганізаційних заходів; 3) етапу складення і затвердження підсумкового документа реорганізації і 4) етапу державної реєстрації [199, с. 199-200].

2.2. Об'єкти універсального правонаступництва при реорганізації юридичної особи

Загальне положення, яке впливає зі змісту ч. 1 ст. 104 ЦК України, про те, що універсальне правонаступництво при реорганізації юридичної особи полягає у переданні майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам- правонаступникам, ставить перед дослідниками завдання з'ясування питання щодо змісту та обсягів майна, прав та обов'язків, що є об'єктами такого передання, або, інакше кажучи, *об'єктами правонаступництва*.

Проблема правового режиму об'єктів правонаступництва, у тому числі їх поняття, складу, порядку передання-приймання, змісту підсумкового документа тощо є недостатньо дослідженою в науці цивільного права, незважаючи на те, що саме внаслідок переходу майна, прав та обов'язків і має місце правонаступництво юридичних осіб.

Загалом проблема об'єкта цивільного правовідношення, так само, як і об'єкта суб'єктивного цивільного права, об'єкта цивільного обороту та їх співвідношення як з описово-критичної позиції, так і з позиції конструювання і обґрунтування власної теорії об'єкта суб'єктивних цивільних прав (цивільних правовідносин) хоч і досить стисло з огляду на форму викладення, проте досить повно з огляду на розмаїття поглядів вчених, висвітлена В.А. Беловим [4, с. 6-77], тому в цьому дослідженні ми до неї звертатися не будемо.

З урахуванням того, що універсальне правонаступництво юридичних осіб (суб'єктів господарювання) має місце саме у разі їх реорганізації – процедури, що регламентується, головним чином, нормами ЦК України і ГК України, дослідження відповідних норм зазначених кодексів на предмет їх взаємоузгодженості, а також встановлення відповідності норм інших актів цивільного і господарського законодавства, що регулюють відносини правонаступництва юридичних осіб різних організаційно-правових форм, становить певний теоретичний і практичний інтерес.

Метою цього підрозділу є дослідження поняття та змісту майна та прав і обов'язків як об'єктів універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб.

Порівняльний аналіз положень ст. 177 ЦК України («Види об'єктів цивільних прав») та ст. 139 ГК України («Майно у сфері господарювання»), що визначають поняття та структуру (склад) об'єктів цивільних прав і об'єктів, що використовуються у сфері господарювання учасниками господарських відносин, свідчить про істотні розходження у розумінні поняття «майно».

Природно, що ЦК України, як нормативно-правовий акт, покликаний регулювати майнові відносини (як складову цивільних відносин), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (незалежно від сфери їх функціонування – господарювання чи особистого споживання), оперує поняттям «об'єкти цивільних прав», відносячи в ст. 177 до цих об'єктів: а) речі, у тому числі гроші та цінні папери; б) інше майно; в) майнові права; г) результати робіт; д) послуги; е) результати інтелектуальної, творчої діяльності; є) інформацію; ж) інші матеріальні і нематеріальні блага.

Таким чином, ст. 177 ЦК України містить відкритий перелік об'єктів цивільних прав, якими можуть бути «інші матеріальні і нематеріальні блага».

Важливою ознакою об'єктів цивільних прав у контексті нашого дослідження є їх *оборотоздатність*. Як встановлено ч. 1 ст. 178 ЦК України

(стаття має назву «Оборотоздатність об'єктів цивільних прав»), об'єкти цивільних прав можуть вільно відчужуватися або переходити від однієї особи до іншої в порядку правонаступництва чи спадкування, або іншим чином, якщо вони не вилучені з цивільного обороту, або не обмежені в обороті, або не є невід'ємними від фізичної чи юридичної особи.

Не вступаючи в дискусію щодо співвідношення понять «оборотоздатність», «відчужуваність» і «передаваність» (огляд поглядів щодо такого співвідношення було здійснено С.І. Шимон [207, с. 60-63]), погодимося з С.І. Шимон у тому, що ці ознаки не є тотожними за змістом, оскільки відчужуваність (здатність до відокремлення від особи) і передаваність (здатність бути передаваним однією особою іншій без зміни змісту і обсягу) є основою оборотоздатності як майнового права [207, с. 63], так і майна загалом.

Разом з тим, підкреслимо, що для характеристики оборотоздатності об'єктів цивільних прав при універсальному правонаступництві внаслідок реорганізації юридичної особи визначальним, як це впливає зі змісту ч. 1 ст. 104 ЦК України, є поняття *передання майна*, внаслідок чого воно *переходить* від однієї особи до іншої.

Оскільки правовий режим об'єктів цивільних прав закріплено в Главах 13 («Речі. Майно»), 14 («Цінні папери») та 15 (Нематеріальні блага») ЦК України, вважаємо за доцільне розглянути норми цих глав докладніше, звернувши особливу увагу на співвідношення понять «майно», «майнові права та обов'язки», «права та обов'язки», якими оперує ЦК України при визначенні об'єктів цивільних прав та об'єктів правонаступництва.

Грамотичне тлумачення норми ст. 177 ЦК України дозволяє віднести до майна речі у тому числі гроші та цінні папери, а також інше майно. Майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага, що згідно з ст. 177 ЦК України є об'єктами цивільних прав, за змістом цієї статті, до майна не відносяться. Натомість, відповідно до ст. 190 ЦК

України майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. Нематеріальні блага цією статтею ЦК України до майна не відносяться.

Привертає до себе увагу та обставина, що в прийнятому 16 січня 2003 р. ЦК України було відсутнє визначення поняття майнових прав і обов'язків, незважаючи, зокрема, на те, що термін «майнові права» вживався в багатьох його статтях (ст.ст. 12, 16, 26, 55, 71, 115, 152, 177 тощо ЦК України). Проте Законом України від 15 грудня 2005 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» [102] ст. 190 ЦК України було доповнено ч. 2, в якій законодавець досить лаконічно встановив, що майнові права є неспоживною річчю, а також те, що майнові права визнаються речовими правами.

Втім, зазначеним доповненням до ст. 190 ЦК України до певної міри було заповнено лише одну прогалину, оскільки питання про те, що являють собою майнові обов'язки і яким чином вони пов'язані (співвідносяться) з об'єктами цивільних прав, як і раніше, залишилося без відповіді.

Зважаючи на те, що відповідно до ст. 7 Закону України від 12 липня 2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [144] проведення оцінки майна є, зокрема, обов'язковим у випадку реорганізації державних, комунальних підприємств (господарських товариств) з державною часткою майна (часткою комунального майна)*, а також те, що оцінка майна може поводитися в інших випадках (наприклад, при реорганізації інших юридичних осіб, крім тих, що зазначені в ч. 2 ст. 7 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»), варто звернутися до визначення понять «майно» та «майнові права», що містяться в зазначеному Законі.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону *майном*, яке може оцінюватися, вважаються об'єкти в матеріальній формі, будівлі та споруди (включаючи їх

* В чинному законодавстві сьогодні вживається конструкція «господарське товариство, у статутному капіталі якого є акції (частки, паї) що належать державі», якою і доцільно замінити конструкцію, вжиту в Законі.

невід'ємні частини), машини, обладнання, транспортні засоби тощо; паї, цінні папери; нематеріальні активи, в тому числі об'єкти права інтелектуальної власності; цілісні майнові комплекси всіх форм власності; *майновими правами*, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (права володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (права на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги.

Порівняльний аналіз наведених вище дефініцій і дефініцій, що є в ЦК України та в інших актах законодавства (у Податковому кодексі України, в Законах України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [99], від 2 жовтня 1992 р. № 2654-XII «Про заставу» [121], від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» [127] тощо), свідчить про необхідність приведення положень Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні», передусім, до ЦК України.

Зокрема, вжитий у зазначеному Законі термін «цілісні майнові комплекси» доцільно замінити терміном «єдині майнові комплекси», який сьогодні вживається в ЦК України і як це зроблено в інших (хоч і не у всіх) актах законодавства.

В Законі не враховано, що крім терміну «право власності», чинне законодавство (зокрема, ГК України, оперує також поняттями «право господарського відання» і «право оперативного управління»).

Оскільки значна кількість юридичних осіб, щодо яких здійснюються процедури реорганізації і правонаступництва, відноситься згідно з ГК України до суб'єктів господарювання, характеристика об'єктів правонаступництва не може бути повною без аналізу положень Глави 14 ГК України, що стосуються майна суб'єктів господарювання.

Згідно з ч. 1 ст. 139 ГК України майном у цьому Кодексі визнається сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які

мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або враховуються в інших передбачених законом формах обліку майна цих суб'єктів. Отже, для визнання окремої речі, сукупності речей, а також майнових прав і обов'язків, про які йдеться в ст. 190 ЦК України, майном у розумінні ГК України, необхідно, щоб вони відповідали ознакам, зазначеним в ч. 1 ст. 139 ГК України, а саме: а) мали вартісне визначення; б) вироблялися чи використовувалися у діяльності суб'єктів господарювання; в) відображались в балансі суб'єктів господарювання або враховувалися в інших, встановлених законом формах обліку майна цих суб'єктів [213, с. 72].

Ще одне визначення поняття «майно» містить Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції, підписана від імені України 11 грудня 2003 р. у м. Меріда (Мексиканські Сполучені Штати) і ратифікована Верховною Радою України 18 жовтня 2006 р. [152]. За цією Конвенцією «майно» означає будь-які активи, матеріальні або нематеріальні, рухомі або нерухомі, виражені в речах або в правах, а також юридичні документи або активи, що підтверджують право власності на такі активи або інтерес у них.

Незважаючи на те, що у такому розумінні термін «майно» вживається для цілей зазначеної Конвенції, тим не менше він має певне значення і для більш повного розуміння поняття майна як об'єкта універсального правонаступництва.

ГК України не містить спеціальної норми, яка б визначала структуру (склад) майна суб'єктів господарювання, проте виходячи із загальних положень ст. 139 ГК України (щодо майна у сфері господарювання) та ст. 178 ЦК України (щодо оборотоздатності цивільних прав), можна дійти висновку, що до складу майна юридичної особи можуть бути віднесені будь-які майнові цінності (крім тих, перебування яких в господарському обороті не допускається законом), включаючи і ті, що можуть належати лише певним учасникам господарського обороту або перебування яких в господарському

обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), що встановлюється законом.

Частина 2 ст. 139 ГК України за критерієм економічної форми, якої набуває майно у процесі господарської діяльності, виділяє такі види майнових цінностей: а) основні фонди; б) оборотні засоби; в) кошти; г) товари.

Частина 7 ст. 139 ГК України як особливий вид майна суб'єктів господарювання виділяє цінні папери. Особливий характер цінних паперів зумовлений, на нашу думку, особливим правовим режимом цього виду майна суб'єктів господарювання, що знаходить свій вияв, зокрема, у значному впливі публічно-правового регулювання (вимоги щодо форми і змісту цінних паперів, їх розміщення, обігу, пред'явлення тощо).

Слід зазначити на певну невідповідність термінів, що їх застосовано в ст. 139 ГК України, і термінів, яких вжито в Податковому кодексі України та окремих Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку. Зокрема, йдеться про терміни «основні фонди» та «оборотні засоби», які в податковому законодавстві та в законодавстві про бухгалтерський облік іменуються відповідно «основні засоби» (п. 14.1.111 Податкового кодексу України, Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [87]) і «оборотні активи» (п. 14.1.111 Податкового кодексу України, Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [62]).

Оскільки терміни «основні засоби» і «оборотні активи», окрім актів податкового законодавства та законодавства про бухгалтерський облік і фінансову звітність, вживаються і в інших нормативно-правових актах, а також ґрунтуються на міжнародних стандартах бухгалтерського обліку, вважаємо за доцільне саме їх застосовувати при характеристиці майна юридичних осіб, а також замінити ними вжиті в ч. 2 ст. 139 ГК України терміни «основні фонди» і «оборотні засоби».

Крім того, на нашу думку, зайвим у ч. 2 ст. 139 ГК України є виокремлення зі складу оборотних активів такої їх складової як кошти, оскільки низкою нормативно-правових актів вони кваліфікуються як один із елементів зазначених активів. Разом з тим, з метою уточнення розуміння поняття і складу коштів цілком прийнятним є розкриття змісту цього терміну в п. 14.1.93 Податкового кодексу України та в ч. 5 ст. 139 ГК України.

Обидва кодекси розуміють під коштами гроші у національній (гривня) або іноземній валюті. Так само в ст. 192 ЦК України «Гроші (грошові кошти)» йдеться про грошову одиницю України – гривню і про іноземну валюту.

З'ясування поняття майна та майнових прав і обов'язків юридичних осіб (суб'єктів господарювання) має велике значення для визначення об'єктів універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб.

Як встановлено в ч. 1 ст. 104 ЦК України, у разі реорганізації юридичних осіб майно, права та обов'язки переходять до правонаступників. Така редакція наведеної норми, що діє з 28 березня 2014 р., є більш вдалою, ніж попередня, відповідно до якої юридична особа припинялася внаслідок передання «всього свого майна, прав та обов'язків іншим юридичним особам – правонаступникам».

Інакше визначається об'єкт правонаступництва в ч. 2 ст. 59 ГК України, виходячи із змісту якої, у разі реорганізації суб'єкта господарювання до правонаступника переходять майнові права та обов'язки. Здавалося б, що за такої редакції юридична і фактична доля майна суб'єкта господарювання, який реорганізується, в ГК України залишається невизначеною. Проте це не так, про що йтиметься нижче.

Дещо ширше визначає об'єкти правонаступництва Закон України «Про банки і банківську діяльність», який встановлює, що наслідком реорганізації банку є передача, прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступникам. Оскільки згідно з ч. 2 та ч. 5 ст. 139 ГК України кошти

також є майном, виділення їх у складі майна банку, як це зроблено у ст. 2 Закону, вважаємо зайвим.

У зв'язку з цим слід також зазначити, що термін «майно» є узагальнюючим як стосовно визначення поняття об'єктів цивільних прав, так і стосовно майна суб'єктів господарювання, оскільки згідно з ч. 1 ст. 190 ЦК України майном, як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Таким чином, називаючи у ст. 190 у складі майна майнові права і обов'язки, ЦК України в ч. 1 ст. 104 визначає об'єктами правонаступництва майно і права та обов'язки. Очевидно, що останні не є правами та обов'язками майнового характеру, інакше виділяти їх у самостійні об'єкти правонаступництва не було б жодного сенсу.

З урахуванням цього можна говорити про певну неузгодженість між ч. 1 ст. 177 ЦК України, яка розглядає як самостійні об'єкти цивільних прав майно і майнові права (не називаючи при цьому майнових обов'язків), і ст. 190 ЦК України, в якій під майном розуміються також майнові права та обов'язки. Очевидно, що цю неузгодженість доцільно усунути шляхом внесення відповідних змін до ст. 177 ЦК України.

Зазначимо, що застосування законодавцем узагальнених термінів «права та обов'язки» породжує проблему конкретизації і індивідуалізації тих прав та обов'язків, що можуть виступати об'єктами правонаступництва.

Зокрема, йдеться про ліцензії та документи дозвільного характеру, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування, і повертаються їм ліквідаційною комісією або ліквідатором у разі ліквідації юридичної особи (ч. 6 ст. 111 ЦК України), проте доля яких *при реорганізації* юридичної особи ЦК України не визначена.

Оскільки ці документи посвідчують певні права юридичної особи (так, згідно з ч. 3 ст. 91 ЦК України юридична особа може здійснювати окремі види діяльності, перелік яких визначається законом, після одержання

спеціального дозволу (ліцензії)), вважаємо за доцільне дослідити питання щодо їх долі при реорганізації юридичних осіб докладніше.

Одним із таких прав є право юридичної особи (ліцензіата) на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню. Це право засвідчується ліцензією – документом державного зразка який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку у разі його встановлення Кабінетом Міністрів України за умови виконання ліцензійних умов.

За загальним правилом, встановленим ч. 13 ст. 14 Закону України від 1 червня 2000 р. № 1775-III «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [132], ліцензіат не може передавати ліцензію або її копію іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності. Проте, у визначених законом випадках правонаступник ліцензіата має право провадити діяльність на підставі виданої ліцензіату ліцензії в межах строку її дії до оформлення ліцензії на такого правонаступника ліцензіата.

Як приклад, можна навести положення ч. 1 Закону України від 23 лютого 2012 р. № 4442-VI «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» [143], яким передбачено що зазначене Товариство, яке є правонаступником усіх прав і обов'язків Державної адміністрації залізничного транспорту України та підприємств залізничного транспорту (ч. 6 ст. 2 Закону), провадить діяльність, у тому числі пов'язану з державною таємницею, до отримання необхідних ліцензій та інших документів дозвільного характеру на основі відповідних документів, отриманих підприємствами залізничного транспорту, у межах строку їх дії.

Саме цим законом були внесені зміни до ч. 13 ст. 14 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» та доповнено статтю 4¹ Закону України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» [120] щодо права

правонаступників провадити діяльність на підставі ліцензій та дозвільних документів, виданих правопопередникам.

Тому так само потребує з'ясування питання щодо дії для правонаступника виданих правопопереднику документів дозвільного характеру, під якими Закон України розуміє дозвіл, висновок, рішення, погодження, свідоцтво, інший документ, який дозвільний орган зобов'язаний видати суб'єкту господарювання у разі надання йому права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності та/або без наявності якого суб'єкт господарювання не може проваджувати певні дії щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності (ст. 1 Закону).

Наведені випадки передання правонаступникам відповідних прав за ліцензіями і дозволами є, скоріше винятком із правила, оскільки в усіх інших випадках реорганізації юридичних осіб, як свідчить аналіз чинного законодавства, його норми або містять пряму заборону передання ліцензій та дозволів будь-яким іншим юридичним особам, або ж зобов'язують правонаступників здійснити переоформлення зазначених документів, з обмеженням у ряді випадків способів реорганізації, за яких можливе таке переоформлення, або встановленням додаткових вимог.

Так, відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 50 Закону України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV «Про телекомунікації» [167] у випадку реорганізації юридичної особи-суб'єкта господарювання шляхом зміни організаційно-правової форми, перетворення [зауважимо, що вказівка один із двох зазначених способів є зайвим, оскільки ці способи є тотожними. – В.Г.], злиття, приєднання ліцензії, отримані оператором телекомунікацій, переоформляються на його правонаступника.

Більш вдало, відповідно до законодавства сформульовано підставу переоформлення ліцензії на користування радіочастотним ресурсом України в п. 3 ч. 1 ст. 34 Закону України 1 червня 2000 р. № 1770-III (в ред. Закону України від 24 червня 2004 р.) «Про радіочастотний ресурс України» [151],

згідно з яким у разі реорганізації юридичної особи-суб'єкта господарювання шляхом зміни організаційно-правової форми (перетворення), злиття, приєднання, поділу, виділу ліцензії, отримані оператором телекомунікацій, переоформляються на його правонаступника (крім випадків поділу та виділу).

При реорганізації шляхом поділу або виділу отримані ліцензії можуть бути переоформлені на суб'єкта господарювання, який реорганізується, та (або) на суб'єктів господарювання, що утворюються внаслідок реорганізації. При цьому загальна смуга радіочастот переоформлених ліцензій у межах кожного регіону повинна відповідати смузі радіочастот ліцензії, що переоформлялася.

Закон України «Про радіочастотний ресурс України» регулює також відносини, пов'язані з переоформленням дозволу на експлуатацію радіоелектронного засобу або випромінювального пристрою – документа, який засвідчує право власника конкретного радіоелектронного засобу або випромінювального пристрою на його експлуатацію протягом визначеного терміну в певних умовах.

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 46 цього Закону у разі реорганізації юридичної особи-власника дозволу шляхом зміни організаційно-правової форми (перетворення), злиття та приєднання дозвіл переоформлюється на правонаступника попереднього власника.

При реорганізації шляхом поділу або виділу дозволу на експлуатацію можуть бути переоформлені на суб'єкта господарювання, який реорганізується, та (або) на суб'єктів господарювання, що утворюються внаслідок реорганізації, тільки у разі, якщо параметри частотних присвоєнь залишаються незмінними. За інших умов такий суб'єкт господарювання повинен отримувати новий дозвіл на експлуатацію.

Про важливість чіткого врегулювання відносин, пов'язаних із переходом до правонаступників прав, засвідчених ліцензіями і дозволами,

свідчать кілька аспектів, що стосуються настання несприятливих для правонаступника правових наслідків.

По-перше, правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним (ч. 1 ст. 227 ЦК України).

По-друге, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» однією з підстав анулювання ліцензії є акт про встановлення *факту передачі ліцензії* або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності. Подібні санкції містять спеціальні закони, відповідно до яких підлягають ліцензуванню такі, зокрема, види господарської діяльності як банківська діяльність, професійна діяльність на ринку цінних паперів, із надання фінансових послуг, зовнішньоекономічна діяльність, діяльність у галузі телебачення і радіомовлення, діяльність у сфері електроенергетики та використання ядерної енергії, діяльність у сфері освіти тощо.

Наприклад, ч. 1 ст. 11 Законом України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» [114] передбачено, що крім застосування фінансових санкцій за правопорушення, зазначені у цій статті, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку може зупиняти або анулювати ліцензію на право провадження професійної діяльності на фондовому ринку, яку було видано такому професійному учаснику фондового ринку (абз. 60 ч. 1 ст. 11 Закону).

Згідно з п. а) ч. 5 ст. 37 Закону України від 21 грудня, 1993 р. № 3759-ХІІ «Про телебачення і радіомовлення» [166] Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення може звертатися до суду про анулювання ліцензії на мовлення на підставі факту передачі ліцензії іншій юридичній особі-неліцензіату з метою проведення нею інформаційної діяльності.

По-третє, до суб'єктів господарювання за провадження господарської діяльності без ліцензії застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів у

розмірах, встановлених законом (ст. 22 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»).

По-четверте, згідно з ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х [40] провадження господарської діяльності без одержання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, а так само без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене законом тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва, сировини і грошей, одержаних внаслідок вчинення цього адміністративного правопорушення, чи без такої.

Зазначені дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме правопорушення, або пов'язані з отриманням доходу у великих розмірах, тягнуть за собою накладення штрафу від ста до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією виготовленої продукції, знарядь виробництва, сировини і грошей, одержаних внаслідок вчинення цього адміністративного правопорушення.

Повертаючись до визначення об'єктів правонаступництва, встановлених ст. 59 ГК України, зазначимо, що вони, на нашу думку, **потребують уточнення, шляхом приведення у відповідність до положень ст. 104 ЦК України**, оскільки згідно з існуючою редакцією ст. 59 ГК України інші (немайнові) права та обов'язки до правонаступника не переходять, що, насправді, не відповідає дійсності.

Слід також звернути увагу на дві обставини, що стосувалися визначення об'єкта правонаступництва у попередній редакції ч. 1 ст. 104 ЦК України, яким, зокрема, визначалося *все своє майно* [курсив наш. – В.Г.] юридичної особи.

По-перше, не завжди при правонаступництві передається *все* майно. Так, при виділі певна частина майна передається юридичній особі, яка виділяється, а інша частина залишається у юридичної особи, з якої відбувся виділ. Проте, оскільки ст. 104 ЦК України присвячена припиненню юридичної особи, у ній відсутній такий спосіб реорганізації як виділ, характерний для створення юридичної особи. Саме цим була обумовлена попередня редакція ч. 1 цієї статті.

Зараз же, коли акцент зроблено не на передання майна, а на реорганізацію, вживання слова «все» стосовно реорганізації (хоч і без зазначення на виділ) було б, очевидно, зайвим. Крім того, у процесі корпоратизації державних підприємств (перетворення) до статутного капіталу новоутворених публічних акціонерних товариств не завжди включається *все майно* [виділено нами. – В.Г.], оскільки у складі майна державного підприємства може бути майно, що згідно з ч. 2 ст. 5 Закону України «Про приватизацію державного майна» не підлягає приватизації.

По-друге, застосування у попередній редакції ч. 1 ст. 104 ЦК України при визначенні майна терміну «*своє*» означало, що це майно належить юридичній особі на праві власності. Проте, згідно з ГК України та іншими законами, майно може бути закріплене за суб'єктами господарювання та іншими юридичними особами також на праві господарського відання (державні і комунальні комерційні підприємства) або на праві оперативного управління (казенні підприємства, установи, що фінансуються з бюджету).

Ця обставина теж сьогодні врахована внесеними змінами до ч. 1 ст. 104 ЦК України шляхом вилучення терміну «*своє*» із зазначеної статті.

Враховуючи, що передавальний акт або розподільчий баланс складаються за результатами інвентаризації майна, а також інших статей балансу, зокрема, дебіторської і кредиторської заборгованостей, досить важливим при визначенні об'єктів правонаступництва є проведення комісією з реорганізації юридичної особи зазначеної інвентаризації.

Незважаючи на те, що ЦК України серед завдань (повноважень) комісії з реорганізації юридичної особи не називає проведення реорганізації, тим не менше на практиці в багатьох випадках, приймаючи рішення про затвердження складу комісії з реорганізації, уповноважений орган водночас затверджує план заходів з реорганізації конкретної юридичної особи, який, зокрема, передбачає проведення інвентаризації.

Як приклад можна навести наказ Державної служби автомобільних доріг України від 23 червня 2011 р. № 213 «Про затвердження складу комісії та плану заходів з проведення реорганізації Укравтодору» [124], наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 30 жовтня 2013 р. № 803 «Про створення шляхом виділу ДП «Шахта № 5 «Нововолинська»» [160] тощо.

Згідно з ч. 2 ст. 10 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» об'єкти і періодичність проведення інвентаризації активів і зобов'язань визначаються власником (керівником) підприємства, крім випадків, коли її проведення є обов'язковим згідно з законодавством.

Так, п. 12 Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419 [], та підпунктом «ж» п. 3 Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків, затвердженої наказом Мінфіну України від 11 серпня 1994 р. № 69 [33] передбачено, зокрема, обов'язкове проведення інвентаризації при ліквідації підприємства.

З метою забезпечення майнових прав та інтересів правонаступників, а також запобігання зловживанням щодо майна, прав та обов'язків, які є об'єктом правонаступництва, вважаємо за доцільне викласти абз. 6 ч. 3 п. 12 Порядку подання фінансової звітності і підп. «ж» п. 3 Інструкції по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-

матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків в такій редакції:

«реорганізації або ліквідації юридичної особи та в інших випадках, передбачених законодавством».

Подібні зміни доцільно внести і до п. 1.9 Інструкції з інвентаризації матеріальних цінностей, розрахунків та інших статей балансу бюджетних установ, затвердженої наказом Головного управління Державного казначейства України від 30 жовтня 1998 р. № 90 [32], який теж визнає проведення інвентаризації обов'язковим лише у випадку ліквідації установи, але не її реорганізації.

Оскільки при корпоратизації державних підприємств у корпоратизовані підприємства (акціонерні товариства), а також при переданні в оренду майна державних підприємств чи поверненні після закінчення договору оренди має місце зміна організаційно-правової форми юридичної особи (перетворення), при проведенні інвентаризації слід застосовувати Положення про інвентаризацію майна державних підприємств, що приватизуються (корпоратизуються), а також майна державних підприємств та організацій, яке передається в оренду (повертається після закінчення строку дії договору оренди або його розірвання), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 1993 р. № 158 [79].

В статтях ЦК України, присвячених реорганізації юридичних осіб і правонаступництву, відсутні норми, що регулюють відносини, пов'язані з *державною реєстрацією речових прав на нерухоме майно*, хоч саме таке майно найчастіше передається при реорганізації.

Зазначені відносини регулюються Законом України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [115], відповідно до якого державна реєстрація речових прав на нерухоме майно – це офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру

речових прав на нерухоме майно. Нерухомим майном цей Закон визнає земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни призначення.

Для проведення державної реєстрації права власності та інших речових прав на нерухоме майно необхідними документами є документи, що підтверджують виникнення, перехід або припинення права власності та інших речових прав на нерухоме майно та інші документи, визначені Порядком державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703 [88]. Такими документами, зокрема, можуть бути:

- свідоцтво про право власності на нерухоме майно, видане державним реєстратором відповідно до зазначеного Порядку. Відповідно до ст. 18 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» свідоцтво про право власності на нерухоме майно, що підтверджує виникнення права власності при здійсненні державної реєстрації прав на нерухоме майно, видається, зокрема, юридичним особам, які в разі ліквідації (реорганізації) юридичної особи отримали у власність у встановленому законодавством порядку нерухоме майно юридичної особи, що ліквідується (реорганізується);

- свідоцтво про право власності на нерухоме майно, видане органом місцевого самоврядування або місцевою держадміністрацією до набрання чинності зазначеним Порядком;

- рішення про закріплення нерухомого майна на праві оперативного управління чи господарського відання, прийняте власником нерухомого майна чи особою, уповноваженою управляти таким майном;

- державний акт на право власності на земельну ділянку або на право постійного користування земельною ділянкою.

Для проведення державної реєстрації прав з *видачею свідоцтва про право власності на нерухоме майно* у зв'язку з передачею у власність юридичним особам об'єктів нерухомого майна у результаті припинення

(ліквідації чи реорганізації) юридичної особи або виділу з неї нової юридичної особи заявник, крім зазначених вище документів, подає органів державної реєстрації прав:

а) у разі злиття, приєднання або перетворення юридичної особи – передавальний акт, затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про злиття, приєднання або перетворення юридичної особи, та документ, що підтверджує факт передачі такого майна юридичній особі;

б) у разі поділу юридичної особи або виділу з неї нової юридичної особи – розподільчий баланс, затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про поділ юридичної особи або виділ з неї нової юридичної особи, та документ, що підтверджує факт передачі такого майна юридичній особі.

2.3. Захист майнових прав та інтересів учасників цивільних відносин при універсальному правонаступництві юридичних осіб

Як зазначав відомий казахстанський цивіліст Ю.Г. Басін, основним джерелом універсального правонаступництва юридичних осіб у комерційному обороті слугує реорганізація одного з господарсько-договірних партнерів [2, с. 14]. При цьому в умовах ринкової економіки значення правонаступництва полягає в тому, що воно спрямоване, передусім, на захист прав та інтересів кредиторів, які через механізм правонаступництва зберігають свої права і можливість їх реалізації (захисту) у випадках зміни або припинення діяльності своїх господарських партнерів завдяки тому, що обов'язки боржника і відповідальність за їх неналежне виконання переходять до його правонаступника [2, с. 13].

У зв'язку з цим вкрай важливою є проблема захисту прав та інтересів кредиторів у разі універсального правонаступництва юридичних осіб, основними чинниками ризику для яких можуть бути, наприклад: а) набагато гірший майновий стан одного із учасників реорганізації (при злитті,

приєднанні), ніж майновий стан фактичного боржника; б) погіршення майнового стану боржника внаслідок розподілу його активів між правонаступниками при виділі або поділі у поєднанні з непропорційним збереженням зобов'язань за одним із учасників процедури реорганізації [65, с. 42]; в) значна кількість кредиторів або великі розміри вимог тощо.

На жаль, ЦК України і у вигляді законопроекту, і в своїй початковій редакції (від 16 січня 2003 р.) не містив достатніх правових гарантій захисту прав кредиторів, за що піддавався справедливій, на наш погляд, критиці з боку окремих науковців, які вносили конкретні пропозиції щодо вдосконалення механізму захисту прав кредиторів при правонаступництві [65, с. 44; 30, с. 79; 35, с. 383, 387; 216, с. 123; 209, с. 202; 37, с. 110].

Не отримали належного врегулювання в початковій редакції ЦК України і відносини відповідальності юридичних осіб у разі їх реорганізації (зокрема, це стосувалося відповідальності учасників або засновників юридичної особи).

І лише після внесення Законом України від 19 травня 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців за їх рішенням», а згодом і Законом України від 22 вересня 2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг» (останнім були внесені зміни також до ст. 109 ЦК України) змін до статей 105 та 107 ЦК України відносини щодо захисту прав кредиторів отримали більш повне і всебічне врегулювання.

Таке врегулювання особливо важливе для реорганізації юридичних осіб шляхом поділу і виділу, оскільки при злитті, приєднанні та перетворенні юридичних осіб все їхнє майно, права та обов'язки переходять до новоутвореної юридичної особи, а тому питання про те, хто має нести відповідальність за зобов'язаннями реорганізованої юридичної особи (осіб), не виникає – їх правонаступники.

Інша справа, коли йдеться про утворення двох або більше юридичних осіб внаслідок поділу або виділу, коли зазначені у розподільчому балансі кількість майна, обсяги прав та обов'язків (у тому числі зобов'язання), що переходять до юридичних осіб, що утворилися, складають лише частину майна, прав та обов'язків попередньої юридичної особи. У зв'язку з цим постає питання розподілу відповідальності між припиненою і утвореними юридичними особами.

При цьому не менш важливим є питання щодо відповідальності учасників (засновників) припиненої юридичної особи, які відповідно до закону або установчих документів відповідали за її зобов'язаннями. Зокрема, таку відповідальність згідно з законом несуть учасники повного товариства (ч. 1 ст. 119 ЦК України), повні учасники командитного товариства (ч. 1 ст. 133 ЦК України), члени виробничого кооперативу (ч. 2 ст. 163 ЦК України), а також підприємства-учасники об'єднання підприємств, але у разі якщо така відповідальність передбачена засновницьким договором або статутом об'єднання (ч. 4 ст. 123 ГК України).

За загальним правилом, встановленим ч. 5 ст. 107 ЦК України, юридична особа- правонаступник, що утворилася внаслідок поділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, що припинилася, які згідно з розподільчим балансом перейшли до іншої юридичної особи- правонаступника. Якщо юридичних осіб- правонаступників, що утворилися внаслідок поділу, більше двох, таку субсидіарну відповідальність вони несуть солідарно.

Таким чином, за умови можливого визначення правонаступника щодо конкретних обов'язків реорганізованої юридичної особи, він несе субсидіарну (додаткову) відповідальність, яка набуває характеру солідарної у разі якщо внаслідок поділу утворилося кілька юридичних осіб- правонаступників.

Інша справа, якщо правонаступниками юридичної особи є декілька юридичних осіб і точно визначити правонаступника щодо конкретних

обов'язків юридичної особи, що припинилася, неможливо. У такому разі юридичні особи- правонаступники несуть солідарну відповідальність перед кредиторами юридичної особи, що припинилася (ч. 6 ст. 107 ЦК України).

Врегульовуючи відповідальність учасників (засновників) припиненої юридичної особи, законодавець встановив, що учасники (засновники) припиненої юридичної особи, які відповідно до закону або установчих документів відповідали за її зобов'язаннями, відповідають за зобов'язаннями правонаступників, що виникли до моменту припинення юридичної особи, у такому самому обсязі, якщо більший обсяг відповідальності учасників (засновників) за зобов'язаннями правонаступників не встановлено законом або їх установчими документами.

Відмінний від встановленого ч. ч. 5, 6 ст. 107 ЦК України, механізм відповідальності юридичних осіб у разі виділу передбачений ч. ч. 3, 4 ст. 109 ЦК України, що зумовлено не лише утворенням внаслідок виділу однієї або кількох нових юридичних осіб, але і збереженням юридичної особи, з якої був здійснений виділ.

Виходячи з цього, законодавець у ст. 109 ЦК України встановив правило про взаємну субсидіарну відповідальність зазначених юридичних осіб, яка полягає в тому, що:

а) юридична особа, що утворилася внаслідок виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу;

б) юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу.

Якщо юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть спільно з юридичною особою, з якої був здійснений виділ, солідарно.

Проте, правило щодо взаємної субсидіарної відповідальності не діє, якщо після виділу неможливо точно встановити обов'язки особи за окремим зобов'язанням, що існувало у юридичної особи до виділу. У такому разі юридична особа, з якої здійснено виділ, та юридичні особи, що були створені внаслідок виділу, несуть солідарну відповідальність перед кредитором за таким зобов'язанням.

Таким чином, можна стверджувати, що внесені до ст. 107 та 109 ЦК України зміни, якими було врегульовано відносини відповідальності юридичних осіб у разі їх реорганізації, значно посилили гарантії прав кредиторів реорганізованої юридичної особи.

Відповідно до ч. 1 ст. 107 ЦК України кредитор може вимагати від юридичної особи, що припиняється, виконання зобов'язань якої не забезпечено, *припинення або дострокового виконання зобов'язання, або забезпечення виконання зобов'язання*, крім випадків, передбачених законом.

При цьому, як встановлено ч. 2 ст. 107 ЦК України, після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія з припинення юридичної особи складає передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу), які мають містити положення про правонаступництво щодо *всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами* [курсив наш. – В.Г.].

Законодавець не розкриває змісту поняття зобов'язань, які оспорується сторонами. Відсутні з цього приводу і будь-які роз'яснення вищих судових інстанцій (передусім, Вищого господарського суду України та Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ), тому можна припустити, що йдеться про ті права та обов'язки дебіторів і кредиторів юридичної особи, що реорганізуються, які не визнаються ними, так само, як і не були визнані самою юридичною особою, що реорганізується. Саме в силу наявності спору, незалежно від того, чи є він предметом

розгляду в судових органах, чи ні, такі зобов'язання мають бути включені до передавального акта чи розподільчого балансу.

Незважаючи на те, що в ч. 2 ст. 107 ЦК України йдеться про зобов'язання, які оспоруються сторонами, на наш погляд, відсутні підстави говорити лише про цивільно-правові зобов'язання, тобто як ті, що виникли з відповідних правочинів, так і позадоговірні зобов'язання.

Зокрема, відповідно до ч. 6 ст. 105 ЦК України кожна окрема вимога кредитора, зокрема щодо *сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування* [курсив наш. – В.Г.], розглядається, після чого приймається відповідне рішення, яке надсилається кредитору не пізніше тридцяти днів з дня отримання юридичною особою, що припиняється, відповідної вимоги кредитора.

Виходячи з цього, кредиторами юридичної особи, що реорганізується (за аналогією з визначенням переліку кредиторів при ліквідації юридичної особи, зазначених у ч. 1 ст. 112 ЦК України), слід вважати всіх юридичних і фізичних осіб, які мають майнові вимоги до юридичної особи, що реорганізується, у тому числі її працівників, а також контролюючі органи – щодо податків і зборів.

Такий висновок підтверджується також:

- положенням ст.49-4 Кодексу законів про працю України, відповідно до якого, зокрема, реорганізація підприємств, що тягне за собою скорочення чисельності або штату працівників, погіршення умов праці, може здійснюватися тільки після завчасного надання професійним спілкам інформації з цього питання, включаючи інформацію про причини наступних звільнень, кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, про строки проведення звільнення;

- встановленим п. 16.1.10 Податкового кодексу України обов'язком платників податків повідомляти контролюючим органам за місцем обліку такого платника про його реорганізацію протягом трьох робочих днів з дня

прийняття відповідного рішення (крім випадків, коли обов'язок здійснювати таке повідомлення відповідно до ч. 1 ст. 35 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців» покладено орган державної реєстрації).

На сьогодні ні в Україні, ні в інших пострадянських державах (наприклад, в РФ) немає законодавчо встановленого порядку оспорювання реорганізації, в результаті чого на практиці з метою оспорювання реорганізації пред'являються найрізноманітніші позовні вимоги, серед яких: 1) про визнання реорганізації недійсною, 2) про визнання недійсними окремих дій, вчинених в процесі реорганізації; 3) про визнання недійсними документів, що оформлюють факти вчинення певних дій при реорганізації (рішення про реорганізацію, передавальних актів і розподільчих балансів, рішень про державну реєстрацію тощо) [44, с. 485].

В практиці судів України мають місце випадки пред'явлення кредитором юридичної особи, що реорганізується, позовів до комісії з реорганізації з вимогами, задоволення яких є неможливим із-за неправильного визначення способу захисту.

Так, позивач – Державне підприємство «Державний науково-дослідний інститут будівельних конструкцій» – звернувся до господарського суду Луганської області з позовом щодо зобов'язання комісії з реорганізації Луганського державного інституту житлово-комунального господарства і будівництва *включити вимоги Державного підприємства у сумі 276991 грн. 16 коп. до реєстру вимог кредиторів відповідача і до передавального акту відповідача, передати заборгованість відповідача перед позивачем у сумі 276991 грн. 16 коп. правонаступнику* – Східноукраїнському національному університету імені В. Даля.

В обґрунтування своїх вимог позивач посилається на те, що 1 лютого 2002 р. між позивачем (балансоутримувачем) та відповідачем (орендарем) був укладений договір № 1/7 про відшкодування витрат балансоутримувача

на утримання орендованого нерухомого майна і надання комунальних послуг та відповідні додаткові угоди до нього.

На підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2010 р. № 1851-р та наказу Міністерства освіти та науки України від 1 грудня 2010 р. № 1184 прийнято рішення щодо реорганізації Луганського державного інституту житлово-комунального господарства і будівництва шляхом приєднання до Східноукраїнського національного університету імені В. Даля, який є правонаступником всього майна та обов'язків відповідача.

20 січня 2011 р. позивачем голові комісії з реорганізації Луганського державного інституту житлово-комунального господарства і будівництва направлена претензія від 20.01.2011 № 01-07/250-0017 на суму 430020 грн. 22 коп.

18 лютого 2011 р. позивачем від голови комісії з реорганізації відповідача отримана відповідь від 18.02.2011 р. № 51 на претензію, відповідно до якої вимоги позивача включені до списку кредиторів відповідача у сумі 153 029 грн. 06 коп.

Таким чином, комісією з реорганізації відповідача визнано лише частково суму заборгованості кредитора, яка виникла за договором № 1/7, у сумі 153 029 грн. 06 грн., заборгованість у сумі 276 991 грн. 16 коп. комісією з реорганізації відповідача не визнана.

Розглянувши справу, господарський суд відмовив у задоволенні позовних вимог, мотивуючи свою відмову тим, що спосіб захисту порушеного права, визначений позивачем у межах розгляду справи в порядку господарського судочинства, ні нормами ст. 16 ЦК України, ні нормами ст. 20 ГК України не передбачений.

Наведені норми, зазначив суд, не передбачають захисту порушеного права шляхом зобов'язання Вищого навчального закладу «Луганський державний інститут житлово-комунального господарства і будівництва» в особі комісії з реорганізації включити вимоги Державного підприємства «Державний науково-дослідний інститут будівельних конструкцій»

Луганська філія у сумі 276991 грн. 16 коп. до реєстру вимог кредиторів Луганського державного інституту житлово-комунального господарства і будівництва і до передавального акту Луганського державного інституту житлово-комунального господарства і будівництва та передати заборгованість Луганського державного інституту житлово-комунального господарства і будівництва перед Державним підприємством «Державний науково-дослідний інститут будівельних конструкцій» Луганська філія у сумі 276991 грн. 16 коп. правонаступнику – Східноукраїнському національному університету імені В. Даля [176].

Не торкаючись змісту формулювання мотивувальної частини рішення суду (в частині того, що законом не передбачено застосування способу захисту порушеного права саме у відносинах між конкретними позивачем і відповідачем), зазначимо, що сформульовані позивачем вимоги дійсно не можуть бути задоволені жодним із способів, передбачених, передусім, ч. 2 ст. 16 ЦК України та ч. 2 ст. 20 ГК України.

Яким же чином у цій та подібних ситуаціях позивач може захистити своє право у подібних випадках?

На нашу думку, кредитори юридичної особи, що реорганізується, якщо ними є юридичні особи або фізичні особи-підприємці – учасники цивільних (господарських) відносин – як спосіб захисту порушеного права можуть обрати звернення до господарського суду з позовом про визнання передавального акта або розподільчого балансу повністю або частково недійсним як таких, «що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання...» (абз. 3 ст. 290 ГК України).

Складніша ситуація складається у випадку, коли кредитором юридичної особи, що реорганізується, є фізична особа. Ст. 16 ЦК України не передбачає подібного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, оскільки в п. 10 ч. 2 зазначеної статті йдеться про визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності *органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого*

самоврядування, їхніх посадових і службових осіб [курсив наш. – В.Г.], до яких комісія з реорганізації підприємства не відноситься.

В літературі вже зверталася увага на те, що такий спосіб захисту, як визнання недійсним чи незаконним рішення іншого органу (не лише органу державної влади чи органу місцевого самоврядування), ч. 2 ст. 16 ЦК України не передбачений [7, с. 151], і пропонувалося, щоправда, з інших мотивів, доповнити ч. 2 ст. 16 ЦК України, зокрема, таким способом захисту цивільних прав, як визнання недійсними рішень інших (крім органів державної влади і органів місцевого самоврядування) органів [7, с. 182].

Погоджуючись з цією пропозицією, вважаємо, що її реалізація дала б змогу оскаржувати рішення комісії з припинення юридичної особи (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії) або ліквідатора.

Заслуговує на увагу також пропозиція російських авторів щодо встановлення в законодавстві, як загального правила, заборони на визнання недійсними рішень про реорганізацію, рішень про внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру підприємств і організацій, а також (для акціонерних товариств) договорів злиття і приєднання [44, с. 492]. У зв'язку з цим, доцільно було б у постанові Пленуму Вищого господарського суду України дати відповідні рекомендації щодо практики застосування законодавства про захист прав та інтересів кредиторів та інших учасників (передусім, акціонерів) цивільних відносин при реорганізації юридичних осіб.

Ч. 2 ст. 105 ЦК України не вказує на особу або орган, які повинні подати повідомлення про внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців щодо прийняття рішення засновників (учасників) юридичної особи, суду або уповноваженого ними органу про припинення юридичної особи для опублікування у спеціалізованому друкованому засобі масової інформації.

Відсутня така вказівка і в абз. 2 ч. 1 ст. 35 Закону про державну реєстрацію, хоч якщо виходити з логічного тлумачення ст. 35 зазначеного

Закону, в якій йдеться про порядок внесення до Єдиного державного реєстру запису про рішення щодо припинення юридичної особи, а також про інші дії державного реєстратора, то цілком обґрунтованим буде висновок, що таке повідомлення має подавати орган, який здійснює ведення Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців – державний реєстратор.

Як зазначають А.С. Довгерт і Н.С. Кузнєцова, на захист прав кредиторів націлені також правила щодо складання і передання передавального акта або розподільчого балансу [93, с. 261-262], які, на нашу думку можна розглядати також як складову документального оформлення реорганізації юридичної особи.

Документальне (юридичне) оформлення реорганізації (припинення або виділу) юридичної особи – це фіксація переходу всього або частини майна та прав і обов'язків юридичної особи-правопопередника до новоутвореної юридичної особи- правонаступника (правонаступників), що є юридичним фактом, на підставі якого припиняються відносини (завершується процедура) правонаступництва.

Документальне оформлення правонаступництва при реорганізації юридичних осіб є одним із елементів механізму здійснення правонаступництва юридичних осіб. Воно охоплює відносини щодо: а) документального оформлення рішення про реорганізацію юридичної особи; б) складання і затвердження передавального акта чи розподільчого балансу; в) внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців.

З урахуванням цього залежно від суб'єктів, що беруть участь у документальному оформленні правонаступництва, дії, що при цьому вчиняються, можна поділити на дві групи: а) дії, що вчиняються юридичною особою (особами) в особі її учасників (засновників) чи уповноваженого ними органу та комісії з припинення юридичної особи; б) дії, що вчиняються державним реєстратором при реєстрації юридичної особи (її припинення).

Аналіз нормативно-правових актів, що регулюють відносини з реорганізації та правонаступництва юридичних осіб, свідчить про те, що найповніше відносини щодо документального оформлення рішення про реорганізацію юридичної особи врегульовані Законом про АТ, в ст. 81 якого визначено порядок розроблення та зміст умов договору про злиття (приєднання) та плану поділу (виділу, перетворення).

Як встановлено ч. 1 ст. 81, наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, розробляє умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), які повинні містити:

1) повне найменування та реквізити кожного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні;

2) порядок і коефіцієнти конвертації акцій та інших цінних паперів, а також суми можливих грошових виплат акціонерам;

3) відомості про права, які надаватимуться підприємницьким товариством- правонаступником власникам інших, крім акцій, цінних паперів товариства, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, та/або перелік заходів, які пропонується вжити стосовно таких цінних паперів;

4) інформацію щодо запропонованих осіб, які стануть посадовими особами товариства у підприємницькому товаристві - правонаступнику після завершення злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, та запропоновані до виплати таким особам винагороди чи компенсації.

5) порядок голосування на спільних загальних зборах акціонерів товариств, що беруть участь у злитті або приєднанні.

При цьому законодавець надає великого значення інформуванню акціонерів товариства про майбутню реорганізацію. Це знаходить свій вияв у тому, що наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, повинна підготувати для

акціонерів пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення).

Таке пояснення повинне містити економічне обґрунтування доцільності злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення перелік методів, що застосовувалися для оцінки вартості майна акціонерного товариства та обчислення коефіцієнта конвертації акцій та інших цінних паперів акціонерного товариства.

Матеріали, що надсилаються акціонерам товариства, що бере участь у злитті (приєднанні), поділі (виділі, перетворенні), при підготовці загальних зборів, на які виносяться питання про затвердження умов договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта повинні включати:

- 1) проект договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення);
- 2) пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення);
- 3) висновок незалежного експерта щодо умов злиття, приєднання, поділу або виділу у випадках, передбачених частиною третьою цієї статті;
- 4) у разі злиття (приєднання) - річну фінансову звітність інших товариств, що беруть участь у злитті (приєднанні), за три останні роки.

За поданням наглядової ради загальні збори кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, вирішують питання про припинення (злиття, приєднання, поділ, виділ або перетворення), а також про затвердження умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта (у разі злиття, приєднання та перетворення) або розподільного балансу (у разі поділу та виділу).

У зв'язку з тим, що згідно з ч. 2 ст. 51 Закону про АТ створення наглядової ради є обов'язковим в акціонерних товариствах з кількістю акціонерів-власників простих акцій 10 осіб і більше, а у товаристві з

кількістю акціонерів-власників простих акцій 9 осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами, постає питання про те, чи можливо покладення повноважень наглядової ради з розроблення умов договору або плану на виконавчий орган, як це може мати місце при підготовці та проведенні загальних зборів (абз. 2 ч. 2 ст. 52 Закону про АТ)?

З одного боку, здавалося б, що з урахуванням позиції законодавця, спрямованої на забезпечення захисту прав та інтересів акціонерів при реорганізації акціонерного товариства, а також виходячи з того, що саме наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства (ч. 1 ст. 52 Закону про АТ), у тому числі і під час процедури з розроблення умов договору або плану, покладати здійснення зазначених повноважень наглядової ради на виконавчий орган недоцільно.

Проте з іншого – процедура розроблення умов договору або плану, інформування акціонерів перед проведенням загальних зборів вимагає певного часу і у зв'язку з цим робить неможливим участь в розробленні умов договору або плану загальних зборів, які до того ж мають затверджувати умови договору або план поділу.

З метою розв'язання цієї проблеми пропонуємо **внести зміни до Закону про АТ, для чого в ст. 81 після слів «наглядова рада» включити слова «(у разі її відсутності – виконавчий орган)», а абз. 2 ч. 2 ст. 51 Закону про АТ після слів «загальних зборів» доповнити словами «а також з розроблення умов договору про злиття (приєднання) та плану поділу (виділу, перетворення)».**

Привертає увагу та обставина, що в ЦК України, на відміну від цивільних кодексів інших держав-учасниць СНД, не визначено моменту завершення реорганізації, тобто, по-суті, моменту офіційного підтвердження правонаступництва залежно від способу реорганізації (в цивільних кодексах інших держав-учасниць СНД вживається термін «форма реорганізації»).

Щоправда, в ч. 2 ст. 33 Закону про державну реєстрацію встановлено, що юридична особа є такою, що припинилася, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи.

Крім того, згідно з ч. 4 ст. 25 Закону про державну реєстрацію дата внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації юридичної особи є датою державної реєстрації юридичної особи.

Таким чином, наведені норми є ще одним підтвердженням похідного характеру відносин правонаступництва стосовно відносин реорганізації юридичної особи, який знаходить свій вияв у тому, що правонаступництво є результатом реорганізації юридичної особи.

Чинному цивільному і господарському законодавству відомі два види документів, за допомогою яких здійснюється оформлення правонаступництва – передавальний акт, що застосовується у разі злиття, приєднання та перетворення, та розподільчий баланс, що застосовується у разі поділу та виділу. У зв'язку з цим слід визнати такими, що не відповідають приписам ЦК України та ГК України, а також Закону про державну реєстрацію, ужиті в деяких підзаконних нормативно-правових актах терміни: «передавальний баланс» [59; 90], «роздільний акт (баланс)» [81], «розподільний акт» [96] і внести до зазначених нормативно-правових актів відповідні зміни.

Незважаючи на використання передавального акта і розподільчого балансу при різних способах реорганізації юридичних осіб, їх спільна ознака полягає в тому, що обидва зазначених документи, як встановлено в ч. 2 ст. 107 ЦК України, мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, що припиняється, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспоруються сторонами.

Законодавством не встановлена загальна для всіх організаційно-правових форм і видів юридичних осіб форма зазначених документів, проте

зразки передавального акта та розподільчого балансу затверджені, наприклад, для банку, що реорганізується за рішенням його власників [63].

В цивільному законодавстві Російської Федерації зміст передавального акта та розподільчого балансу також визначений в загальних рисах, проте наказ Міністерства фінансів Росії від 20 травня 2003 р. № 44н «Про затвердження методичних вказівок щодо формування бухгалтерської звітності при здійсненні реорганізації організацій» [64] дає підстави визначити склад передавального акта та розподільчого балансу, до яких включаються:

бухгалтерська звітність, відповідно до якої визначається склад майна і зобов'язань юридичної особи, що реорганізується а також їх оцінка на останню звітну дату перед датою оформлення передання майна і зобов'язань у встановленому законодавством порядку;

акти (описи) інвентаризації майна і зобов'язань юридичної особи, що реорганізується, проведеної відповідно до законодавства РФ перед складанням передавального акта або розподільчого балансу, що підтверджують їх достовірність (наявність, стан і оцінку майна і зобов'язань);

первинні облікові документи щодо матеріальних цінностей (акти (накладні) приймання-передання основних засобів, матеріально-виробничих запасів тощо), переліки (описи) іншого майна, що підлягає прийманню-переданню при реорганізації організацій;

розшифровки (опису) кредиторської і дебіторської заборгованості з інформацією щодо письмового повідомлення у встановлені строки кредиторів і дебіторів організацій, що реорганізуються, про перехід з моменту державної реєстрації організації майна і зобов'язань за відповідними договорами до правонаступника, про розрахунки з відповідними бюджетами, держаними позабюджетними фондами тощо.

Видається, що прийняття подібного нормативно-правового акта в Україні набагато спростило б і зробило прозорою процедуру передання

майна при реорганізації юридичних осіб, що полегшило б процедуру захисту прав і інтересів кредиторів юридичної особи, яка реорганізується, у тому числі у судовому порядку.

Документальне оформлення правонаступництва при реорганізації юридичних осіб є важливим етапом їх реорганізації, який передує державній реєстрації припинення юридичної особи (у разі злиття, приєднання або перетворення) чи її утворення (у разі поділу або виділу) державним реєстратором.

Так, згідно з ч. 1 ст. 32 Закону про державну реєстрацію для проведення державної реєстрації юридичної особи, що створюється шляхом *виділу*, засновники (учасники) або уповноважені ними орган чи особа крім документів, які передбачені частинами першою-сьомою статті 24 цього Закону, повинні додатково подати примірник оригіналу (ксерокопію або нотаріально засвідчену копію) розподільчого балансу.

Державний реєстратор зобов'язаний залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації юридичної особи, якщо, зокрема, документи подані не в повному обсязі (ч. 11 ст. 24 Закону про державну реєстрацію).

Для проведення державної реєстрації *припинення юридичної особи* в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення голова комісії з припинення або уповноважена ним особа після закінчення процедури припинення, передбаченої законом, але не раніше закінчення строку заявлення вимог кредиторами повинна подати особисто (надіслати рекомендованим листом з описом вкладення) державному реєстраторові серед інших, зокрема, підписаний головою і членами комісії з припинення юридичної особи та затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про припинення юридичної особи, примірник оригіналу передавального акта, якщо припинення здійснюється в результаті злиття, приєднання або перетворення, чи розподільчого балансу,

якщо припинення здійснюється в результаті поділу, або їх нотаріально засвідчені копії (ч. 1 ст. 37 Закону про державну реєстрацію).

Передавальний акт або розподільчий баланс повинен бути затверджений засновниками (учасниками) юридичної особи або органом, який прийняв рішення про припинення юридичної особи. Нотаріальне посвідчення справжності підписів голови та членів комісії з припинення юридичної особи на передавальному акті або розподільчому балансі у такому разі не вимагається (ч. 4 ст. 37 Закону про державну реєстрацію).

Ні ЦК України, ні Закон про державну реєстрацію не передбачають права учасників юридичної особи, яка реорганізується, або органу, який прийняв рішення про її реорганізацію, вносити зміни чи доповнення до передавального акта чи розподільчого балансу після їх затвердження, хоч інколи така потреба може виникнути (наприклад, із-за технічної помилки, допущеної комісією з припинення юридичної особи при складанні зазначених документів). Так само законодавством не передбачена можливість складання інших документів щодо правонаступництва юридичних осіб.

У зв'язку з цим вважаємо такою, що заслуговує на увагу, пропозицію М.Г. Бунічевої щодо надання дозволу учасникам юридичної особи, яка реорганізується, вносити зміни і доповнення до передавального акта і розподільчого балансу [10, с. 8], які мають затверджуватися і надаватися у встановленому порядку.

Дотримання вимог щодо змісту, порядку складання, затвердження і передання передавального акта і розподільчого балансу в органи, які здійснюють державну реєстрацію юридичної особи, що припиняється, та її правонаступника, забезпечується встановленим ч. 4 ст. 107 ЦК України положенням, згідно з яким порушення зазначених вимог, закріплених в ч. ч. 2 та 3 ст. 107 ЦК України, є підставою для відмови у внесенні до єдиного державного реєстру запису про припинення юридичної особи та державної реєстрації створюваних юридичних осіб- правонаступників.

Ця норма сформульована імперативно, а це означає, що, по-перше, непередання примірників передавального акта чи розподільчого балансу [зауважимо, що йдеться саме про примірники цих документів, а не про їх ксерокопії або нотаріально засвідчені копії. – В.Г.], є підставою для відмови у внесенні до єдиного державного реєстру відповідних записів; по-друге, ЦК України не допускає іншої поведінки з боку органу, який здійснює державну реєстрацію, аніж відмова у внесенні запису. Тому, на наш погляд, **слід визнати таким, що не узгоджуються між собою положення ч. 4 ст.108 ЦК України і положення ч. 9 ст. 37 Закону про державну реєстрацію, згідно з яким державний реєстратор має право залишити без розгляду документи, які подані для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті злиття, приєднання, поділу або перетворення, якщо, зокрема, документи подані не у повному обсязі.**

Порівняльний аналіз положень ст.ст. 107 і 109 ГК України, а також ст.ст. 24, 32 і 37 Закону про державну реєстрацію свідчить про неоднаковий підхід законодавця до вимог щодо подання передавального акта чи розподільчого балансу, а також щодо визначення повноважень державного реєстратора.

Так, по-перше, оскільки мають місце різні за своїми правовими наслідками способи реорганізації юридичної особи, то передавальний акт (у разі злиття, приєднання або перетворення) або розподільчий баланс (у разі поділу) складає *комісія з припинення юридичної особи* [курсив наш. – В.Г.], тоді як розподільчий баланс при виділі складають *учасники юридичної особи або орган, що прийняв рішення про виділ* [курсив наш. – В.Г.].

По-друге, при проведенні державної реєстрації юридичної особи, утвореної шляхом виділу, розподільчий баланс подається в оригіналі, *ксерокопії* [курсив наш. – В.Г.] або нотаріально засвідченій копії (ч. 1 ст. 32 Закону про державну реєстрацію), тоді як при реєстрації юридичної особи, утвореної в результаті злиття, приєднання поділу або перетворення, може

бути подано оригінал передавального акта чи розподільчого балансу або нотаріально засвідчена копія.

На нашу думку, можливість подання ксерокопії рішення засновників або уповноваженого ними органу, а також ксерокопії розподільчого балансу, як це впливає зі змісту ч. 1 ст. 32 та ч. 1 ст. 24 Закону про державну реєстрацію, у разі створення юридичної особи шляхом її виділу, може призвести до порушення майнових прав існуючих суб'єктів підприємництва та зловживань з боку окремих осіб шляхом створення так званих «фіктивних підприємств». Зважаючи на те, що ця норма була запроваджена Законом України від 21 квітня 2011 р. № 3263-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедури започаткування підприємства» і має на меті, передусім спростити процедуру *започаткування* [курсив наш. – В.Г.] підприємства (тобто створення суб'єкта підприємства вперше, а не його реорганізації), вважаємо за доцільне **виключити з ч. 1 ст. 32 Закону про державну реєстрацію слово «ксерокопію».**

Крім того пропонуємо доповнити абз. 3 ч. 1 ст. 24 Закону про державну реєстрацію реченням такого змісту:

«а разі державної реєстрації юридичної особи, створеної шляхом виділу, – примірник оригіналу або нотаріально засвідчену копію рішення учасників юридичної особи або органу, що прийняв рішення про виділ».

По-третє, у разі подання документів для проведення державної реєстрації юридичної особи не в повному обсязі державний реєстратор *зобов'язаний* [курсив наш. – В.Г.] залишити їх без розгляду, проте *має право* [курсив наш. – В.Г.] залишити їх без розгляду у разі проведення державної реєстрації припинення юридичної особи.

Такі «розходження» в законодавстві уявляються цілком виправданими, якщо причиною подання документів не в повному обсязі є можливе

небажання учасників юридичної особи припинити юридичну особу шляхом її реорганізації, особливо у разі примусового припинення.

Разом з тим, положення Закону про державну реєстрацію щодо *права* державного реєстратора залишити документи без розгляду (тобто можливості розглянути подані не в повному обсязі документи і здійснити державну реєстрацію припинення юридичної особи) навряд чи зобов'язуватиме учасників юридичної особи або уповноважений ними на проведення реорганізації орган здійснити реорганізацію юридичної особи у строк, визначений в рішенні уповноваженого державного органу (наприклад, у разі примусового поділу за рішенням Антимонопольного комітету України).

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне запозичити досвід інших держав-учасниць СНД (Російської Федерації, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Республіки Молдова тощо), цивільні кодекси яких передбачають у таких випадках можливість призначення судом зовнішнього керуючого (керуючого) юридичною особою, якому і доручається проведення її реорганізації.

Передавальний акт і розподільчий баланс – це не лише документи суто облікового, технічного характеру, в яких закріплюються певні положення, визначені цивільним законом. Їх правовий режим визначається, передусім, тим, що ці документи є правостановлюючими [10, с.7], оскільки визначають обсяг майна, прав та обов'язків, набутих внаслідок правонаступництва кожним із правонаступників. Інакше кажучи, зазначені документи *оформлюють правонаступництво у цивільних правовідносинах* [199, с. 242].

Крім того, значення передавального акта і розподільчого балансу полягає в тому, що вони, по-перше, дають засновникам (учасникам) юридичної особи уяву щодо доцільності проведення реорганізації і її наслідків; по-друге, що найголовніше, мають важливе значення для вирішення майнових питань при скасуванні правонаступництва у разі визнання судом державної реєстрації новоутворених юридичних осіб недійсною.

Нарешті, як зазначалося вище, відповідно до законодавства про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень для проведення державної реєстрації прав з видачею свідоцтва про право власності на нерухоме майно у зв'язку з передачею у власність юридичним особам об'єктів нерухомого майна у результаті реорганізації юридичної особи заявник, серед інших документів, подає органів державної реєстрації прав передавальний акт або розподільчий баланс, а також *документ, що підтверджує факт передачі такого майна юридичній особі*. Таким документом, на нашу думку, має бути *акт передання-приймання** відповідного майна.

Можна погодитися і з тим, що крім розподільчого балансу при поділі та виділі має складатися додаток до розподільчого балансу, який буде індивідуалізовано, тобто з перерахуванням усього майна, прав та обов'язків, які формують статті балансу. Такий додаток пропонується іменувати «Роздільний акт» із вказівкою в його тексті, що він є невід'ємною частиною розподільчого балансу [199, с. 241].

Доцільність запровадження такого документа підтверджується практикою реорганізації банків.

Наприклад, п. 5.5 Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власників встановлено, що до передавального акта/розподільчого балансу додаються розшифрування активів, зобов'язань і капіталу, які передаються банку- правонаступнику, у розрізі рахунків (додатки 7, 8).

Розшифрування активів, зобов'язань і капіталу до передавального акта/розподільчого балансу здійснюються відповідно до вимог, установлених Правилами організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України, затвердженими постановою Правління

* В законодавстві цей акт називається по-різному – «акт прийому-передачі», «акт приймання-передачі», «акт приймання-передавання». На наш погляд, найбільш вдалою і такою, що відображає хронологію дій, що вчиняються при передаванні майна, була б назва «акт передавання-приймання» (спочатку об'єкт правонаступництва передається однією юридичною особою, а потім приймається іншою).

Національного банку України від 19 березня 2003 р. № 124 для подання статистичного звіту за формою № 1Д (щоденна) «Баланс банку».

Висновки до Розділу II

З метою більш точного розуміння процедури універсального правонаступництва і дотримання вимог законодавства, що регулює відносини універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, вважаємо за доцільне запровадити в науковий обіг юридичну конструкцію «механізм здійснення універсального правонаступництва юридичних осіб».

Механізм універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб являє собою сукупність визначених законом елементів, опосередкованих організаційними і майновими правовідносинами, в рамках яких здійснюються суб'єктивні цивільні права і суб'єктивні цивільні обов'язки.

До елементів цього механізму пропонуємо відносити:

а) складний юридичний факт, як підставу виникнення правовідносин універсального правонаступництва (рішення про реорганізацію юридичної особи із зазначенням способу реорганізації та строків її проведення);

б) суб'єктів універсального правонаступництва (правопередник та правонаступник);

в) об'єкти універсального правонаступництва (майно, права та обов'язки);

г) права та обов'язки суб'єктів універсального правонаступництва (у тому числі порядок вчинення ними та іншими учасниками процедури правонаступництва відповідних дій);

г) документальне (юридичне) оформлення (фіксація) припинення (реорганізації) або виділу юридичної особи, як юридичний факт, на підставі якого припиняються правовідносини універсального правонаступництва.

Юридико-фактичною підставою універсального правонаступництва юридичної особи є рішення про його реорганізацію у вигляді припинення (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або виділу. Зазначене рішення є складним юридичним фактом у вигляді індивідуального акта, з яким юридичні норми пов'язують виникнення правовідносин правонаступництва, і яким визначаються спосіб і строки реорганізації.

Аналіз чинного законодавства, що регулює загальний порядок заснування юридичної особи і порядок створення її шляхом виділу, дозволяє сформулювати відмінності між цими двома схожими за своєю метою способами створення юридичної особи, які слід враховувати у разі якщо йдеться про заснування нової юридичної особи вже існуючою, і які полягають у такому:

1) для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження (ч. 1 ст. 87 ЦК України). Це можуть бути або рішення засновників (учасників існуючої юридичної особи), або засновницький договір. При виділі рішення може бути прийняте учасниками юридичної особи, уповноваженим органом або судом (ч. 2 ст. 108 ЦК України);

2) інформація про прийняття засновниками (учасниками), судом або уповноваженим органом рішення про виділ підлягає обов'язковому опублікуванню в спеціалізованому друкованому засобі масової інформації (ч. 1 ст. 22 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців»);

3) при заснуванні юридичної особи не складається розподільчий баланс, який обов'язково складається при виділі (ч. 2 ст. 109 ЦК України);

4) при заснуванні юридичної особи засновники передають їй лише активи для формування статутного (власного) капіталу (ч. 1 ст. 81, ч. 2 ст. 88 ЦК України), тоді як при виділі до новоутвореної юридичної особи

переходить частина майна, прав та обов'язків юридичної особи, з якої відбувається виділ (ч. 1 ст. 109 ЦК України);

5) при заснуванні юридичної особи немає правонаступництва, як це має місце при виділі (ст. 109 ЦК України);

б) заснована юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 3 ст. 96 ЦК України), тоді як юридична особа, що утворилася внаслідок виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Якщо юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть спільно з юридичною особою, з якої був здійснений виділ, солідарно (ч. ч. 3, 4 ст. 109 ЦК України).

Проведений аналіз змісту ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», який по відношенню до ЦК України та ГК України є спеціальним законом, свідчить про те, що сьогодні в чинному законодавстві про захист економічної конкуренції застосовується лише один термін – «примусовий поділ», а таке поняття як «примусовий виділ» йому невідоме.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ч. 4 ст. 81 ЦК України та ч. 2 ст. 56 ГК України шляхом вживання в них терміну «примусовий поділ», а також включити до ст. 59 ГК України такий спосіб припинення суб'єкта господарювання як примусовий поділ.

Слід звернути увагу на неповноту норми ч. 1 ст. 81 ЦК України, згідно з якою юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Такі способи утворення юридичних осіб, безумовно, мають місце у разі створення товариства або установи вперше. Проте ця норма зовсім не відображає випадків створення юридичної особи шляхом реорганізації вже

існуючих юридичних осіб – злиття, поділу, примусового поділу, перетворення, виділу, хоч зі змісту інших статей ЦК України (ч. 4 ст. 81, ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 109) випливає, що такі способи існують.

Очевидно, що існуючу в ч. 1 ст. 81 ЦК України прогалину у визначенні способів створення юридичної особи слід було б заповнити вказівкою і на ці способи, для чого ч. 4 ст. 81 ЦК України доцільно було б викласти в такій редакції:

«У випадках, встановлених законом, юридична особа може бути створена також шляхом реорганізації (злиття, поділу, примусового поділу, перетворення) або виділу».

За відсутності встановленого спеціальним законодавством порядку реорганізації і ліквідації юридичних осіб публічного права, за аналогією закону, на нашу думку, припустимим є застосування у випадках реорганізації і ліквідації таких юридичних осіб положень ст.ст.104-112 ЦК України.

Загалом проведене в роботі дослідження поняття і змісту майна і майнових прав та обов'язків, як об'єктів універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, дає підстави для висновку про певну недосконалість норм цивільного законодавства, а також про наявність низки суперечностей і неузгодженостей між ЦК України і іншими законами, усунення яких сприятиме більш чіткому окресленню кола об'єктів універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, і, таким чином, забезпеченню належної реалізації майнових прав та інтересів їх правонаступниками.

До складу майна юридичної особи можуть бути віднесені будь-які майнові цінності (крім тих, перебування яких в господарському обороті не допускається законом), включаючи і ті, що можуть належати лише певним учасникам господарського обороту або перебування яких в господарському обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), що встановлюється законом.

Називаючи у ст. 190 у складі майна майнові права і обов'язки, ЦК України в ч. 1 ст. 104 визначає об'єктами правонаступництва майно і права та обов'язки. Очевидно, що останні не є правами та обов'язками майнового характеру, інакше виділяти їх у самостійні об'єкти правонаступництва не було б жодного сенсу.

З урахуванням цього можна говорити про певну неузгодженість між ч. 1 ст. 177 ЦК України, яка розглядає як самостійні об'єкти цивільних прав майно і майнові права (не називаючи при цьому майнових обов'язків), і ст. 190 ЦК України, в якій під майном розуміються також майнові права та обов'язки. Очевидно, що цю неузгодженість доцільно усунути шляхом внесення відповідних змін до ст. 177 ЦК України.

Про важливість чіткого врегулювання відносин, пов'язаних із переходом до правонаступників прав, засвідчених ліцензіями і дозволами, свідчать кілька аспектів, що стосуються настання несприятливих для правонаступника правових наслідків.

По-перше, правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним (ч. 1 ст. 227 ЦК України).

По-друге, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» однією з підстав анулювання ліцензії є акт про встановлення *факту передачі ліцензії* або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності.

По-третє, до суб'єктів господарювання за провадження господарської діяльності без ліцензії застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів у розмірах, встановлених законом (ст. 22 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»).

По-четверте, провадження господарської діяльності без одержання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, а так само без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене

законом тягне за застосування заходів адміністративної відповідальності, передбачених ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Вкрай важливою є проблема захисту прав та інтересів кредиторів у разі універсального правонаступництва юридичних осіб.

Виходячи зі змісту. 6 ст. 105 ЦК України, ст. 49-4 Кодексу законів про працю України та п. 16.1.10 Податкового кодексу, **кредиторами юридичної особи, що реорганізується (за аналогією з визначенням переліку кредиторів при ліквідації юридичної особи, зазначених у ч. 1 ст. 112 ЦК України), слід вважати всіх юридичних і фізичних осіб, які мають майнові вимоги до юридичної особи, що реорганізується, у тому числі її працівників, а також контролюючі органи – щодо податків і зборів.**

Кредитори юридичної особи, що реорганізується, якщо ними є юридичні особи або фізичні особи-підприємці – учасники цивільних (господарських) відносин – як спосіб захисту порушеного права можуть обрати звернення до господарського суду з позовом про визнання передавального акта або розподільчого балансу повністю або частково недійсним як таких, «що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання...» (абз. 3 ст. 290 ГК України).

Чинному цивільному і господарському законодавству відомі два види документів, за допомогою яких здійснюється оформлення правонаступництва – передавальний акт, що застосовується у разі злиття, приєднання та перетворення, та розподільчий баланс, що застосовується у разі поділу та виділу. У зв'язку з цим слід визнати такими, що не відповідають приписам ЦК України та ГК України, а також Закону про державну реєстрацію, ужиті в деяких підзаконних нормативно-правових актах терміни: «передавальний баланс», «роздільний акт (баланс)», «розподільний акт», і внести до них відповідні зміни.

Вважаємо за доцільне **виключити з ч. 1 ст. 32 Закону про державну реєстрацію слово «ксерокопію»**, і пропонуємо доповнити абз. 3 ч. 1 ст. 24 Закону про державну реєстрацію реченням такого змісту:

«а разі державної реєстрації юридичної особи, створеної шляхом виділу, – примірник оригіналу або нотаріально засвідчену копію рішення учасників юридичної особи або органу, що прийняв рішення про виділ».

Розділ III. Особливості правонаступництва за законодавством України

3.1. Особливості правонаступництва при реорганізації окремих видів юридичних осіб

Дослідженню особливостей реорганізації і, відповідно, правонаступництва юридичних осіб (за термінологією ЦК України) і суб'єктів господарювання (за термінологією ГК України) різних видів і організаційно-правових форм в юридичній науці України приділялося недостатньо уваги, хоч окремі проблеми правонаступництва розглядалися в працях вчених-цивілістів і представників науки господарського права О.Р. Кібенко, І.М. Кучеренко, П.О. Повара, О.В. Титової, Н.В. Щербакової, Ю.М. Юркевича та ін.

Зокрема, потребують виявлення і дослідження особливості правонаступництва при реорганізації окремих видів юридичних осіб, а також з'ясування причин їх існування, за результатами чого можуть бути розроблені пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання правонаступництва, спрямовані на усунення існуючих у ньому протиріч і недоліків.

Найповніше проведення дослідження у зазначеному вище ракурсі передбачає урахування основних елементів механізму універсального правонаступництва і проекція їх на різноманітні організаційно-правові форми юридичних осіб.

Виходячи з поставленої задачі дослідження, у цьому підрозділі будуть розглянуті деякі особливості універсального правонаступництва, пов'язані з реорганізацією окремих видів юридичних осіб. Тому як суб'єктів правонаступництва – правопопередників і правонаступників – розглянемо такі організаційно-правові форми юридичних осіб як господарські товариства, у тому числі – банки, страхові компанії; виробничі і сільськогосподарські кооперативи; кредитні спілки і громадські об'єднання.

Чи не найповніше врегулювання в законодавстві України отримали відносини, пов'язані із правонаступництвом при реорганізації господарських товариств, і, передусім, акціонерних товариств.

Закріплені у Розділі XVI Закону про АТ норми, що стосуються виділу і припинення акціонерного товариства, створили, на наш погляд, достатню законодавчу основу реорганізації і правонаступництва акціонерних товариств, яка була значно удосконалена з прийняттям Закону України від 3 лютого 2011 р. № 2994-VI «Про внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства» щодо вдосконалення механізму діяльності акціонерних товариств» [108].

Відповідно до ст. 81 Закону про АТ наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, розробляє умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), які повинні містити:

- 1) повне найменування та реквізити кожного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні;
- 2) порядок і коефіцієнти конвертації акцій та інших цінних паперів, а також суми можливих грошових виплат акціонерам;
- 3) відомості про права, які надаватимуться підприємницьким товариством- правонаступником власникам інших, крім акцій, цінних паперів товариства, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, та/або перелік заходів, які пропонується вжити стосовно таких цінних паперів;
- 4) інформацію щодо запропонованих осіб, які стануть посадовими особами товариства у підприємницькому товаристві - правонаступнику після завершення злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, та запропоновані до виплати таким особам винагороди чи компенсації.
- 5) порядок голосування на спільних загальних зборах акціонерів товариств, що беруть участь у злитті або приєднанні.

Наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, повинна підготувати для акціонерів пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення).

Таке пояснення повинне містити економічне обґрунтування доцільності злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення перелік методів, що застосовувалися для оцінки вартості майна акціонерного товариства та обчислення коефіцієнта конвертації акцій та інших цінних паперів акціонерного товариства.

Матеріали, що надсилаються акціонерам товариства, що бере участь у злитті (приєднанні), поділі (виділі, перетворенні), при підготовці загальних зборів, на які виносяться питання про затвердження умов договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта повинні включати:

- 1) проект договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення);
- 2) пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення);
- 3) у разі злиття (приєднання) - річну фінансову звітність інших товариств, що беруть участь у злитті (приєднанні), за три останні роки.

За поданням наглядової ради загальні збори кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, вирішують питання про припинення (злиття, приєднання, поділ, виділ або перетворення), а також про затвердження умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта (у разі злиття, приєднання та перетворення) або розподільного балансу (у разі поділу та виділу).

Істотні умови договору про злиття (приєднання), затверджені загальними зборами кожного із зазначених товариств, повинні бути ідентичними.

Відповідно до ст. 83 Закону про АТ *злиттям* акціонерних товариств визнається виникнення нового акціонерного товариства- правонаступника з передачею йому згідно з передавальними актами всього майна всіх прав та обов'язків двох або більше акціонерних товариств одночасно з їх припиненням.

Акціонерне товариство може брати участь у злитті лише з іншим акціонерним товариством.

Наглядова рада кожного з акціонерних товариств, що бере участь у злитті, вносить на затвердження загальних зборів кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, питання про припинення товариства шляхом злиття, затвердження договору про злиття, статуту товариства, створюваного в результаті злиття, затвердження передавального акта.

Утворення органів акціонерного товариства- правонаступника проводиться на спільних загальних зборах акціонерів товариства, що беруть участь у злитті.

При злитті товариств усі права та обов'язки кожного з них переходять до товариства- правонаступника відповідно до передавального акта.

Процедура злиття акціонерних товариств здійснюється за таким порядком:

1) прийняття загальними зборами кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, рішення про припинення товариства шляхом злиття, про створення комісії з припинення товариства, а також про обрання персонального складу комісії з припинення;

2) задоволення вимог кредиторів, заявлених до кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, відповідно до ч. 2 ст. 82 Закону про АТ;

3) реалізація акціонерами кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, права вимоги обов'язкового викупу належних їм акцій товариства в порядку, передбаченому ст. ст. 68, 69 Закону про АТ;

4) складення комісією з припинення кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, передавального акта;

5) прийняття наглядовою радою кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, рішення про затвердження проекту статуту акціонерного товариства, створюваного в результаті злиття акціонерних товариств, про затвердження проекту договору про злиття акціонерних товариств, про затвердження пояснень до умов договору про злиття, про схвалення передавального акта, підготовленого комісією з припинення товариства, а також про затвердження умов конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції товариства, створюваного в результаті злиття акціонерних товариств;

6) отримання наглядовою радою кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, висновку незалежного експерта щодо умов злиття акціонерних товариств;

7) прийняття загальними зборами кожного товариства, що бере участь у злитті, рішення про затвердження передавального акта, про затвердження договору про злиття акціонерних товариств, про затвердження статуту акціонерного товариства, а також про обрання уповноважених осіб акціонерного товариства на здійснення подальших дій щодо припинення акціонерного товариства шляхом злиття;

8) подання уповноваженими особами акціонерних товариств, що беруть участь у злитті, заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до НКЦПФР;

9) реєстрація НКЦПФР випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

11) укладення з депозитарієм договору про обслуговування емісії акцій;

12) обмін акцій товариства, створюваного в результаті злиття, на акції товариств, що припиняються;

- 13) затвердження результатів розміщення (обміну) акцій уповноваженими органами акціонерних товариств, що беруть участь у злитті;
- 14) державна реєстрація статуту акціонерного товариства, створюваного в результаті злиття, в органах державної реєстрації;
- 15) подання НКЦПФР звіту про результати розміщення (обміну) акцій;
- 16) реєстрація НКЦПФР звіту про результати розміщення (обміну) акцій створюваного в результаті злиття товариства та скасування НКЦПФР реєстрації випуску акцій товариств, що припинилися;
- 17) державна реєстрація припинення акціонерних товариств, що припинилися шляхом злиття;
- 18) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій товариства, створюваного в результаті злиття.

Приєднанням акціонерного товариства згідно з ч. 1 ст. 84 Закону про АТ визнається припинення акціонерного товариства (кількох товариств) з передачею ним (ними) згідно з передавальним актом усього свого майна, прав та обов'язків іншому акціонерному товариству- правонаступнику.

Наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у приєднанні, вносить на затвердження загальними зборами питання про приєднання і про затвердження договору про приєднання. Наглядова рада товариства, що приєднується, також вносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про затвердження передавального акта.

Спільні загальні збори акціонерів товариств, що беруть участь у приєднанні, ухвалюють рішення про внесення змін до статуту товариства, до якого здійснюється приєднання, та у разі потреби з інших питань.

Якщо акціонерному товариству, до якого здійснюється приєднання, належать більш як 90 відсотків простих акцій товариства, що приєднується, приєднання не спричиняє необхідності внесення змін до статуту товариства, до якого здійснюється приєднання, пов'язаних із змінами прав його акціонерів, від імені товариства, до якого здійснюється приєднання, рішення про приєднання, затвердження передавального акта та умов договору про

приєднання може прийматися його наглядовою радою. У такому разі підготовка пояснень до умов договору про приєднання та отримання висновку незалежного експерта стосовно договору не вимагаються.

Процедура приєднання акціонерних товариств здійснюється аналогічно порядку, визначеному ч. 6 ст. 83 Закону про АТ. Разом з тим в літературі справедливо звертається увага на недолік ч. 6 ст. 80 Закону про АТ, яка містить два аналогічні за змістом положення (абзаци 2 і 4) – щодо визначення дати приєднання одного АТ до іншого [11, с. 243].

Як встановлено ч. 1 ст. 85 Закону про АТ, *поділом* акціонерного товариства визнається припинення акціонерного товариства з передачею всього його майна, прав та обов'язків двом чи більше новим акціонерним товариствам - правонаступникам згідно з розподільним балансом.

Наглядова рада акціонерного товариства, що припиняється шляхом поділу, виносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про припинення товариства шляхом поділу, порядок і умови поділу, створення товариств- правонаступників і порядок конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції створюваних товариств, затвердження розподільного балансу.

Загальні збори акціонерів товариства, що припиняється шляхом поділу, ухвалюють рішення про припинення товариства шляхом поділу, затверджують порядок і умови поділу, створення нових товариств, порядок конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції створюваних товариств, затверджують розподільний баланс. Загальні збори кожного створюваного акціонерного товариства ухвалюють рішення про затвердження статуту і утворення органів товариства.

Розміщення акцій товариств- правонаступників повинно здійснюватися із збереженням співвідношення, що було між акціонерами у статутному капіталі акціонерного товариства, що припинилося шляхом поділу. Кожен акціонер товариства, що припинилося, отримує акції кожного з товариств- правонаступників.

Товариство- правонаступник несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями акціонерного товариства, діяльність якого припиняється шляхом поділу, що виникли до поділу та перейшли до іншого акціонерного товариства- правонаступника. Якщо акціонерних товариств- правонаступників, які несуть субсидіарну відповідальність, два чи більше, вони несуть таку відповідальність солідарно.

Процедура поділу акціонерних товариств здійснюється аналогічно порядку, визначеному ч. 6 ст. 83 Закону про АТ.

Виділом акціонерного товариства визнається створення одного чи кількох акціонерних товариств із передачею йому (їм) згідно з розподільним балансом частини майна прав та обов'язків акціонерного товариства, з якого здійснюється виділ, без припинення такого акціонерного товариства (абз. 1 ч. 1 ст. 86 Закону про АТ).

З акціонерного товариства може виділитися лише акціонерне товариство.

Наглядова рада акціонерного товариства, з якого здійснюється виділ, виносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, та/або придбання акцій створюваного товариства самим товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу та/або придбання), затвердження розподільного балансу.

Загальні збори акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, ухвалюють рішення про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, та/або придбання акцій створюваного товариства товариством, з якого

здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу та/або придбання), затвердження розподільного балансу.

Загальні збори акціонерів кожного створюваного акціонерного товариства ухвалюють рішення про затвердження статуту і утворення органів товариства.

Розміщення акцій товариства, що виділилося, здійснюється із збереженням співвідношення, що було між акціонерами в статутному капіталі товариства, з якого здійснено виділ.

Акції товариства, з якого здійснюється виділ, викуплені товариством, не можуть передаватися до складу активів товариства- правонаступника та не підлягають конвертації. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому НКЦПФР.

Акціонерне товариство, з якого здійснюється виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які перейшли до товариства, що виділилося, згідно з розподільним балансом. Товариство, що виділилося, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які виникли у товариства, з якого здійснюється виділ, перед виділом, але не перейшли до товариства, що виділилося. Якщо товариств, що виділилися, два чи більше, вони солідарно несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями разом з товариством, з якого здійснено виділ.

Процедура виділу акціонерних товариств здійснюється аналогічно порядку, визначеному ч. 6 ст. 83 Закону про АТ.

Перетворенням акціонерного товариства згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 87 Закону про АТ визнається зміна організаційно-правової форми акціонерного товариства з його припиненням та передачею всього майна, прав і обов'язків підприємницькому товариству- правонаступнику згідно з передавальним актом.

Акціонерне товариство може перетворитися лише на інше господарське товариство або виробничий кооператив.

Наглядова рада акціонерного товариства, що перетворюється, вносить на затвердження загальних зборів акціонерного товариства питання про перетворення товариства, про порядок і умови здійснення перетворення, порядок обміну акцій товариства на частки (паї) підприємницького товариства- правонаступника.

Загальні збори акціонерів товариства, що перетворюється, ухвалюють рішення про перетворення товариства, про порядок і умови здійснення перетворення, порядок обміну акцій товариства на частки (паї) підприємницького товариства- правонаступника.

Учасники створюваного при перетворенні нового підприємницького товариства ухвалюють на своєму спільному засіданні рішення про затвердження установчих документів такої юридичної особи і обрання (призначення) органів управління відповідно до вимог законодавства.

Розподіл часток (паїв) підприємницького товариства - правонаступника відбувається із збереженням співвідношення кількості акцій, що було між акціонерами у статутному капіталі акціонерного товариства, що перетворилося.

Не підлягають обміну акції товариства, що перетворюється, викуплені цим товариством, які на дату прийняття рішення про припинення товариства шляхом перетворення не продані та/або не анульовані відповідно до Закону про АТ. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому НКЦПФР.

У процесі діяльності акціонерного товариства можлива зміна його типу з приватного на публічне або з публічного на приватне, проте така зміна, як зазначено в абз. 3 ч. 2 ст. 5 Закону про АТ, не є його перетворенням.

Таким чином, оскільки при зміні типу акціонерного товариства його організаційно-правова форма не змінюється, не застосовуються норми щодо складання і затвердження передавального акта, щодо повідомлення кредиторів про майбутню зміну типу акціонерного товариства. Не застосовуються й інші норми Закону про АТ, зокрема, щодо передбаченого ч.

1 ст. 68 зазначеного Закону права акціонера вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо він голосував проти прийняття загальними зборами рішення про перетворення товариства.

Разом з тим, без відповіді залишається питання щодо застосування при цьому положень процесуальних кодексів стосовно процесуального правонаступництва, яке, зокрема, має місце у разі припинення діяльності суб'єкта господарювання шляхом перетворення. Оскільки, як зазначалося вище, зміна типу акціонерного товариства не є його перетворенням, то й процесуальне правонаступництво внаслідок цього не повинно наставати.

Проте, розглядаючи справу № 2а/0570/4209/2012, Донецький окружний адміністративний суд у постанові від 2 липня 2012 р., зокрема, зазначив, що ухвалою суду від 7 червня 2012 року у зв'язку із процесуальним правонаступництвом замінено позивача – відкрите акціонерне товариство «Брикет» на приватне акціонерне товариство «Брикет» (ідентифікаційний код – 00176526, місцезнаходження – 83111, Донецька область, м. Донецьк, вул. Нижньовартівська, буд. 14), надалі – ПрАТ «Брикет», позивач).

Такі дії суду можна пояснити лише тим, що Кодекс адміністративного судочинства України, як і ЦПК України інші процесуальні кодекси України, не передбачає способів ідентифікації позивача, відповідача чи третьої особи у разі зміни типу акціонерного товариства.

Цю прогалину доцільно заповнити шляхом доповнення тих статей КАС України, ГПК України та ЦПК України, що регулюють процесуальне правонаступництво, положеннями про те, що зміна типу акціонерного товариства не є підставою процесуального правонаступництва. Суд лише має зазначити у рішенні про таку зміну.

Особливістю правонаступництва при реорганізації акціонерних товариств, яка відрізняє його від правонаступництва у разі реорганізації юридичних осіб інших організаційно-правових форм, є те, що законодавець

велику увагу приділяє *захисту прав акціонерів та кредиторів товариства*, що реорганізується.

Передусім, підставою для такого висновку є те, що в зазначених нормах знайшли відображення положення Третьої і Шостої директив ЄС, що, до певної міри, свідчить про дії вітчизняного законодавця з адаптації акціонерного законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Так, Третя директива Ради 78/855/ЄЕС від 9 жовтня 1978 року [192], яка ґрунтується на статті 54 параграфу 3 пункту g) Угоди, стосується об'єднання публічних акціонерних компаній з обмеженою відповідальністю. Вона встановлює два можливих способи об'єднання: приєднання, при якому всі права та обов'язки компанії передаються іншій компанії, і злиття, коли кілька компаній припиняють свою діяльність без проходження процедури ліквідації, а їх права і обов'язки передаються новій компанії. Крім того, Третя директива передбачає гарантії захисту інтересів акціонерів і кредиторів компанії, включаючи необхідність опублікування кожною з компаній, які беруть участь у процедурі об'єднання, відповідного оголошення, схвалення загальними зборами володільців кожного виду випущених компаніями акцій, забезпечення вимог контрагентів товариства.

Не менш важливу роль відіграє і Шоста директива Ради 82/891/ЄЕС від 17 грудня 1982 р. [208], яка також ґрунтується на статті 54 (3) (g) Угоди, – про поділ публічних акціонерних компаній. Вона стосується операції відступлення прав і обов'язків компанії кільком компаніям. Перша компанія припиняє своє існування без проходження процедури ліквідації, її акціонери отримують акції товариств, яким були відступлені права і обов'язки, а розподіл грошових коштів між акціонерами не перевищує десяти процентів номінальної вартості акцій, що погашаються. Директива встановлює низку гарантій для акціонерів і кредиторів компанії, схожих із згаданими стосовно Третьої директиви, а також передбачає можливість встановлення процедури поділу під судовим контролем, яка дає суду право звільняти компанію від

виконання деяких обтяжуючих формальностей за умови судової перевірки ходу операції.

В Законі про АТ відносини, що стосуються захисту прав кредиторів при злитті, поділі, виділі або перетворенні акціонерного товариства, врегульовані ст. 82, аналіз змісту якої дозволяє виділити такі види юридичних гарантій прав кредиторів:

по-перше, це право кредитора на інформацію про майбутню реорганізацію, якому кореспондує обов'язок товариства протягом 30 днів з дати прийняття загальними зборами рішення про припинення акціонерного товариства шляхом поділу, перетворення, а також про виділ, а в разі припинення шляхом злиття або приєднання – з дати прийняття відповідного рішення загальними зборами останнього з акціонерних товариств, що беруть участь у злитті або приєднанні, письмово повідомити про це кредиторів товариства і опублікувати в офіційному друкованому органі повідомлення про ухвалене рішення (ч. 1 ст. 82);

по-друге, це право кредитора, вимоги якого до товариства не забезпечені договорами застави або поруки, вимагати здійснення на вибір товариства однієї з таких дій:

1) забезпечення виконання зобов'язань шляхом укладення договорів застави чи поруки,

2) дострокового припинення або виконання зобов'язань перед кредитором та відшкодування збитків, якщо інше не передбачено правочином між товариством та кредитором.

У разі якщо кредитор не звернувся у строк, передбачений цією частиною, до товариства з письмовою вимогою, вважається, що він не вимагає від товариства вчинення додаткових дій щодо зобов'язань перед ним (ч. 2 ст. 82);

по-третє, це встановлення солідарної відповідальності правонаступників і товариства, з якого був здійснений виділ, за зобов'язанням, якщо розподільний баланс або передавальний акт не дає

можливості визначити, до кого з правонаступників перейшло зобов'язання або чи залишилося за ним зобов'язаним товариство, з якого був здійснений виділ (ч. 2 ст. 82). З цього випливає, що в разі якщо кредитор може визначити, до кого з правонаступників перейшло зобов'язання, він може за загальним правилом правонаступництва пред'явити вимогу про виконання зобов'язання до цього правонаступника.

Законом про АТ встановлені також положення щодо захисту прав акціонерів акціонерного товариства, які передбачають юридичні гарантії і можливості такого захисту. Зокрема, йдеться про ч. 1 ст. 68 Закону про АТ, яка встановлює право кожного акціонера-власника простих акцій вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ, зміну типу товариства.

Частина 2 ст. 80 Закону про АТ містить положення щодо неконвертованості акцій товариства, яке бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі, перетворенні, власниками яких є акціонери, які звернулися до акціонерного товариства з вимогою про обов'язковий викуп належних їм акцій та які мають таке право; ч. 4 ст. 80 Закону про АТ говорить про можливість отримання грошових виплат акціонерами товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, поділі або виділі.

Таким чином, особливість реорганізації акціонерних товариств полягає в тому, що норми Закону про АТ регулюють три групи відносин, пов'язаних з реорганізацією цих юридичних осіб:

1 група – відносини, що складаються при здійсненні процедури реорганізації (починаючи з підготовки і прийняття відповідного рішення і закінчуючи державною реєстрацією створення або припинення юридичних осіб);

2 група – відносини, пов'язані з встановленням гарантій і способів захисту прав та інтересів акціонерних товариств, що реорганізуються;

3 група – відносини, пов'язані із встановленням гарантій прав акціонерів.

Проте, лише перша група відносин має безпосереднє відношення до правонаступництва, як правового наслідку реорганізації акціонерного товариства.

Норми, подібні до наведених вище, відсутні в Законі України «Про господарські товариства», який визначає правовий статус товариств з обмеженою і додатковою відповідальністю, а також повних і командитних товариств. Як передбачено ч. 5 ст. 19 цього Закону, припинення товариства проводиться в установленому законом порядку. Це означає, що при припиненні інших (крім акціонерного) товариств належить керуватися загальними положеннями ЦК України, які регулюють припинення і виділ юридичних осіб (ст. ст. 104-109).

Крім того, ЦК України містить низку спеціальних норм, що стосуються ліквідації та реорганізації окремих видів господарських товариств. Так, відповідно до ст. 132 ЦК України у разі, якщо в *повному товаристві* залишається один учасник, він має право протягом шести місяців з моменту, коли він став єдиним учасником товариства, перетворити таке товариство в інше господарське товариство у порядку, встановленому ЦК України.

За загальним правилом, встановленим ч. 1 ст. 139 ЦК України, *командитне товариство* ліквідується при вибутті усіх вкладників. Повні учасники мають право у разі вибуття всіх вкладників перетворити командитне товариство у повне товариство.

Відповідно до ч. 2 ст. 150 ЦК України *товариство з обмеженою відповідальністю* може бути перетворене в акціонерне товариство чи у виробничий кооператив.

З урахуванням того, що до товариства з додатковою відповідальністю застосовуються положення ЦК України про товариство з обмеженою відповідальністю, якщо інше не встановлено статутом товариства і законом

(ч. 4 ст. 151 ЦК України), то положення ч. 2 ст. 150 ЦК України поширюються і на перетворення товариства з додатковою відповідальністю.

Разом з тим слід зазначити, що проекти законів «Про товариства з обмеженою відповідальністю» (від 16 листопада 2012 р. № 5507 і від 24 січня 2013 р. № 2011-1), що знаходяться на розгляді у Верховній Раді України, включають положення, аналогічні тим, що регулюють порядок припинення і виділу акціонерних товариств, а, відтак, потребують приведення їх у відповідність до положень ЦК України.

Певні особливості встановлені законодавством щодо реорганізації господарських товариств – банків. Так, Законом України «Про банки і банківську діяльність» (ч. 1 ст. 6) передбачено, що банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

В той же час ч. 3 ст. 26 Закону України «Про банки і банківську діяльність» встановлює, що у разі реорганізації банку шляхом перетворення до таких правовідносин не застосовуються норми законодавства щодо припинення юридичної особи. Під час проведення реорганізації банку шляхом перетворення кредитори не мають права вимагати від банку припинення чи дострокового виконання зобов'язання.

Такий виняток із загального правила, встановленого ч. 1 ст. 107 ЦК України стосовно права кредитора юридичної особи, що припиняється, вимагати від неї припинення або дострокового виконання зобов'язань, було зроблено для банків шляхом внесення відповідних змін до ч. 1 ст. 107 ЦК України і ч. 3 ст. 26 Закону України «Про банки і банківську діяльність» Законом України від 24 липня 2009 р. № 1617-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків» [105]. Причиною цього стало те, що у зв'язку з тим, що банки, які відповідно до вимог ч. 1 ст. 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» розпочали процедуру перетворення у публічні акціонерні товариства (станом на серпень 2009 р. в Україні діяло 19

банків – закритих акціонерних товариств і 22 банки – товариства з обмеженою відповідальністю [214]), могли стикнутися із вимогою власних кредиторів щодо дострокового припинення боргових зобов'язань, зокрема депозитів, міжбанківських кредитів, зовнішніх запозичень, банківських облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів тощо.

Наступна особливість реорганізації банків полягає в тому, що реорганізація за рішенням власників банку здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства [слід було б зазначити – «про акціонерні товариства і кооперацію», оскільки Закон України «Про господарські товариства» на сьогодні на акціонерні товариства не поширюється. – В.Г.], за умови надання попереднього дозволу Національного банку України на реорганізацію банку та затвердження Національним банком України плану реорганізації банку (ч. 2 ст. 27 Закону України «Про банки і банківську діяльність»). При цьому Національний банк України не дає дозволу на реорганізацію банку у разі, якщо є достатні підстави вважати, що реорганізація загрожує інтересам вкладників та інших кредиторів (ч. 5 ст. 27 Закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Ці та інші особливості реорганізації банків в Україні, крім Закону України «Про банки і банківську діяльність», передбачені також Положенням про особливості реорганізації банку за рішенням його власників. На них звертається увага і в Інформаційному листі Вищого господарського суду України від 13 травня 2013 р. № 01-06/796/2013 «Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів» [119].

Специфічними рисами характеризується передбачена Законом України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [155] реорганізація неплатоспроможного банку шляхом виділу частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку і утворення перехідного банку. Перехідний банк, який утворюється у формі публічного акціонерного товариства, – це банк, який створено у процесі виведення

неплатоспроможного банку (визнаного неплатоспроможним рішенням Національного банку України) з ринку, номінальним власником і управителем акцій якого є Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – Фонд) до дня продажу цього банку інвестору.

Відповідно до Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку, затвердженого рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 5 липня 2012 р. № 2 [77] одним із способів виведення неплатоспроможного банку з ринку є створення та продаж інвестору перехідного банку з передачею йому активів і зобов'язань неплатоспроможного банку і подальшою ліквідацією неплатоспроможного банку.

Перехідному банку передаються всі або визначена відповідно до плану врегулювання частина активів і зобов'язань неплатоспроможного банку. Під час передачі зобов'язань Фонд має забезпечити неупереджене ставлення до всіх кредиторів неплатоспроможного банку, дотримуючись черговості, передбаченої ст. 52 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», при цьому зобов'язання банку за вкладами фізичних осіб, гарантованими Фондом, мають найвищий пріоритет і не можуть бути передані частково.

Перехідний банк у порядку правонаступництва набуває всіх прав за переданими йому активами (включаючи права за договорами забезпечення), а також набуває обов'язків боржника за вимогами кредиторів (вкладників) за переданими зобов'язаннями без необхідності внесення змін до відповідних договорів.

Фонд здійснює продаж перехідного банку інвестору, визначеному за результатами проведення конкурсу (аукціону) у порядку, встановленому нормативно-правовими актами Фонду. Він зобов'язаний здійснити продаж протягом трьох місяців після створення перехідного банку.

Законом України «Про страхування» передбачено, що реорганізація страховика-резидента (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення)

проводиться в порядку, визначеному чинним законодавством України, з урахуванням особливостей по забезпеченню правонаступництва щодо укладання договорів страхування, встановлених уповноваженим органом (ч. 8 ст. 43 Закону).

Загальні умови щодо забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування передбачені Положенням про особливості забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування у разі реорганізації страховиків, затвердженим розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України [сьогодні це Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. – В.Г.] від 4 червня 2004 р. № 913 [81].

Положення, зокрема, передбачає, що перехід до страховиків- правонаступників майна, прав та обов'язків страховиків, що реорганізуються, не потребує додаткового оформлення відносин зі страхувальниками за укладеними договорами.

Однак, з метою забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування учасники реорганізації зобов'язані вчинити дії щодо:

а) повідомлення Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, про здійснення та шляхи реорганізації.

Як встановлено п. 2.3 Положення, учасники реорганізації зобов'язані після прийняття рішень про реорганізацію вищими органами всіх страховиків, що реорганізуються, негайно повідомити Нацкомфінпослуг про початок процесу реорганізації, його шляхи та про вчинені щодо реорганізації дії;

б) повідомлення страхувальників про здійснення та шляхи реорганізації.

Згідно з п. 2.6 Положення учасники реорганізації зобов'язані не пізніше 20 робочих днів після прийняття рішень про реорганізацію вищими органами всіх страховиків, що реорганізуються, повідомити про реорганізацію

страхувальників шляхом публікації повідомлення в друкованих засобах масової інформації.

У публікації має бути зазначено:

- шлях реорганізації (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення);

- найменування, місцезнаходження страховиків, що реорганізуються, їх код за ЄДРПОУ та за Єдиним державним реєстром страховиків (перестраховиків) України;

- найменування, місцезнаходження страховиків- правонаступників, їх код за ЄДРПОУ та за Єдиним державним реєстром страховиків (перестраховиків) України;

- про перехід до страховиків- правонаступників зобов'язань за договорами страхування, укладеними страховиками, що реорганізуються;

- про те, що процес реорганізації не потребує додаткового оформлення зі страховиками- правонаступниками відносин за укладеними договорами страхування, оскільки страховики- правонаступники зобов'язуються виконувати зобов'язання за всіма договорами страхування, укладеними страховиками, що реорганізуються;

- строк звернення та адреса, за якою можна звернутись до учасників реорганізації в разі потреби;

в) отримання страховиками- правонаступниками ліцензій, необхідних для здійснення видів страхування відповідно до договорів страхування, які передаються від страховиків, що реорганізуються.

Страховики, що реорганізуються та припиняють свою діяльність як юридичні особи, зобов'язані вжити заходів щодо анулювання всіх наявних у них та чинних ліцензій на право здійснення видів страхування в порядку, визначеному Ліцензійними умовами провадження страхової діяльності, затвердженими розпорядженням Держфінпослуг від 28 серпня 2003 року № 40[52].

У разі необхідності здійснення видів страхування, якими займалися страховики, що реорганізуються, та відсутності відповідних ліцензій, страховики- правонаступники зобов'язані отримати такі ліцензії до припинення діяльності страховиків, що реорганізуються.

У разі неотримання відповідних ліцензій страховикам- правонаступникам заборонено укладати договори страхування щодо тих видів страхування, на які в них відсутні ліцензії, а також переукладати, продовжувати строк дії та отримувати страхові платежі за договорами страхування, прийнятими ними від страховиків, що реорганізувалися.

г) оформлення членства страховиків- правонаступників в об'єднаннях страховиків, обов'язковість якого встановлена законодавчими актами України та необхідна для виконання зобов'язань за договорами страхування, які передаються від страховиків, що реорганізуються.

Оформлення членства страховиків- правонаступників в об'єднаннях страховиків здійснюється органами управління таких об'єднань відповідно до установчих документів цих об'єднань.

Страховики- правонаступники набувають статусів членів відповідних об'єднань страховиків з моменту підписання передавальних актів або роздільних актів (балансів).

Що стосується реорганізації і правонаступництва таких видів юридичних осіб як виробничі і сільськогосподарські кооперативи, кредитні спілки, то законодавство щодо них, як правило, досить лаконічно встановлює відповідні процедури, у зв'язку з чим до них застосовуються загальні положення про правонаступництво ЦК України.

Так, ст. 28 Закону України «Про кооперацію» встановлює, що реорганізація (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) *кооперативу* відбувається за рішенням загальних зборів членів кооперативу у порядку, визначеному законодавством та статутом кооперативу.

У разі реорганізації права та обов'язки кооперативу переходять до його правонаступників.

Особливості реорганізації *сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу (кооперативного об'єднання)* передбачені ст. 11 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», згідно з якою за рішенням загальних зборів сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може бути реорганізовано лише в інший сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, а кооперативне об'єднання – в інше кооперативне об'єднання.

Частина 4 ст. 9 Закону України «Про кредитні спілки» встановлює, що при реорганізації *кредитної спілки* після закінчення строку для пред'явлення вимог кредиторами та задоволення чи відхилення цих вимог комісія складає передавальний акт (злиття, приєднання) або розподільчий баланс (поділ), які мають містити положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань кредитної спілки, що припиняє діяльність, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами.

Передавальний акт та розподільчий баланс затверджуються органом, що прийняв рішення про припинення діяльності кредитної спілки.

Нотаріально посвідчені копії передавального акта або розподільчого балансу передаються до Уповноваженого органу.

Таким чином, зазначений Закон як в ч. 1 ст. 9, так і в ч. 4 зазначеної статті передбачає лише три способи реорганізації кредитної спілки – злиття, приєднання, поділ, і не передбачає таких способів як виділ та перетворення.

До цього слід додати, що з метою забезпечення єдиного методологічного підходу до здійснення реорганізації кредитних спілок шляхом приєднання Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України розпорядженням від 7 липня 2005 р. № 4298 затвердила Методичні рекомендації щодо реорганізації кредитних спілок шляхом приєднання [61], які визначають порядок приєднання однієї кредитної спілки до іншої з метою покращення їх фінансового стану.

Особливість реорганізації громадського об'єднання полягає в тому, що відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про громадські об'єднання» реорганізація громадського об'єднання, яке має статус юридичної особи,

може здійснюватися лише шляхом його приєднання до іншого громадського об'єднання такого самого статусу. Реорганізація здійснюється на підставі рішення громадського об'єднання, яке приєднується, про припинення діяльності з приєднанням до іншого об'єднання та рішення громадського об'єднання, до якого приєднуються, про згоду на таке приєднання.

Підводячи підсумки дослідженню особливостей універсального правонаступництва окремих видів юридичних осіб, всі особливості залежно від причин якими вони обумовлені, можна умовно поділити на дві групи: 1) об'єктивні особливості, викликані специфікою правового статусу юридичних осіб; 2) суб'єктивні особливості, обумовлені недосконалістю правового регулювання реорганізації і пов'язаного з нею правонаступництва.

Специфіка правового статусу юридичних осіб, яка впливає на особливості їх універсального правонаступництва, визначається, зокрема, такими ознаками як організаційно-правова форма і вид юридичної особи, характер діяльності юридичної особи (підприємницька чи непідприємницька), сфера економіки, в якій здійснюється підприємницька діяльність.

Суб'єктивні особливості вимагають усунення протиріч і неузгодженостей в чинному законодавстві України, передусім, шляхом приведення норм окремих законів і, особливо, підзаконних нормативно-правових актів у відповідність до положень ЦК України.

3.2. Проблеми правового регулювання правонаступництва в окремих сферах цивільних відносин

Попри наявність загальних правил правонаступництва при реорганізації юридичних осіб та особливостей правонаступництва окремих видів юридичних осіб, окремі нормативно-правові акти містять норми, зміст яких дає підстави для висновку про існування особливостей правового регулювання правонаступництва в окремих сферах цивільних відносин.

Такими особливостями характеризується,

Ці особливості становлять певний теоретичний і практичний інтерес, оскільки не були предметом дослідження в науці цивільного права, незважаючи на поширеність зазначених процесів у сфері економіки.

Певні особливості встановлені законодавством щодо реорганізації боржника у разі **порушення провадження у справі про банкрутство**.

Відповідно до ст. 12 Закону України від 14 травня 1992 р. № 2343-ХІІ (в ред. Закону України від 22 грудня 2011 р. № 4212-VI) «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» ухвалою про прийняття заяви про порушення провадження у справі про банкрутство господарський суд має право вирішити, зокрема, питання про вжиття заходів щодо забезпечення вимог кредиторів шляхом заборони власнику майна (органу, уповноваженому управляти майном) боржника та боржнику приймати рішення щодо ліквідації, реорганізації боржника, а також відчужувати основні засоби.

Про вжиття відповідних заходів зазначається в ухвалі (ст. 16 Закону).

Згідно з ст. 16 Закону з моменту порушення провадження у справі про банкрутство рішення про реорганізацію або ліквідацію юридичної особи-боржника приймається в порядку, визначеному цим Законом.

Після призначення розпорядника майна і до припинення процедури розпорядження майном органи управління боржника не мають права без згоди розпорядника майна приймати рішення про реорганізацію (злиття, приєднання, поділ, виділення, перетворення) і ліквідацію боржника (ч. 5 ст. 22 Закону).

Особливості процедури реорганізації встановлені також законодавством про **оренду державного та комунального майна**.

Так, відповідно до ст. 14 Закону про оренду державного майна припинення діяльності підприємства або його структурного підрозділу здійснюється шляхом його реорганізації через приєднання до орендаря, а структурного підрозділу – шляхом виділення з підприємства з наступним

приєднанням до орендаря з дати видання про це відповідного наказу органу, уповноваженого управляти майном.

Приєднання підприємства або його структурного підрозділу до орендаря здійснюється за відповідним рішенням органу управління орендаря.

Як стверджує О.М. Вінник, положення ст. 14 зазначеного Закону є некоректними в правовому сенсі, оскільки:

припинення діяльності підприємства та припинення підприємства як юридичної особи – суміжні, але не тотожні поняття;

передбачений цією статтею варіант реорганізації не є типовим, оскільки: (1) не передбачає вжиття необхідних для цього дій орендодавцем і орендарем, включаючи й передбачені ЦК України заходи щодо припинення юридичної особи (статті 104-106), цілісний майновий комплекс якої передається в оренду, а також погодження та підписання договору приєднання;

виділ структурного підрозділу в класичному розумінні – з наданням йому статусу юридичної особи (ст. 109 ЦК України) – фактично не відбувається;

класичне приєднання (у даному випадку державного/комунального) підприємства до орендаря, який зазвичай є суб'єктом права приватної чи колективної власності, означало б приватизацію цілісного майнового комплексу такого підприємства, оскільки його цілісний майновий комплекс увійшов би до власного капіталу орендаря; проте орендоване майно залишається у державній/комунальній власності, а орендар набуває лише право користування цим майном відповідно до договору оренди та з дотриманням вимог закону;

реорганізація (у тому числі шляхом приєднання) не може бути тимчасовою (в даному разі таке своєрідне приєднання обмежується строком дії договору оренди, за винятком можливого викупу об'єкта оренди) [12, с. 177-178].

До цього додамо, що ст. 14 Закону про оренду державного майна містить і інші суперечності:

по-перше, на відміну від встановленого ЦК України та ГК України загального правила, згідно з яким рішення про припинення юридичної особи шляхом приєднання може бути прийняте учасниками або органом юридичної особи, судом або відповідним органом державної влади (ч. 1 ст. 106 ЦК України); власником (власниками) чи уповноваженим ним органом, іншими особами-засновниками суб'єкта господарювання чи їх правонаступниками (ч. 1 ст. 59 ГК України), приєднання підприємства або його структурного підрозділу до орендаря здійснюється, як встановлено ч. 2 ст. 14 Закону про оренду державного майна, *за відповідним рішенням органу управління орендаря* [курсив наш. – В.Г.];

по-друге, відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону про оренду державного майна датою припинення підприємства або його структурного підрозділу є дата видання відповідного наказу органу, уповноваженого управляти майном, тоді, як за загальним правилом, встановленим ч. 2 ст. 33 Закону про державну реєстрацію, юридична особа є такою, що припинилася, з *дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи* [курсив наш. – В.Г.].

У зв'язку з наявністю цих та інших суперечностей заслуговує, зокрема, на увагу думка О.М. Вінник про те, що орган, до сфери відання якого належить підприємство, має прийняти рішення про його припинення як юридичної особи, створити відповідну комісію та виконати інші обов'язки, пов'язані з прийняттям такого рішення (ст. 104-106, 109 ЦК України) [12, с. 179].

Проте мова має йти не про «компромісне врахування» вимог ЦК України та ст. 14 Закону про оренду державного майна», як пропонує О.М. Вінник, а про усунення недоліків останнього шляхом внесення відповідних змін з метою приведення норм зазначеного Закону у відповідність до положень ЦК України і Закону про державну реєстрацію.

Специфіка припинення діяльності підприємства, майно якого передано в оренду, не могла не позначитися на особливостях правонаступництва у разі оренди, що і відобразилося на змісті ст. 15 Закону про оренду державного майна.

На думку О.М. Вінник, у випадках оренди цілісного майнового комплексу має місце універсальне правонаступництво, що настає в силу зазначеного Закону, ст. 104 ЦК України і на підставі договору оренди. Проте це незвичне правонаступництво, у цьому випадку йдеться про особливий порядок правонаступництва, що відрізняється від звичайної реорганізації [12, с. 183, 186].

До недосліджених в науці цивільного права відноситься питання **правонаступництва юридичних осіб у процесі приватизації державного і комунального майна**, хоч, як справедливо зазначається в літературі, найбільш масове перетворення одних юридичних осіб на інші проводилось у процесі приватизації державних та комунальних підприємств і їх перетворення в господарські товариства, а також корпоратизації державних підприємств, тобто їх перетворення в акціонерні товариства [195, с. 183].

На можливість перетворення державного (державних) та комунального (комунальних) підприємств у акціонерне товариство вказує і ч. 3 ст. 3 Закону про АТ, в якій йдеться про шляхи створення акціонерного товариства.

Особливість перетворення державних підприємств в акціонерні товариства полягає у тому, що такому перетворенню передують *корпоратизація*, тобто перетворення державних підприємств, закритих акціонерних товариств, більш як 75 відсотків статутного капіталу яких перебуває у державній власності, а також виробничих і науково-виробничих об'єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність з чинним законодавством, у відкриті акціонерні товариства.

Корпоратизація в Україні здійснюється відповідно до Указу Президента України від 15 червня 1993 р. № 210/93 «Про корпоратизацію підприємств» [130] у порядку, визначеному Положенням про порядок

корпоратизації підприємств, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 1993 р. № 508 [83].

Засновниками відкритих акціонерних товариств, що створюються відповідно до Указу Президента України на базі загальнодержавної власності, з боку держави є органи, уповноважені управляти цим майном: центральні органи державної виконавчої влади, інші підвідомчі Кабінету Міністрів України органи та обласні державні адміністрації.

Відповідно до п. 14 Положення про порядок корпоратизації підприємств у процесі корпоратизації підприємств, об'єднань, що не привели свій статус у відповідність з чинним законодавством, їх структурні підрозділи (одиниці) можуть бути перетворені за рішенням засновника у самостійні підприємства, в тому числі у відкриті акціонерні товариства.

З моменту державної реєстрації відкритого акціонерного товариства активи і пасиви підприємства, структурного підрозділу (одиниці) переходять до відкритого акціонерного товариства. Акціонерне товариство стає правонаступником прав і обов'язків корпоратизованого підприємства (п. 15 Положення).

Засновники відкритих акціонерних товариств після прийняття рішення про їх приватизацію передають акції цих товариств державним органам приватизації в порядку, визначеному Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку та Фондом державного майна України (п. 8 Указу Президента України).

Слід зазначити, що зміст цих актів свідчить про невідповідність їхніх окремих положень вимогам чинного законодавства, зокрема, Закону України «Про акціонерні товариства», а тому і Указ Президента України, і Положення про корпоратизацію підприємств потребують внесення відповідних змін, зокрема: заміни терміну «статутний фонд» терміном «статутний капітал»; термінів «закрите акціонерне товариство» і «відкрите акціонерне товариство» – термінами «публічне акціонерне товариство» і «приватне акціонерне товариство»; посилання на Закон України «Про господарські товариства» –

посланням на Закон України «Про акціонерні товариства»; зміни назви Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку тощо.

Правонаступництво у процесі приватизації характеризується певними специфічними ознаками, наявність яких обумовлена, з одного боку – особливостями трансформації відносин власності, а з іншого – неврахуванням у законодавстві про приватизацію державного майна, яке, переважно, було сформовано в 1992-1996 р.р., положень ЦК України щодо реорганізації юридичних осіб та правонаступництва при цьому. Більше того, навіть нещодавно внесені зміни до законодавства про приватизацію, що стосуються правонаступництва, вступають у протиріччя з положеннями ЦК України.

Передусім, слід зазначити, що тут ми розглядаємо об'єктами приватизації лише один вид державного майна, а саме: підприємства (цехи, виробництва, ділянки, інші підрозділи, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, із структури якого вони виділяються), як єдині майнові комплекси, до складу яких входять усі види майна, призначені для їх діяльності, що визначені Цивільним кодексом України, у тому числі разом із земельними ділянками державної власності, на яких вони розташовані. Тобто йдеться про єдиний майновий комплекс підприємства, який саме так визначений об'єктом приватизації в ст. 5 Закону України від 4 березня 1992р. № 2163-ХІІ «Про приватизацію державного майна» [149].

Що стосується правонаступництва при реорганізації юридичних осіб у зв'язку з приватизацією державного майна, то воно може мати місце:

- а) у разі реорганізації об'єкта до прийняття рішення про приватизацію;
- б) у разі реорганізації об'єкта після прийняття рішення про приватизацію;
- в) у разі реорганізації об'єкта після його приватизації.

Відповідно до загальних вимог, встановлених ст. 14 Закону України «Про приватизацію державного майна» проект плану приватизації повинен передбачати строки та способи приватизації, початкову ціну об'єкта приватизації (розмір статутного капіталу господарського товариства), рекомендовані форми платежу, розміри пакетів акцій за напрямками їх реалізації, а також забезпечення технологічної єдності виробництва, недопущення руйнування єдиних майнових комплексів, циклів, технологій, порядок використання майна, що не увійшло до статутного капіталу господарських товариств.

За рішенням комісії до проекту плану приватизації може бути включено проект реорганізації об'єкта, в якому передбачено створення на основі його структурних підрозділів юридичних осіб.

Рішення про необхідність реорганізації приймається в порядку, що встановлюється Фондом державного майна України та Антимонопольним комітетом України.

Рішення щодо реорганізації об'єкта *до прийняття рішення про приватизацію* приймається органом, уповноваженим управляти державним майном, відповідно до Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць, затвердженого наказом Міністерства економіки України, Міністерства статистики України, Антимонопольного комітету України від 29 квітня 1994 р. № 43/79/5.

У цьому Положенні, розробленому відповідно до Державної програми демонополізації економіки і розвитку конкуренції, затвердженої Постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 року № 3757-ХІІ [26], поділ розглядається як ліквідація підприємства (об'єднання) з одночасним створенням на його базі двох або більше нових самостійних підприємств, а відокремлення – як виділення із складу підприємства структурного підрозділу (одиниці) і створення на його базі самостійного підприємства.

Після прийняття рішення про приватизацію рішення щодо реорганізації об'єкта приймається органом приватизації відповідно до Положення про порядок приватизації структурних підрозділів (одиниць) підприємств (об'єднань), затвердженого наказом Фонду державного майна і Антимонопольного комітету України від 4 травня 1994 року № 265/13/01 [85].

Згідно з п. 4 зазначеного Положення перетворення структурних підрозділів (одиниць) в самостійні господарюючі суб'єкти доцільно здійснювати у випадках якщо:

підрозділ (одиниця) технологічно відособлений;

підрозділ (одиниця) є цілісним майновим комплексом;

підрозділи (одиниці) підприємства самостійно виробляють товари однакової споживчої вартості;

підрозділи (одиниці) займаються діяльністю, яка не є профільною для даного підприємства;

підприємство, до складу якого входить підрозділ (одиниця), займає монопольне становище на ринку;

існує загроза монополізації певного товарного ринку з боку підприємства або його діяльність створює бар'єри для вступу на ринок інших господарюючих суб'єктів.

Ще одна особливість перетворення структурної одиниці або поділу суб'єкта господарювання в процесі приватизації з наступним створенням самостійного підприємства зі статусом юридичної особи полягає в тому, що воно здійснюється рішенням органу приватизації за:

надходженням відповідних пропозицій від приватизаційної комісії в процесі приватизації майна підприємства, до складу якого входить підрозділ (одиниця), з урахуванням вимог антимонопольного законодавства;

заявою покупців або товариства покупців, створеного колективом структурного підрозділу (одиниці) згідно з чинним законодавством.

Порівняльно-правовий аналіз законодавства про приватизацію державного майна і положень ЦК України, що регулюють відносини правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, дає підстави для висновку щодо неузгодженості норм приватизаційного законодавства з положеннями ЦК України.

Так, Закон України «Про приватизацію державного майна» у ч. 1 ст. 28 містить норму, згідно з якою особи, які придбали державні підприємства як єдині майнові комплекси, є правонаступниками їх майнових прав (крім права постійного користування земельною ділянкою) і обов'язків відповідно до умов договору між продавцем і покупцем та законодавства України. Таким чином, у цій нормі йдеться фактично про правонаступництво власників (про це свідчить і відповідна назва статті), тоді як насправді має йтися про правонаступництво юридичних осіб – державного підприємства, як юридичної особи публічного права (правопередника) і утвореної шляхом перетворення юридичної особи приватного права (правонаступника) в організаційно-правовій формі, визначеній новим власником колишнього державного підприємства як єдиного майнового комплексу, яке (підприємство) відповідно до ч. 4 ст. 191 ЦК України може бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів.

Перетворення юридичної особи публічного права в юридичну особу приватного права обумовлене тим, що приватизація державного майна є процесом трансформації відносин власності (п. 14 Державної програми приватизації на 2012-2014 роки, затвердженої Законом України від 13 січня 2012 р. № 4335-VI «Про Державну програму приватизації» [27]), і визначається в ст. 1 Закону України «Про приватизацію державного майна» як платне відчуження майна, що перебуває у державній власності, у тому числі разом із земельною ділянкою державної власності, на якій розташований об'єкт, що підлягає приватизації, на користь фізичних та юридичних осіб, які можуть бути покупцями відповідно до цього Закону.

Покупцями об'єктів приватизації згідно з ст. 8 зазначеного Закону можуть бути:

- громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства;
- юридичні особи, зареєстровані на території України, крім юридичних осіб, у майні яких частка державної власності перевищує 25 відсотків, а також державних господарських об'єднань, державних холдингових компаній, державних акціонерних товариств (компаній), їх дочірніх компаній та підприємств;
- юридичні особи інших держав.

Більше того, для спільної участі в приватизації громадяни можуть створювати господарські товариства, в тому числі із членів трудового колективу, в порядку, встановленому законодавством України. Господарське товариство членів трудового колективу підприємства, що приватизується, засновується на підставі рішення загальних зборів, у яких брало участь більше 50 відсотків працівників підприємства або їх уповноважених представників.

Подібну норму щодо правонаступництва при приватизації об'єктів малої приватизації містить і Закон України від 6 березня 1992 р. № 2171-ХІІ «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» [150], ч. 2 ст. 22 якого встановлює, що після придбання об'єкта його новий власник стає правонаступником прав і обов'язків приватизованого підприємства.

Як зазначається у Листі Фонду державного майна України від 1 лютого 2005 р. № 10-18-1011 «Щодо припинення державних підприємств, що приватизуються шляхом продажу їх цілісного майнового комплексу» [215], у результаті продажу цілісний майновий комплекс підприємства, що приватизується, не руйнується, а лише змінює свого власника, приєднуючись при цьому до його майна та майнових прав і зобов'язань.

Враховуючи зазначене, Фонд державного майна України розглядає продаж цілісних майнових комплексів державних підприємств, як складову

реорганізації державних підприємств шляхом приєднання їх майна та майнових зобов'язань до нових власників.

У свою чергу, зазначається далі у Листі, нові власники приватизованого майна державних підприємств відповідно до взятих ними на себе зобов'язань за укладеними договорами купівлі-продажу та чинного законодавства з питань державної реєстрації мають вживати необхідних заходів щодо створення за погодженням з реєструючими органами комісій з їх припинення, архівації документів, узгодження з органами державної податкової служби планів реорганізації цілісних майнових комплексів, складання та затвердження передавальних актів, зняття підприємства з обліку в органах Пенсійного фонду та відповідних органах соціального страхування, а також виконувати інші передбачені законодавством дії щодо подання до реєструючого органу документів, необхідних для проведення державної реєстрації припинення юридичної особи в результаті реорганізації (приєднання) та забезпечити внесення змін до своїх установчих документів або створення на базі майна цього підприємства нового суб'єкта господарювання.

Таке розуміння Фондом державного майна України процесу реорганізації державних підприємств при їх приватизації лише як приєднання, на нашу думку, є дещо спрощеним.

Якщо брати до уваги коло суб'єктів, які можуть бути покупцями об'єктів приватизації, таких, зокрема, як єдині майнові комплекси підприємств, то стає очевидним, що насправді правонаступниками стають не власники, які придбали той або інший об'єкт, а утворені на основі приватизованого державного підприємства юридичні особи приватного права (приватні підприємства, господарські товариства тощо), за якими закріплюється на праві приватної власності майно, що до приватизації було державним. Тому саме утворені на базі державних підприємств юридичні особи приватного права (навіть у разі злиття чи приєднання приватизованого державного підприємства і юридичної особи приватного права), а не покупці,

які їх придбали, мають, на нашу думку, визнаватися правонаступниками з усіма правовими наслідками, що з цього випливають.

З урахуванням викладеного, вважаємо за доцільне внести зміни до Законів України «Про приватизацію державного майна» та «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», виклавши відповідно їхні ч. 1 ст. 28 та ч. 2 ст. 22 в такій редакції:

«Правонаступниками майна, прав та обов'язків придбаних у процесі приватизації державних підприємств як єдиних майнових комплексів є утворені на базі зазначених єдиних майнових комплексів юридичні особи».

Закон України від 10 липня 1996 р. № 290/96-ВР «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» [142] взагалі не містить норм щодо правонаступництва, хоч саме тут ми маємо справу з перетвореннями: а) підприємств харчової промисловості, які переробляють сільськогосподарську сировину, борошномельно-круп'яної та комбікормової промисловості, а також сервісних, будівельних, фірмових торговельних, інших несільськогосподарських підприємств та організацій агропромислового комплексу, які виконують роботи і надають послуги сільськогосподарським товаровиробникам незалежно від вартості об'єктів приватизації – у акціонерні товариства (ч. 1 ст. 2 Закону); б) радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств – у колективні сільськогосподарські підприємства або у акціонерні товариства (ст. 5 Закону); в) радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, створених на базі колгоспів без викупу державою їх майна, які за період своєї діяльності не одержували бюджетних коштів для придбання основних фондів і будівництва, здійснюється шляхом перетворення їх за рішенням загальних зборів (зборів уповноважених) у колективні сільськогосподарські підприємства або акціонерні товариства з наступною безоплатною передачею майна працівникам підприємств засновників (ч. 1 ст. 8 Закону) тощо.

З метою заповнення існуючої в Законі України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» прогалини пропонуємо доповнити його статтею 27-1 «Правонаступництво» такого змісту:

«Правонаступниками майна, прав та обов'язків придбаних у процесі приватизації майна підприємств та організацій, для яких основними видами діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції, продукції рибного та лісового господарства, їх переробка і реалізація, виконання робіт та надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, є утворені на базі їх майна шляхом перетворення юридичні особи – колективні сільськогосподарські підприємства та/або акціонерні товариства».

Певний теоретичний і практичний інтерес становить питання щодо правонаступництва у разі передачі об'єктів права державної та комунальної власності. Справа в тому, що відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України від 3 березня 1998 р. № 147/98-ВР «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» [145] об'єктом передачі, зокрема, є цілісні майнові комплекси підприємств, установ, організацій, їх структурних підрозділів. І якщо при передачі таких об'єктів як нерухоме майно, інше окреме індивідуально визначене майно підприємств, акції, об'єкти житлового фонду тощо з державної у комунальну власність і навпаки ті юридичні особи, майно яких було об'єктом передачі, зберігають свій статус суб'єктів публічного права, не змінюючи при цьому своєї організаційно-правової форми, а передане майно списується з балансу однієї юридичної особи і зараховується на баланс іншої, то інша ситуація, на наш погляд, складається у разі передачі єдиного майнового комплексу [зазначимо, що Закон України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» так само як і ГК України, Закони України від 21 вересня 2006 р. № 185-V «Про управління об'єктами державної власності» [171], «Про оренду державного та комунального майна» оперують терміном «цілісний майновий комплекс», тоді як ЦК України, а також приведені у відповідність до його положень Закони України

«Про приватизацію державного майна», «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» та деякі інші нормативно-правові акти – терміном «єдиний майновий комплекс», що є ще одним свідченням необхідності взаємоузгодження цих термінів - В.Г.]».

Закон України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» не містить жодних норм, що стосувалися б правонаступництва у разі передачі цілісного майнового комплексу підприємства чи його структурного підрозділу, очевидно не пов'язуючи передачу цілісних майнових комплексів з державної у комунальну власність і навпаки з реорганізацією публічних юридичних осіб шляхом перетворення (при передачі цілісного майнового комплексу підприємства) чи виділу (при передачі цілісного майнового комплексу їх структурних підрозділів).

Важко уявити, що у разі передачі, наприклад, єдиного майнового комплексу державного підприємства у комунальну власність (до речі, не завжди конкретній існуючій юридичній особі, що зумовлює потребу у створенні нової юридичної особи) державне підприємство, яке позбавлене всього свого майна, продовжить свою діяльність і існування взагалі, або що при передачі єдиного майнового комплексу структурного підрозділу останній продовжить своє існування у складі підприємства. У зв'язку з цим постає питання щодо правонаступників тих юридичних осіб, все або частина майна яких були передані з державної у комунальну власність і навпаки.

Здавалося б, що відповідь на поставлене питання полягає у тому, що у наведених випадках мають місце відповідно перетворення і виділ. Проте, згідно з ч. 1 ст. 108 ЦК України перетворенням юридичної особи є *зміна її організаційно-правової форми* [курсив наш. – В.Г.]».

Зі змісту ч.1 ст. 83 ЦК України, яка називається «Організаційно-правові форми юридичних осіб», зокрема, впливає, що зміна форми власності, на якій функціонує юридична особа, не охоплюється поняттям «зміна організаційно-правової форми», тобто, передача цілісного майнового комплексу державного підприємства у комунальну власність не є, виходячи з

буквального тлумачення норми ч. 1 ст. 83 ЦК України, перетворенням, а передача цілісного майнового комплексу структурного підрозділу – виділом. Отже, у наведених випадках, як і у разі передачі відповідних об'єктів з комунальної у державну власність, правонаступництво відсутнє.

Такий висновок, що ґрунтується на положеннях ЦК України, не узгоджується, зокрема, із законодавством про приватизацію державного майна.

Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 28 Закону України «Про приватизацію державного майна», особи, які придбали державні підприємства як єдині майнові комплекси, є правонаступниками їх майнових прав (крім права постійного користування земельною ділянкою) і обов'язків відповідно до умов договору між продавцем і покупцем та законодавства України.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» після придбання об'єкта його новий власник стає правонаступником прав і обов'язків приватизованого підприємства.

Незважаючи на те, що наведені вище положення приватизаційних законів не відрізняються чіткістю, а, відтак, і високою якістю формулювань, проте у контексті порушеної нами проблеми важливим є сам факт визнання законодавцем правонаступництва у разі зміни власника єдиного (цілісного) майнового комплексу державного підприємства. При цьому, на наш погляд, не має значення, який юридичний факт слугував підставою передачі об'єкта із однієї форми власності в іншу: рішення уповноваженого органу чи договір, який (це підтверджується також положеннями ч. ст. Закону України «Про оренду державного та комунального майна») може слугувати підставою універсального правонаступництва юридичних осіб. У контексті порушеного нами питання більш важливим є сам факт визнання законодавцем правонаступництва у разі зміни форми власності.

Виходячи з викладеного, вважаємо за доцільне доповнити ч. 3 ст. 7 Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» абзацами такого змісту:

«У разі передачі цілісного майнового комплексу підприємства перетворене підприємство є правонаступником підприємства, цілісний майновий комплекс якого був об'єктом передачі.

У разі передачі цілісного майнового комплексу структурного підрозділу підприємства новоутворене підприємство є правонаступником підприємства, з якого відбувся виділ, в частині майна, прав та обов'язків відповідно до розподільчого балансу.».

Водночас ч. 1 ст. 108 ЦК України після слів «організаційно-правової форми» пропонуємо доповнити словами «або форми власності».

Внесенням запропонованих змін буде усунено прогалини в законодавстві про передачу об'єктів права державної і комунальної власності, а також визначено спосіб реорганізації при правонаступництві у процесі приватизації державного майна.

Висновки до Розділу III

Особливості універсального правонаступництва окремих видів юридичних осіб залежно від причин якими вони обумовлені, можна умовно поділити на дві групи: 1) об'єктивні особливості, викликані специфікою правового статусу юридичних осіб; 2) суб'єктивні особливості, обумовлені недосконалістю правового регулювання реорганізації і пов'язаного з нею правонаступництва.

Специфіка правового статусу юридичних осіб, яка впливає на особливості їх універсального правонаступництва, визначається, зокрема, такими ознаками як організаційно-правова форма і вид юридичної особи, характер діяльності юридичної особи (підприємницька чи непідприємницька), сфера економіки, в якій здійснюється підприємницька діяльність.

Суб'єктивні особливості вимагають усунення протиріч і неузгодженостей в чинному законодавстві України, передусім, шляхом приведення норм окремих законів і, особливо, підзаконних нормативно-правових актів у відповідність до положень ЦК України.

Зокрема, у процесі дослідження виявлено суперечності, що їх містить ст. 14 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»:

по-перше, на відміну від встановленого ЦК України та ГК України загального правила, згідно з яким рішення про припинення юридичної особи шляхом приєднання може бути прийняте учасниками або органом юридичної особи, судом або відповідним органом державної влади (ч. 1 ст. 106 ЦК України); власником (власниками) чи уповноваженим ним органом, іншими особами-засновниками суб'єкта господарювання чи їх правонаступниками (ч. 1 ст. 59 ГК України), приєднання підприємства або його структурного підрозділу до орендаря здійснюється, як встановлено ч. 2 ст. 14 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», *за відповідним рішенням органу управління орендаря*;

по-друге, відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» датою припинення підприємства або його структурного підрозділу є дата видання відповідного наказу органу, уповноваженого управляти майном, тоді, як за загальним правилом, встановленим ч. 2 ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців», юридична особа є такою, що припинилася, *з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи*.

У зв'язку з наявністю цих та інших суперечностей вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» з метою приведення його норм у відповідність до положень ЦК України і Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців».

Зміст Указу Президента України від 15 червня 1993 р. № 210/93 «Про корпоратизацію підприємств» та Положення про порядок корпоратизації підприємств, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 1993 р. свідчить про невідповідність їхніх окремих положень вимогам чинного законодавства, зокрема, Закону України «Про акціонерні товариства», а тому і Указ Президента України, і Положення про корпоратизацію підприємств потребують внесення відповідних змін, зокрема: заміни терміну «статутний фонд» терміном «статутний капітал»; термінів «закрите акціонерне товариство» і «відкрите акціонерне товариство» – термінами «публічне акціонерне товариство» і «приватне акціонерне товариство»; посилання на Закон України «Про господарські товариства» – посиланням на Закон України «Про акціонерні товариства»; зміни назви Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку тощо.

Порівняльно-правовий аналіз положень законодавства про приватизацію державного майна та положень ЦК України, що регулюють відносини правонаступництва свідчить про невідповідність окремих норм зазначеного законодавства вимогам ЦК України. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне внести зміни до Законів України «Про приватизацію державного майна» та «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», виклавши відповідно їхні ч. 1 ст. 28 та ч. 2 ст. 22 в такій редакції:

«Правонаступниками майна, прав та обов'язків придбаних у процесі приватизації державних підприємств як єдиних майнових комплексів є утворені на базі зазначених єдиних майнових комплексів юридичні особи».

Крім того, з метою заповнення існуючої в Законі України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» прогалини пропонуємо доповнити його статтею 27-1 «Правонаступництво» такого змісту:

«Правонаступниками майна, прав та обов'язків придбаних у процесі приватизації майна підприємств та організацій, для яких основними видами діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції, продукції рибного та лісового господарства, їх переробка і реалізація, виконання робіт та надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, є утворені на базі їх майна шляхом перетворення юридичні особи – колективні сільськогосподарські підприємства та/або акціонерні товариства».

Також вважаємо за доцільне доповнити ч. 3 ст. 7 Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» абзацами такого змісту:

«У разі передачі цілісного майнового комплексу підприємства перетворене підприємство є правонаступником підприємства, цілісний майновий комплекс якого був об'єктом передачі.

У разі передачі цілісного майнового комплексу структурного підрозділу підприємства новоутворене підприємство є правонаступником підприємства, з якого відбувся виділ, в частині майна, прав та обов'язків відповідно до розподільчого балансу.».

Водночас ч. 1 ст. 108 ЦК України після слів «організаційно-правової форми» пропонуємо доповнити словами «або форми власності».

Внесенням запропонованих змін буде усунено прогалини в законодавстві про оренду державного та комунального майна, про передачу об'єктів права державної і комунальної власності, а також визначено спосіб реорганізації при правонаступництві у процесі приватизації державного майна.

ВИСНОВКИ

I. Проведене в дисертації дослідження правонаступництва при реорганізації юридичних осіб за законодавством України, зокрема, його поняття та видів, умов та порядку здійснення, особливостей при реорганізації окремих видів юридичних осіб та в окремих сферах цивільних правовідносин дозволяє сформулювати низку теоретичних висновків і положень, основними з яких є такі:

1. правонаступництво в цивільному праві – це зміна суб'єктного складу учасників цивільних правовідносин, що є наслідком здійснення особою (особами) усіх передбачених законодавством юридичних і фактичних дій з передання належного їй майна, прав та обов'язків іншій особі (особам).

Сукупність матеріальних норм, що регулюють відносини щодо правонаступництва при реорганізації юридичних осіб складає підінститут інституту юридичної особи в цивільному праві України.

2. Правовідносини правонаступництва характеризуються нерозривною сукупністю двох видів елементів – організаційних і майнових.

Так, *організаційні елементи* превалюють у відносинах, що складаються при прийнятті рішення про реорганізацію юридичної особи, під час роботи комісії з реорганізації, при складанні і затвердженні передаточного акта і розподільчого балансу, при поданні відповідних документів органу, що здійснює державну реєстрацію та при державній реєстрації юридичної особи і її припинення.

Майнові елементи визначають зміст відносин, коли йдеться про положення про правонаступництво щодо всіх зобов'язань юридичної особи, яка реорганізується, стосовно всіх її кредиторів та боржників, включаючи зобов'язання, які оспорується сторонами. Майновими відносинами є також відносини стосовно визначення правонаступника щодо конкретних обов'язків юридичної особи, якщо її правонаступниками є декілька юридичних осіб, а також стосовно відповідальності останніх перед кредиторами юридичної особи, що припинилася (ч. 6 ст. 107 ЦК України), та

відносини стосовно відповідальності правопередника і правонаступника (правонаступників) у разі виділу (ч. 3 ст. 109 ЦК України).

3. Процесуальне правонаступництво у цивільному, господарському та адміністративному процесі є похідним від матеріального правонаступництва у цивільному праві. Похідний характер процесуального правонаступництва обумовлений тим, що у випадках заміни особи у відносинах, щодо яких виник спір (у матеріальних правовідносинах), до правонаступника переходять не лише суб'єктивні цивільні права та обов'язки, але і процесуальні права та обов'язки, пов'язані зі здійсненням і захистом матеріальних суб'єктивних прав.

4. Підінститут правонаступництва в законодавстві України розвивався разом із розвитком інституту юридичної особи як учасника цивільних правовідносин і був тісно пов'язаний з реорганізацією юридичних осіб.

5. До прийняття 16 січня 2003 р. нового ЦК України і Господарського кодексу України в нашій країні існувало два переліки способів реорганізації юридичних осіб – *загальний* (встановлений ЦК УРСР), який охоплював три способи реорганізації (злиття, поділ та приєднання) і стосувався всіх видів юридичних осіб, та *спеціальний* (встановлений актами поточного законодавства), який охоплював п'ять способів реорганізації (злиття, приєднання, поділ (у тому числі – примусовий поділ), виділення, перетворення) і стосувався лише підприємств та кооперативів.

6. У складі законодавства про правонаступництво юридичних осіб можна виділити:

1) *акти загального законодавства* (ЦК і ГК України, Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців»);

2) *акти спеціального законодавства* (Закони України «Про акціонерні товариства», «Про господарські товариства», «Про кооперацію», «Про споживчу кооперацію», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про банки і банківську діяльність», «Про страхування», «Про кредитні спілки», «Про громадські об'єднання» тощо);

3) *акти локального законодавства* (статути або засновницькі договори юридичних осіб).

7. Змінами, внесеними до ч. 1 ст. 104 ЦК України Законом України від 10 жовтня 2013 р., уточнено, що:

по-перше, злиття, приєднання, поділ і перетворення щонайтісніше пов'язані саме з реорганізацією юридичної особи, а не з переданням майна, прав та обов'язків;

по-друге, перехід майна, прав та обов'язків є наслідком реорганізації;

по-третьє, у разі реорганізації майно, права та обов'язки переходять до правонаступників.

Ці три обставини свідчать про органічний зв'язок реорганізації і правонаступництва і дають змогу кваліфікувати **реорганізацію юридичної особи як організаційно-правову підставу правонаступництва.**

8. Запропоновано визначати **реорганізацію юридичної особи як передбачену законом певну сукупність юридичних і фактичних дій з передання майна, прав та обов'язків, вчинення яких зумовлено організаційно-правовою формою і видом юридичної особи, а також способом реорганізації, юридичним наслідком яких є універсальне правонаступництво.**

9. У процедурі правонаступництва при реорганізації юридичних осіб велике значення має чіткий вибір *способу реорганізації*. При цьому, на наш погляд, мають враховуватися, зокрема, такі чинники, як: а) наміри особи, яка приймає рішення про реорганізацію, тобто визначення того правового наслідку, якого бажає досягти особа, що прийняла рішення про реорганізацію (мета реорганізації); б) підстави реорганізації; в) відповідальність правонаступника (правонаступників) за зобов'язаннями реорганізованої юридичної особи); г) відповідність прийнятого рішення і вчинюваних на його виконання дій вимогам закону та положенням установчих документів юридичної особи.

10. З метою більш точного розуміння процедури універсального правонаступництва і дотримання вимог законодавства, що регулює відносини універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб, вважаємо за доцільне запровадити в науковий обіг юридичну конструкцію «механізм здійснення універсального правонаступництва юридичних осіб».

Механізм універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб являє собою сукупність визначених законом елементів, опосередкованих організаційними і майновими правовідносинами, в рамках яких здійснюються суб'єктивні цивільні права і суб'єктивні цивільні обов'язки.

11. До елементів цього механізму пропонуємо відносити:

а) складний юридичний факт, як підставу виникнення правовідносин універсального правонаступництва (рішення про реорганізацію юридичної особи із зазначенням способу реорганізації та строків її проведення);

б) суб'єктів універсального правонаступництва (правопередник та правонаступник);

в) об'єкти універсального правонаступництва (майно, права та обов'язки);

г) права та обов'язки суб'єктів універсального правонаступництва (у тому числі порядок вчинення ними та іншими учасниками процедури правонаступництва відповідних дій);

г) документальне (юридичне) оформлення (фіксація) припинення (реорганізації) або виділу юридичної особи, як юридичний факт, на підставі якого припиняються правовідносини універсального правонаступництва.

12. Юридіко-фактичною підставою універсального правонаступництва юридичної особи є рішення про його реорганізацію у вигляді припинення (злиття, приєднання, поділу, перетворення) або виділу. Зазначене рішення є складним юридичним фактом у вигляді індивідуального акта, з яким

юридичні норми пов'язують виникнення правовідносин правонаступництва, і яким визначаються спосіб і строки реорганізації.

13. За результатами порівняльно-правового аналізу норм, що регулюють загальний порядок заснування юридичної особи і порядок створення її шляхом виділу, сформульовано відмінності між цими двома схожими за своєю метою способами створення юридичної особи, які слід враховувати у разі якщо йдеться про заснування нової юридичної особи вже існуючою, і які полягають у такому:

1) для створення юридичної особи її учасники (засновники) розробляють установчі документи, які викладаються письмово і підписуються всіма учасниками (засновниками), якщо законом не встановлений інший порядок їх затвердження (ч. 1 ст. 87 ЦК України). Це можуть бути або рішення засновників (учасників існуючої юридичної особи), або засновницький договір. При виділі рішення може бути прийняте учасниками юридичної особи, уповноваженим органом або судом (ч. 2 ст. 108 ЦК України);

2) інформація про прийняття засновниками (учасниками), судом або уповноваженим органом рішення про виділ підлягає обов'язковому опублікуванню в спеціалізованому друкованому засобі масової інформації (ч. 1 ст. 22 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців).

3) при заснуванні юридичної особи не складається розподільчий баланс, який обов'язково складається при виділі (ч. 2 ст. 109 ЦК України);

4) при заснуванні юридичної особи засновники передають їй лише активи для формування статутного (власного) капіталу (ч. 1 ст. 81, ч. 2 ст. 88 ЦК України), тоді як при виділі до новоутвореної юридичної особи переходить частина майна, прав та обов'язків юридичної особи, з якої відбувається виділ (ч. 1 ст. 109 ЦК України);

5) при заснуванні юридичної особи немає правонаступництва, як це має місце при виділі (ст. 109 ЦК України);

б) заснована юридична особа не відповідає за зобов'язаннями її учасника (засновника), крім випадків, встановлених установчими документами та законом (ч. 3 ст. 96 ЦК України), тоді як юридична особа, що утворилася внаслідок виділу, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями юридичної особи, з якої був здійснений виділ, які згідно з розподільчим балансом не перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Юридична особа, з якої був здійснений виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які згідно з розподільчим балансом перейшли до юридичної особи, що утворилася внаслідок виділу. Якщо юридичних осіб, що утворилися внаслідок виділу, дві або більше, субсидіарну відповідальність вони несуть спільно з юридичною особою, з якої був здійснений виділ, солідарно (ч. ч. 3, 4 ст. 109 ЦК України).

14. За відсутності встановленого спеціальним законодавством порядку реорганізації і ліквідації юридичних осіб публічного права, за аналогією закону, на нашу думку, припустимим є застосування у випадках реорганізації і ліквідації таких юридичних осіб положень ст.ст.104-112 ЦК України.

15. До складу майна юридичної особи можуть бути віднесені будь-які майнові цінності (крім тих, перебування яких в господарському обороті не допускається законом), включаючи і ті, що можуть належати лише певним учасникам господарського обороту або перебування яких в господарському обороті допускається за спеціальним дозволом (об'єкти, обмежено оборотоздатні), що встановлюється законом.

Називаючи у ст. 190 у складі майна майнові права і обов'язки, ЦК України в ч. 1 ст. 104 визначає об'єктами правонаступництва майно і права та обов'язки. Очевидно, що останні не є правами та обов'язками майнового характеру, інакше виділяти їх у самостійні об'єкти правонаступництва не було б жодного сенсу.

16. Про важливість чіткого врегулювання відносин, пов'язаних із переходом до правонаступників прав, засвідчених ліцензіями і дозволами,

свідчать кілька аспектів, що стосуються настання несприятливих для правонаступника правових наслідків.

По-перше, правочин юридичної особи, вчинений нею без відповідного дозволу (ліцензії), може бути визнаний судом недійсним (ч. 1 ст. 227 ЦК України).

По-друге, відповідно до ч. 1 ст. 21 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» однією з підстав анулювання ліцензії є акт про встановлення *факту передачі ліцензії* або її копії іншій юридичній або фізичній особі для провадження господарської діяльності.

По-третє, до суб'єктів господарювання за провадження господарської діяльності без ліцензії застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафів у розмірах, встановлених законом (ст. 22 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності»).

По-четверте, провадження господарської діяльності без одержання ліцензії на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню відповідно до закону, а так само без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачене законом тягне за застосування заходів адміністративної відповідальності, передбачених ст. 164 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

17. Виходячи зі змісту. 6 ст. 105 ЦК України, ст. 49-4 Кодексу законів про працю України та п. 16.1.10 Податкового кодексу, **кредиторами юридичної особи, що реорганізується (за аналогією з визначенням переліку кредиторів при ліквідації юридичної особи, зазначених у ч. 1 ст. 112 ЦК України), слід вважати всіх юридичних і фізичних осіб, які мають майнові вимоги до юридичної особи, що реорганізується, у тому числі її працівників, а також контролюючі органи – щодо податків і зборів.**

18. Кредитори юридичної особи, що реорганізується, якщо ними є юридичні особи або фізичні особи-підприємці – учасники цивільних (господарських) відносин – як спосіб захисту порушеного права можуть

обрати звернення до господарського суду з позовом про визнання передавального акта або розподільчого балансу повністю або частково недійсним як таких, «що суперечать законодавству, ущемляють права та законні інтереси суб'єкта господарювання...» (абз. 3 ст. 290 ГК України).

19. У процесі дослідження особливостей універсального правонаступництва окремих видів юридичних осіб виявлено суперечності, що їх містить ст. 14 Закону України «Про оренду державного та комунального майна»:

по-перше, на відміну від встановленого ЦК України та ГК України загального правила, згідно з яким рішення про припинення юридичної особи шляхом приєднання може бути прийняте учасниками або органом юридичної особи, судом або відповідним органом державної влади (ч. 1 ст. 106 ЦК України); власником (власниками) чи уповноваженим ним органом, іншими особами-засновниками суб'єкта господарювання чи їх правонаступниками (ч. 1 ст. 59 ГК України), приєднання підприємства або його структурного підрозділу до орендаря здійснюється, як встановлено ч. 2 ст. 14 Закону України «Про оренду державного та комунального майна», *за відповідним рішенням органу управління орендаря*;

по-друге, відповідно до ч. 1 ст. 14 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» датою припинення підприємства або його структурного підрозділу є дата видання відповідного наказу органу, уповноваженого управляти майном, тоді, як за загальним правилом, встановленим ч. 2 ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців», юридична особа є такою, що припинилася, *з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про державну реєстрацію припинення юридичної особи*.

II. Проведений в дисертаційній роботі аналіз норм чинного законодавства про правонаступництво при реорганізації юридичних осіб та практики його застосування судами дозволив на основі зроблених

дисертанткою теоретичних висновків і положень науково обґрунтувати і сформулювати низку пропозицій щодо внесення змін і доповнень до нормативно-правових актів, основними з яких є такі:

1. Аналіз змісту ЦК України свідчить про відсутність у ньому спеціальної статті, яка б у загальному вигляді визначала поняття та підстави (випадки) правонаступництва у цивільних відносинах, що, на нашу думку, є прогалиною в законодавстві, яку доцільно заповнити шляхом доповнення ЦК України статтею 14-1 такого змісту:

«Стаття 14-1. правонаступництво в цивільних відносинах

1. правонаступництво (зміна суб'єктного складу з переходом майна, цивільних прав та/або обов'язків від однієї особи до іншої) в цивільних відносинах може мати місце у разі смерті фізичної особи, створення або припинення юридичної особи, заміни кредитора чи боржника у зобов'язанні, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом та іншими актами цивільного законодавства».

2. Чинне законодавство, яке регулює відносини щодо організації юридичних осіб різних організаційно-правових форм, не містить прямих вказівок на те, що та чи інша юридична особа може бути реорганізована *за рішенням її учасників*.

Так, прогалиною в законодавстві є відсутність у ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» положення про таке повноваження загальних зборів акціонерного товариства, як прийняття рішення про реорганізацію товариства. З урахуванням цього вважаємо за доцільне привести пункт і) ч. 5 ст. 41 Закону України «Про господарські товариства» у відповідність до положень ЦК України, виклавши його в такій редакції:

«і) прийняття рішення про припинення товариства, призначення комісії з припинення товариства (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), голови комісії або ліквідатора, встановлення порядку і строків заявлення кредиторами своїх вимог до товариства та затвердження передавального акта (розподільчого або ліквідаційного балансу);».

3. Досить значна кількість юридичних осіб припиняється на підставі повноважень уповноваженого органу юридичної особи, визначеного законом, проте в ст. 106 ЦК України це не знайшло закріплення.

У зв'язку з цим пропонується **внести зміни до ч. 1 ст. 106 ЦК України в частині визначення повноважень органу юридичної особи, додавши після слів «установчими документами» слова «та/або законом»**. Тим самим положення зазначеної статті в узагальненій формі відобразатимуть зміст окремих законів, що регулюють відносини з припинення юридичних осіб певних організаційно-правових форм.

4. Проведеним дослідженням нормативно-правових актів, що регулюють відносини з утворення, реорганізації та ліквідації юридичних осіб, встановлено, що передбачені в них повноваження щодо прийняття відповідних рішень, надаються не лише органам державної влади, але і органам місцевого самоврядування, а також державним науковим організаціям.

У зв'язку з цим пропонується **ч. 1 ст. 106 ЦК України після слів «державної влади» доповнити словами «органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників»**. Таким чином, положення ч. 1 ст. 106 ЦК України не лише будуть приведені у відповідність до існуючих реалій, але і дозволять охопити інші випадки прийняття рішення про реорганізацію юридичних осіб, що можуть бути встановлені законом.

5. Таким чином, узагальнивши сформульовані пропозиції, ч. 1 ст. 106 ЦК України пропонується викласти в такій редакції:

«1. Злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи здійснюються за рішенням його учасників або органу юридичної особи, уповноваженого на це установчими документами та/або законом, а у випадках, передбачених законом, – за рішенням суду, уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інших осіб-засновників».

6. Враховуючи, що перелік осіб та органів, за рішенням яких здійснюється злиття, приєднання, поділ та перетворення юридичної особи, крім ч. 1 ст. 106 ЦК України, встановлений також ч. 1 ст. 33 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців», до неї також доцільно внести зміни і доповнення, аналогічні запропонованим для внесення до ч. 1 ст. 106 ЦК України.

7. Із змісту ст. 53 Закону України «Про захист економічної конкуренції», який по відношенню до ЦК України та ГК України є спеціальним законом, вбачається, що сьогодні в чинному законодавстві про захист економічної конкуренції застосовується лише один термін – «примусовий поділ», а таке поняття як «примусовий виділ» йому невідоме.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне **внести відповідні зміни до ч. 4 ст. 81 ЦК України та ч. 2 ст. 56 ГК України шляхом вживання в них терміну «примусовий поділ», а також включити до ст. 59 ГК України такий спосіб припинення суб'єкта господарювання як примусовий поділ.**

8. Звертаємо увагу на неповноту норми ч. 1 ст. 81 ЦК України, згідно з якою юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна. Такі способи утворення юридичних осіб, безумовно, мають місце у разі створення товариства або установи вперше. Проте ця норма зовсім не відображає випадків створення юридичної особи шляхом реорганізації вже існуючих юридичних осіб – злиття, поділу, примусового поділу, перетворення, виділу, хоч зі змісту інших статей ЦК України (ч. 4 ст. 81, ч. 1 ст. 104, ч. 1 ст. 109) випливає, що такі способи існують.

У зв'язку з цим існуючу в ч. 1 ст. 81 ЦК України прогалину у визначенні способів створення юридичної особи слід було б заповнити вказівкою і на ці способи, для чого ч. 4 ст. 81 ЦК України доцільно було б викласти в такій редакції:

«У випадках, встановлених законом, юридична особа може бути створена також шляхом реорганізації (злиття, поділу, примусового поділу, перетворення) або виділу».

9. Вважаємо за доцільне **виключити з ч. 1 ст. 32 Закону про державну реєстрацію слово «ксерокопію»,** і пропонуємо доповнити абз. 3 ч. 1 ст. 24 Закону про державну реєстрацію реченням такого змісту:

«а разі державної реєстрації юридичної особи, створеної шляхом виділу, – примірник оригіналу або нотаріально засвідчену копію рішення учасників юридичної особи або органу, що прийняв рішення про виділ».

10. У зв'язку з наявністю існуючих суперечностей вважаємо за необхідне внести відповідні зміни до Закону України «Про оренду державного та комунального майна» з метою приведення його норм у відповідність до положень ЦК України і Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців».

11. Зміст Указу Президента України від 15 червня 1993 р. № 210/93 «Про корпоратизацію підприємств» та Положення про порядок корпоратизації підприємств, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 1993 р. свідчить про невідповідність їхніх окремих положень вимогам чинного законодавства, зокрема, Закону України «Про акціонерні товариства», а тому і Указ Президента України, і Положення про корпоратизацію підприємств потребують внесення відповідних змін, зокрема: заміни терміну «статутний фонд» терміном «статутний капітал»; термінів «закрите акціонерне товариство» і «відкрите акціонерне товариство» – термінами «публічне акціонерне товариство» і «приватне акціонерне товариство»; посилання на Закон України «Про господарські товариства» – посиланням на Закон України «Про акціонерні товариства»; зміни назви Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку тощо.

12. У зв'язку з невідповідністю окремих норм законодавства про приватизацію державного майна вимогам ЦК України вважаємо за доцільне внести зміни до Законів України «Про приватизацію державного майна» та

«Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», виклавши відповідно їхні ч. 1 ст. 28 та ч. 2 ст. 22 в такій редакції:

«Правонаступниками майна, прав та обов'язків придбаних у процесі приватизації державних підприємств як єдиних майнових комплексів є утворені на базі зазначених єдиних майнових комплексів юридичні особи».

13. З метою заповнення існуючої в Законі України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» прогалини пропонуємо доповнити його статтею 27-1 «Правонаступництво» такого змісту:

«Правонаступниками майна, прав та обов'язків придбаних у процесі приватизації майна підприємств та організацій, для яких основними видами діяльності є виробництво сільськогосподарської продукції, продукції рибного та лісового господарства, їх переробка і реалізація, виконання робіт та надання послуг сільськогосподарським товаровиробникам, є утворені на базі їх майна шляхом перетворення юридичні особи – колективні сільськогосподарські підприємства та/або акціонерні товариства».

14. Вважаємо за доцільне доповнити ч. 3 ст. 7 Закону України «Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності» абзацами такого змісту:

«У разі передачі цілісного майнового комплексу підприємства перетворене підприємство є правонаступником підприємства, цілісний майновий комплекс якого був об'єктом передачі.

У разі передачі цілісного майнового комплексу структурного підрозділу підприємства новоутворене підприємство є правонаступником підприємства, з якого відбувся виділ, в частині майна, прав та обов'язків відповідно до розподільчого балансу.».

15. Частину 1 ст. 108 ЦК України після слів «організаційно-правової форми» пропонуємо доповнити словами «або форми власності».

Внесенням запропонованих змін буде усунено прогалини в законодавстві про оренду державного та комунального майна, про передачу об'єктів права державної і комунальної власності, а також визначено спосіб реорганізації при правонаступництві у процесі приватизації державного майна.

16. Оскільки в практиці господарських судів справи у спорах, пов'язаних з створенням, реорганізацією та ліквідацією юридичних осіб – звичне явище, а практику застосування цими законодавства при їх розгляді не можна визнати єдиною, вважаємо за доцільне прийняття Вищим господарським судом України постанови пленуму з питань практики застосування законодавства (зокрема, ЦК та ГК України, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» тощо) при розгляді справ, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією юридичних осіб.

Список використаних джерел

1. Бакулина Е.В. К вопросу о судебном оспаривании реорганизации хозяйственных обществ / Е.В. Бакулина // Хозяйство и право. – 2004. - № 3. – С.131-142.
2. Басин Ю.Г. Защита интересов кредиторов при универсальном правопреемстве юридических лиц в коммерческих отношениях / Ю.Г. Басин // Гражданское законодательство Республики Казахстан. Статьи, комментарии, практика. Вып. 9. Алматы: ТОО Баспа. – 2000. – С. 13-21.
3. Белов В.А. Сингулярное правопреемство в обязательстве. 3-е изд., стер. / В.А. Белов. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», ООО ЮрИнфоР-Пресс», 2002. – 299 с.
4. Белов В.А. Объект субъективного гражданского права, объект гражданского правоотношения и объект гражданского оборота: содержание и соотношение понятий / В.А. Белов. В кн.: Объекты гражданского оборота: Сборник статей / Отв. ред. М.А. Рожкова. – М.: Статут, 2007. – С. 6-77.
5. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т. I. Введение в гражданское право: учебник / В.А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2011. – 521 с.
6. Белов В.А. Гражданское право. Общая часть. Т. II. Лица, блага, факты: учебник для бакалавров / В.А. Белов. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 1093 с.
7. Боднар В.В. Переважні права в цивільному праві України: Монографія / В.В. Боднар. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 212 с.
8. Брагинский М.И. Юридические лица / М.И. Брагинский // Хозяйство и право. – 1998. - № 3. – С. 11-21.
9. Братусь С.Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). Ученые труды. Вып.

XII / С.Н. Братусь. – М., Юридическое издательство Министерства юстиции СССР, 1947. – 364 с.

10. Буничева М.Г. Правопреемство при реорганизации юридических лиц в российском гражданском праве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.Г. Буничева. – Волгоград, 2012. – 25 с.

11. Вінник О.М. Науково-практичний коментар Закону України «Про акціонерні товариства» / О.М. Вінник. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 312 с.

12. Вінник О.М. Науково-практичний коментар Закону України «Про оренду державного та комунального майна» / О.М. Вінник. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 352 с.

13. Гаврилюк В. Підстави універсального правонаступництва юридичних осіб за законодавством України / В. Гаврилюк // Юридична Україна. – 2013. - № 5. – С. 59-64.

14. Гаврилюк В. Майно та майнові права і обов'язки як об'єкти універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб / В. Гаврилюк // Вісник Київського національного університету. Юридичні науки. – 2013. - № 96. – С. 81-83.

15. Гаврилюк В. Механізм здійснення універсального правонаступництва при реорганізації юридичних осіб / В. Гаврилюк // Вісник Київського національного університету. Юридичні науки. – 2013. - № 98. – С. 60-64.

16. Гаврилюк В. Некоторые особенности универсального правопреемства при реорганизации отдельных видов юридических лиц / В. Гаврилюк // Закон и жизнь. – 2013. - № 9/2. – С. 98-101.

17. Гаврилюк В.М. правонаступництво при реорганізації юридичних осіб: поняття та ознаки / В.М. Гаврилюк // Вісник господарського судочинства. – 2013. - № 6. – С. 122-128.

18. Господарський кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. № 436- IV [Текст] // ОВУ. – 2003. – № 11. – Ст. 462.

19. Господарський процесуальний кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 6 листопада 1991 р. № 1798-XII [Текст] // ВВР. – 1992. - № 6. – Ст. 56.
20. Гражданский кодекс Республики Беларусь. 7 декабря 1998 г. № 218-3 [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.pravo.by/main.aspx?guid=6361
21. Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) (с изм. и доп. по сост. на 3 июля 2013 г.) [Электронный ресурс] – Режим доступа : www.pavlodar.com/zakon?doc=00001
22. Гражданский кодекс Российской Федерации: части первая, вторая, третья и четвертая: текст с изм. и доп. на 20 ноября 2009 года. – М.: Эксмо, 2009. – 656 с.
23. Гражданский кодекс РСФСР. Утв. Постановлением ВЦИК РСФСР 11 ноября 1922 г. // СУ РСФСР. – 1922. - № 71. – Ст. 904.
24. Гражданское право. Часть первая: Учебник / Отв. ред. В.П. Мозолин, А.И. Масляев. – М.: Юристъ, 2007. – 719 с.
25. Гражданское право Украины: учеб. для вузов системы МВД Украины: в 2 ч. / А.А. Пушкин, В.М. Самойленко, Р.Б. Шишка и др.; под ред. А.А. Пушкина, В.М. Самойленко. – Харьков: Основа, 1996. – ч. 1. – 440 с.
26. Державна програма демонополізації економіки і розвитку конкуренції. Затв. постановою Верховної Ради України від 21 грудня 1993 р. № 3757-XII [Текст] // ВВР. – 1994. - № 9. – Ст. 42.
27. Державна програма приватизації на 2012-2014 роки. Затв. Законом України від 13 січня 2012 р. № 4335-VI «Про Державну програму приватизації» [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 10. – Ст. 359.
28. Довгерт А.С. Концепція та види юридичних осіб у проекті Цивільного кодексу України / А.С. Довгерт // Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000. – С. 131-133.

29. Емельянцев В.П. Универсальное правопреемство в гражданском праве: Дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В.П. Емельянцев. – Москва, 2005. – 210 с.
30. Єфименко А.П. Регулювання припинення (реорганізації) та ліквідації юридичних осіб за проектом Цивільного кодексу України / А.П. Єфименко // Право України . – 2002. - № 10. – С. 77-82
31. Жданов Д.В. Реорганизация акционерных обществ в Российской Федерации /Д.В. Жданов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Лекс-Книга, 2002. – 303 с.
32. Інструкція з інвентаризації матеріальних цінностей, розрахунків та інших статей балансу бюджетних установ. Затв. наказом Головного управління Державного казначейства України від 30 жовтня 1998 р. № 90 [Текст] // ОВУ. – 1998. - № 46. – Ст. 1711.
33. Інструкція по інвентаризації основних засобів, нематеріальних активів, товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів і документів та розрахунків. Затв. наказом Мінфіну України від 11 серпня 1994 р. № 69 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.
34. Качалова А.В. Осуществление и защита прав участников хозяйственных обществ при реорганизации / А.В. Качалова. – М.: Инфотропик Медиа, 2013. – 200 с.
35. Кібенко О.Р. Європейське корпоративне право на етапі фундаментальної реформи: перспективи використання європейського законодавчого досвіду у правовому полі України / О.Р. Кібенко. – Х.: Страйд, 2005. – 432 с.
36. Климкин С.И. Юридические лица по законодательству Республики Казахстан. Общие положения / С.И. Климкин. – Алматы: ТОО «Баспа», 2001. – 120 с.
37. Ковальов І. Захист прав та законних інтересів кредиторів при перетворенні акціонерних товариств / І. Ковальов // Юридична України. – 2012. - № 12. – С. 108-111.

38. Ковальова О.П. Житлово-будівельні кооперативи в системі господарсько-правових відносин: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / О.П. Ковальова. – Х., 2013. – 20 с.
39. Кодекс адміністративного судочинства України. Прийнятий Верховною Радою України 6 липня 2005 р. № 2747-IV [Текст] // ОВУ. – 2005. - № 32. – Ст. 1918.
40. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-Х [Текст] // ВВР УРСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
41. Козлова Н.В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: Учебное пособие / Н.В. Козлова. – М.: «Статут», 2003. – 318 с.
42. Коломієць-Людвіг Є.П. Правове регулювання злиття та поглинання суб'єктів господарювання в Україні : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Є.П. Коломієць-Людвіг. – К., 2014. – 19 с.
43. Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ. Теория, законодательство, практика: Учебное пособие / А.В. Коровайко. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА-М). – 2001. – 106 с.
44. Корпоративное право: Актуальные проблемы теории и практики / под общ. ред. В.А. Белова. – Издательство Юрайт, 2009. – 678 с.
45. Корпоративное право: учеб. для студентов, обучающихся по направлению «Юриспруденция» / отв. ред. И.С. Шиткина. – М.: Волтерс Клувер, 2007. – 648 с.
46. Кочергина Е.А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовые средства: Монография / Е.А. Кочергина. – Харьков: «Основа», 2005. – 236 с.
47. Кравчук В.М. Сутнісні ознаки юридичної особи / В.М. Кравчук // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1999. - № 7. – С. 31-32.

48. Кравчук В.М. Корпоративне право. Науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с.

49. Кравчук В.М. Припинення корпоративних правовідносин у господарських товариствах: Монографія / В.М. Кравчук. – Львів: Край, 2009. – 464 с.

50. Красавчиков О.А. Гражданские организационно-правовые отношения / О.А. Красавчиков // В кн.: Категории науки гражданского права. Избранные труды. В двух томах. Том первый. – М.: Статут, 2005. – С. 45-56.

51. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права: Монографія / І.М. Кучеренко. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – 328 с.

52. Ліцензійні умови провадження страхової діяльності. Затв. розпорядженням Держфінпослуг від 28 серпня 2003 року № 40 [Текст] // ОВУ. – 2003. - № 38. – Ст. 2047.

53. Лотфуллин Р.К. Юридические фикции в гражданском праве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Р.К. Лотфуллин. – М., 2008. – 30 с.

54. Мартышкин С.В. Понятие и признаки реорганизации юридического лица: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.В. Мартышкин. – Самара, 2000. – 225 с.

55. Мейер Д.И. Русское гражданское право (в 2-х ч. Часть 1). По исправленному и дополненному 8-му изданию, 1902 / Д.И. Мейер. – М.: Статут, 1997. – 290 с.

56. Мельников А.А. Гражданско-правовое регулирование прекращения деятельности юридических лиц: Дисс. ... канд. юрид наук : 12.00.03 / А.А. Мельников. – М., 1997. – 168 с.

57. Методика розробки планів реструктуризації державних підприємств та організацій. Затв. наказом Агентства з питань запобігання

банкрутству підприємств та організацій від 2 червня 1997 р. № 73 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

58. Методика уточнення складу і вартості пайових фондів майна членів колективних сільськогосподарських підприємств, у тому числі реорганізованих. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001р. № 177 «Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки» [Текст] // ОВУ України. – 2001. - № 9. – Ст. 356.

59. Методика оцінки майна. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1891 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51 (частина 1). – Ст. 2669.

60. Методичні рекомендації про порядок реорганізації, реструктуризації комерційних банків. Схвалені постановою Національного банку України від 9 жовтня 2000 р. № 395 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

61. Методичні рекомендації щодо реорганізації кредитних спілок шляхом приєднання. Затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 7 липня 2005 р. № 4298 [Текст] // Юридичний вісник України. – 2005. - № 37.

62. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Затв. наказом Міністерства фінансів України від 7 лютого 2013 р. № 73 [Текст] // ОВУ. – 2013. - № 19. – Ст. 665.

63. Носов Д.В. Правопреемство (теоретико-правовое исследование): Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д.В. Носов. – М., 2011. – 25 с.

64. Об утверждении методических указаний по формированию бухгалтерской отчетности при осуществлении реорганизации организаций: Приказ Министерства финансов РФ от 20 мая 2003 г. № 44н [Текст] // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти. – 2003. - № 40.

65. Окунев О. Проблемы зашхту прав кредиторів під час реорганізації підприємства-боржника / О.Окунев // Юридичний журнал. – 2003. - № 10. – С. 42-44.

66. О порядке передачи колхозного имущества при преобразовании колхозов в совхозы: Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 3 мая 1957 г. № 495 [Текст] // Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам, т. IV. – М., 1958, С. 726.

67. О порядке слияния, присоединения, разделения и ликвидации трестов и других хозяйственных организаций и выделения из их состава отдельных предприятий: Постановление ЦИК СССР № 51, СНК СССР № 574 от 27 марта 1936 г. [Текст] // СЗ СССР. – 1936. - № 18. – Ст. 151.

68. Пелипенко О. Примусовий поділ суб'єктів господарювання внаслідок порушення законодавства про захист економічної конкуренції / О. Пелипенко // Юридичний радник. – 2007. - № 6 (20).

69. Повар П.О. Нормативно-правове регулювання утворення, реорганізації та ліквідації центральних органів виконавчої влади: загальна характеристика (теоретичні аспекти) / П.О. Повар // Вісник господарського судочинства. – 2012. – № 4. – С. 65-73.

70. Податковий кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 2 грудня 2010 р. № 2755- VI [Текст] // ОВУ. – 2010. – № 92 (частина 1). – Ст. 3248.

71. Положение о государственных промышленных трестах. Утверждено ЦИК и СНК СССР от 29 июня 1927 г. [Текст] // СЗ СССР. – 1928. - № 35. – Ст. 317.

72. Положение о научно-производственном объединении. Утверждено постановлением Совета Министров СССР от 30 декабря 1975 г. № 1062 [Текст] // СП СССР. – 1976. - № 2. – Ст. 13.

73. Положение о порядке прекращения кооперативных организаций при их ликвидации, соединении и разделении. Утверждено Постановлением

ЦИК и СНК СССР от 15 июня 1927 г. [Текст] // СЗ СССР. – 1927. - № 37. – Ст. 372.

74. Положение о порядке создания, реорганизации и ликвидации предприятий, объединений, организаций и учреждений. Утверждено постановлением Совета Министров СССР от 2 сентября 1982 г. № 212 [Текст] // СП СССР. – 1982. - № 25. – Ст. 130.

75. Положение о производственном объединении (комбинате). Утверждено постановлением Совета Министров СССР от 27 марта 1974 г. № 212 [Текст] // СП СССР. – 1974. - № 8. – Ст. 38.

76. Положение о социалистическом государственном производственном предприятии. Утверждено постановлением Совета Министров СССР от 4 октября 1965 г. № 731 [Текст] // СП СССР. – 1965. - № 19-20. – Ст. 155.

77. Положення про виведення неплатоспроможного банку з ринку. Затв. рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 5 липня 2012 р. № 2 [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 72. – Ст. 2908.

78. Положення про Державний комітет телебачення і радіомовлення України. Затв. Указом Президента України від 7 травня 2011 р. № 559/2011 [Текст] // ОВУ. – 2011. - № 37. – Ст. 1511.

79. Положення про інвентаризацію майна державних підприємств, що приватизуються (корпоратизуються), а також майна державних підприємств та організацій, яке передається в оренду (повертається після закінчення строку дії договору оренди або його розірвання), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 1993 р. № 158 [Текст] // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. - № 8. – Ст. 162.

80. Положення про Міжвідомчу комісію з питань захисту прав інвесторів, протидії незаконному поглинанню та захопленню підприємств: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2007р. № 257 (у ред. постанови Кабінету Міністрів України від 27 травня 2013 р. № 502) [Текст] // ОВУ. – 2013. - № 60. – Ст. 2144.

81. Положення про особливості забезпечення правонаступництва за укладеними договорами страхування у разі реорганізації страховиків. Затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг від 4 червня 2004 р. № 913 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2004. – № 25. – Ст. 1676.

82. Положення про особливості реорганізації банку за рішенням його власника. Затв. постановою Правління Національного банку України від 27 червня 2008 р. № 189 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2008. – № 70. – Ст. 2367.

83. Положення про порядок корпоратизації підприємств. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 1993 р. № 508 [Текст] // Зібрання постанов Уряду України. – 1993. - № 11. – Ст. 250.

84. Положення про порядок поділу підприємств і об'єднань та відокремлення від них структурних підрозділів і одиниць. Затв. наказом Міністерства економіки України, Міністерства статистики України та Антимонопольного комітету України від 20 квітня 1994 р. № 43/79/5 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА-ЗАКОН.

85. Положення про порядок приватизації структурних підрозділів (одиниць) підприємств (об'єднань). Затв. наказом Фонду державного майна і Антимонопольного комітету України від 4 травня 1994 року № 265/13/01 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

86. Положення про порядок створення, реорганізації і ліквідації підприємств, об'єднань, організацій і установ республіканського та місцевого підпорядкування. Затв. постановою Ради Міністрів Української РСР від 11 липня 1983 р. № 299 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА-ЗАКОН.

87. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби». Затв. Наказом міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. № 92 [Текст] // ОВУ. – 2000. - № 21. – Ст. 871.

88. Порядок державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 22 червня 2011 р. № 703 [Текст] // ОВУ. – 2011. - № 51. – Ст. 2035.

89. Порядок здійснення заходів, пов'язаних з утворенням, реорганізацією або ліквідацією міністерств, інших центральних органів виконавчої влади. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2011 р. №1074 [Текст] // ОВУ. – 2011. – № 82. – Ст. 3005.

90. Порядок повернення орендованих цілісних майнових комплексів державних підприємств після припинення або розірвання договору оренди. Затв. наказом Фонду державного майна України від 7 серпня 1997 р. № 847 [Текст] // ОВУ. – 1997. Число 40. – Ст. 428.

91. Порядок подання фінансової звітності. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. № 419 [Текст] // ОВУ. – 2000. - № 9. – Ст. 344.

92. Правова доктрина України: у 5 т. – Т. 3 : Доктрина приватного права України / Н.С. Кузнецова, Є.О. Харитонов, Р.А. Майданик та ін.; за заг. ред. Н.С. Кузнецової. – 760 с.

93. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы: в 5 т. Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право / под общ. ред. Н.С. Кузнецовой. – Харьков: Право, 2011. – 680 с.

94. Примірний статут житлово-будівельного кооперативу. Затв. постановою Ради Міністрів УРСР від 30 квітня 1985 р. № 186 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

95. Притика Д.М., Тітов М.І., Щербина В.С. та ін. Арбітражний процес: навчальний посібник. – Харків: Консум, 1999. – Ч. II. – 416 с.

96. Про акціонерні товариства: Закон України від 7 вересня 2008 р. № 514-VI [Текст] // ОВУ. – 2008. - № 81. – Ст. 2727.

97. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26 листопада 1993 р. № 3659-XII [Текст] // ВВР. – 1993. - № 50. – Ст. 472.

98. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III [Текст] // ОВУ. – 2001. - № 1-2 (частина 1). – Ст. 1.

99. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV [Текст] // ОВУ. – 1999. - № 33. – Ст. 1706.

100. Про виконавче провадження: Закон України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV [Текст] // ОВУ. – 1999. - № 19. – Ст. 813.

101. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом: Закон України від 14 травня 1992 р. № 2343-XII (в ред. Закону України від 22 грудня 2011 р. № 4212-VI) [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 5. – Ст. 164.

102. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15 грудня 2005 р. [Текст] // ОВУ. – 2006. - № 102. – Ст. 6.

103. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення правового регулювання діяльності юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 10 жовтня 2013 р. № 642-VII [Текст] // Голос України. – 28 грудня 2013 р.

104. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання відносин між кредиторами та споживачами фінансових послуг: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3795-VI [Текст] // ОВУ. – 2011. - № 21. – Ст. 197.

105. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей проведення заходів з фінансового оздоровлення банків: Законом України від 24 липня 2009 р. № 1617-VI [Текст] // ОВУ. – 2009. - № 59. – Ст. 2065.

106. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств: Закон України від 17 листопада 2009 р. № 1720-VI [Текст] // ОВУ. – 2009. - № 97. – Ст. 3328.

107. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення процедур припинення юридичних осіб та підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців за їх рішенням: Закон України від 19 травня 2011 р. № 3384-VI [Текст] // ОВУ. – 2011. - № 46. – Ст. 1880.

108. Про внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства» щодо вдосконалення механізму діяльності акціонерних товариств: Закон України від 3 лютого 2011 р. № 2994-VI [Текст] // ОВУ. – 2011. - № 16. – Ст. 649.

109. Про внесення змін та доповнень до рішення Одеської міської ради від 27 червня 2006 р. № 101-V «Про реорганізацію комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»»: Рішення Одеської міської ради від 29 вересня 2006 р. № 366-V // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

110. Про врегулювання питань щодо забезпечення захисту майнових прав селян у процесі реформування аграрного сектору економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. № 177 [Текст] // ОВУ. – 2001. - № 9. – Ст. 356.

111. Про господарські товариства: Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576-XII [Текст] // ВВР. – 1991. - № 49. – Ст. 682.

112. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 30. – Ст. 1097.

113. Про державне підприємство (об'єднання): Закон СРСР від 30 червня 1987 р. № 77284-XI // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

114. Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні: Закон України від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР [Текст] // ВВР. – 1996. - № 51. – Ст. 292.

115. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV [Текст] // ОВУ. – 2004. - № 30. – Ст. 1993.

116. Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV [Текст] // ОВУ. – 2003. - № 25. – Ст. 1172.

117. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із застосуванням конкурентного законодавства (за матеріалами справ, розглянутих у касаційному порядку Вищим господарським судом України): Лист Вищого господарського суду України від 25 листопада 2009 р. № 01-08/627 [Текст] // Вісник господарського судочинства. – 2009. – № 1.

118. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із створенням, реорганізацією та ліквідацією підприємств: Роз'яснення Вищого арбітражного суду від 12 вересня 1996 р. № 02-5/334 [Текст] // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2001. - № 1.

119. Про деякі питання реорганізації банків та розгляду справ у спорах, що виникають у виконанні господарських договорів: Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 13 травня 2013 р. № 01-06/796/2013 [Текст] // Вісник господарського судочинства. – 2013. - № 3.

120. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. № 2806-IV [Текст] // ОВУ. – 2005. - № 39. – Ст. 2429.

121. Про заставу: Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV [Текст] // ВВР. – 1992. - № 47. – Ст. 642.

122. Про затвердження передавальних актів комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго». Рішення виконавчого комітету Одеської міської ради від 19 жовтня 2006 р № 556 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

123. Про застосування цивільного процесуального законодавства при перегляді судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду

цивільних і кримінальних справ від 30 березня 2012 р. № 4 [Текст] // Юридичний вісник України. – 2012. - № 21.

124. Про затвердження складу комісії та плану заходів з проведення реорганізації Укравтодору: Наказ Державної служби автомобільних доріг України від 23 червня 2011 р. № 213 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

125. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III [Текст] // ОВУ. – 2001. - № 7. – Ст. 260.

126. Про заходи з реорганізації комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»: Розпорядження Одеського міського голови від 1 серпня 2006 р. № 819-01р // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

127. Про іпотеку: Закон України від 5 червня 2003 р. № 898-IV [Текст] // ОВУ. – 2—3. - № 28. – Ст. 1362.

128. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV [Текст] // ОВУ. – 2003. - № 38. – Ст. 1774.

129. Про кооперацію в СРСР: Закон СРСР від 26 травня 1988 р. // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

130. Про корпоратизацію підприємств: Указ Президента України від 15 червня 1993 р. № 210/93 [Текст] // Урядовий кур'єр. – 17 червня 1993 р.

131. Про кредитні спілки: Закон України від 20 грудня 2001 р. № 2908-III [Текст] // ОВУ. – 2002.- № 3. – Ст. 79.

132. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III [Текст] // ОВУ. – 2000. - № 27. – Ст. 1109.

133. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР [Текст] // ВВР. – 1997. - № 24. – Ст. 170.

134. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 9 квітня 1999 р. № 586-XIV [Текст] // ОВУ. – 1999. - № 18. – Ст. 774.

135. Про об'єднання державних підприємств зв'язку та запровадження ліцензування деяких видів діяльності в галузі зв'язку: Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 9 [Текст] // ВВР. – 1993. - № 13. – Ст. 115.

136. Про об'єднання державних підприємств нафтової, газової, нафтопереробної промисловості та нафтозабезпечення: Декрет Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1993 № 42 [Текст] // ВВР. – 1993. - № 26. – Ст. 280.

137. Про об'єднання електроенергетичних підприємств: Декрет Кабінету Міністрів України від 29 квітня 1993 р. № 41 [Текст] // ВВР. – 1993. - № 26. – Ст. 279.

138. Про об'єднання підприємств вугільної промисловості: Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 10 [Текст] // ВВР. – 1993. - № 13. – Ст. 116.

139. Про об'єднання підприємств транспорту та дорожнього господарства: Декрет Кабінету Міністрів України від 17 березня 1993 р. № 20 [Текст] // ВВР. – 1993. - № 19. – Ст. 204.

140. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2269-ХІІ [Текст] // ВВР. – 1992. - № 30. – Ст. 416.

141. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу: Закон України від 7 лютого 2002 р. № 3065-ІІІ [Текст] // ОВУ. – 2002. - № 10. – Ст. 467.

142. Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі: Закон України від 10 липня 1996 р. № 290/96-ВР [Текст] // ВВР. – 1996. - № 41. – Ст. 188.

143. Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4442-VІ [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 51. – Ст. 292.

144. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2658-III [Текст] // ОВУ. – 2001. - № 34. – Ст. 1577.

145. Про передачу об'єктів права державної та комунальної власності: Закон України від 3 березня 1998 р. № 147/98-ВР [Текст] // ОВУ. – 1998. - № 13. – Ст. 479.

146. Про підприємства в СРСР: Закон СРСР від 4 червня 1990 р. // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

147. Про підприємства в Україні: Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-ХІІ [Текст] // ВВР. – 1991. - № 24. – Ст. 272.

148. Про порядок створення, реорганізації і ліквідації підприємств, об'єднань, організацій і установ республіканського та місцевого підпорядкування: Постанова Ради Міністрів УРСР від 11 липня 1983 р. № 299 [Текст] // ЗП УРСР. – 1983. - № 7. - Ст. 43.

149. Про приватизацію державного майна: Закон України від 4 березня 1992 р. № 2163-ХІІ [Текст] // ВВР. – 1992. – № 24. – Ст. 348.

150. Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію): Закон України від 6 березня 1992 р. № 2171-ХІІ [Текст] // ВВР. – 1992. – № 24. – Ст. 350.

151. Про радіочастотний ресурс України: Закон України від 1 червня 2000 р. № 1770-III (в ред. Закону України від 24 червня 2004 р.) [Текст] // ОВУ. – 2004. - № 30. – Ст. 1986.

152. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції: Закон України від 18 жовтня 2006 р. [Текст] // ОВУ. – 2006. - № 44. – Ст. 2938.

153. Про реорганізацію комунального підприємства «Одестеплокомуненерго» та комунального підприємства «Одесатеплоенерго»: Рішення Одеської міської ради від 27 червня 2006 р. № 101-V // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

154. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР (в ред. Закону України від 20 листопада 2012 р.) [Текст] // ВВР. – 1997. - № 39. – Ст. 261.

155. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 22. – Ст. 824.

156. Про спеціальні економічні зони та спеціальний режим інвестиційної діяльності в Донецькій області: Закон України від 24 грудня 1998 р. № 356-XIV [Текст] // ОВУ. – 1999. - № 2. – Ст. 45.

157. Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на території міста Харкова: Закон України від 11 травня 2000 р. № 1714-III [Текст] // ОВУ. – 2000. - № 22. – Ст. 886.

158. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2265-XII [Текст] // ВВР. – 1992. - № 30. – Ст. 414.

159. Про Статут Збройних Сил України: Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV [Текст] // ОВУ. – 1999. - № 20. – Ст. 872.

160. Про створення шляхом виділу ДП «Шахта № 5 «Нововолинська»: Наказ Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 30 жовтня 2013 р. № 803 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

161. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР [Текст] // ВВР. – 1996. - № 18. – Ст. 78.

162. Про структуру, повноваження та особливості правового і економічного режиму майнового комплексу Національного виробничо-аграрного об'єднання «Масандра»: Закон України від 4 червня 2009 р. № 1442-VI [Текст] // ОВУ. – 2009. - № 49. – Ст. 1642.

163. Про судову практику застосування статей 353 - 360 Цивільного процесуального кодексу України. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30 вересня 2011 р. № 11 [Текст] // Юридичний вісник України. – 2011. - № 45.

164. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2008 р. № 12 [Текст] // Вісник Верховного Суду України. – 2008. - № 11.

165. Про судову практику розгляду цивільних справ у касаційному порядку. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 14 червня 2012 р. № 10 [Текст] // Юридичний вісник України. – 2012. - № 34.

166. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 р. № 3759-XII [Текст] // ВВР. – 1994. - № 10. – Ст. 43.

167. Про телекомунікації: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV [Текст] // ОВУ. – 2003. - № 51. – Ст. 2644.

168. Про товариства з обмеженою відповідальністю: проект Закону України від 16 листопада 2012 р. № 5507 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА : ЗАКОН.

169. Про товариства з обмеженою відповідальністю: проект Закону України від 24 січня 2013 р. № 2011-1 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА : ЗАКОН.

170. Про товарну біржу: Закон України від 10 грудня 1991 р. № 1956-XII [Текст] // ВВР. – 1992. - № 10. – Ст. 139.

171. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21 вересня 2006 р. № 185-V [Текст] // ОВУ. – 2006. - № 41. – Ст. 2726.

172. Про управління майном, що є у загальнодержавній власності, в будівництві та промисловості будівельних матеріалів: Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. № 19 [Текст] // ВВР. – 1993. - № 17. – Ст. 188.

173. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. № 973-IV [Текст] // ОВУ. – 2003. - № 29. – Ст. 1438.

174. Про Фонд державного майна України: Закон України від 9 грудня 2011 р. № 4107-VI [Текст] // ОВУ. – 2012. - № 2. – Ст. 50.

175. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [Текст] // ОВУ. – 2011. - № 27. – Ст. 1123.

176. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 14 липня 2011 р. у справі № 39/5005/6681/2011 // <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17080121>

177. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Загальна частина: Академічний курс: Підручник / З.В. Ромовська. – 3-тє вид., допов. – К.: «ВД «Дакор», 2013. – 672 с.

178. Российское гражданское право: Учебник в 2 т. Т. I: Общая часть. Вещное право. Наследственное право. Интеллектуальные права. Личные неимущественные права / Отв. ред. Е.А. Суханов. – М.: Статут, 2010. – 958 с.

179. Рябота В.В. Захист прав акціонерів при злитті та поглинанні акціонерних товариств в Україні: Монографія / В.В. Рябота. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2007. – 159 с.

180. Савиньи Ф.К. фон. Система современного римского права: В 8 т. Т. II / Пер. с нем. Г. Жигулина; Под ред. О. Кутеладзе, В. Зубаря. – М.: Статут; Одесса: Центр исследования права им. Савиньи, 2012. – 573 с.

181. Сіщук Л.В. «Правонаступництво в корпоративних правовідносинах» Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Л.В. Сіщук. – К., 2014. – 20 с.

182. Советский энциклопедический словарь. – М.: «Советская энциклопедия». 1980. – 1600 с.

183. Советское гражданское право: Учебник. Часть 1/ Под общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. – К.: «Вища школа», 1977. – 477 с.

184. Сумской Д.А. Юридические лица: учеб. пособие / Д.А. Сумской. – М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2008. – 255 с.

185. Суханов Е.А. Реорганизация акционерных обществ и других юридических лиц / Е.А. Суханов // Хозяйство и право. – 1996. - № 1. – С. 148-152.

186. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклали: О.І Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

187. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів/ За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2006. – 1008 с.

188. Словник іншомовних слів / За ред. О.С. Мельничука. – К.: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії Академії Наук Української РСР. – 1975. – 775 с.

189. Телюкіна М.В. Реорганизация как способ прекращения деятельности юридических лиц / М.В. Телюкіна // Законодательство. – 2000. - № 1. – С. 40-49.

190. Телюкіна М.В. Прекращение деятельности юридических лиц (реорганизация) // Субъекты гражданского права / М.В. Телюкіна. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 2000, С. 38-48.

191. Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87 «Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей» [Текст] // ОВУ. - 2004. - № 4. – Ст. 168.

192. Третя директива Ради 78/855/ЄЕС від 9 жовтня 1978 року, яка стосується об'єднання публічних акціонерних компаній з обмеженою відповідальністю // Інформаційно-пошукова система ЛІГА : ЗАКОН.

193. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 1 грудня 2012 р. // Інформаційно-пошукова система ЛІГА : ЗАКОН.

194. Фесюра М.В. Захист трудових прав працівників при ліквідації, реорганізації та банкрутстві підприємства, установи, організації: Автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / М.В. Фесюра. – Луганськ. – 2013. – 20 с.

195. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Т. 1. Загальна частина. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 520 с.

196. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

197. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.; за ред.. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х.: Право, 2011. – Т.1. – 656 с.

198. Цивільний кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 р. № 435- IV [Текст] // ОВУ. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

199. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 3: Юридична особа / За ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х.: Страйд, 2009. – 736 с.

200. Цивільний кодекс Української РСР від 18 липня 1963 р. // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

201. Цивільний кодекс УСРР, затверджений ВУЦВК УСРР 16 грудня 1922 р. // ЗУ УРСР. – 1922. - № 55. – Ст.780.

202. Цивільний процесуальний кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 18 березня 2004 р. № 1618-IV [Текст] // ОВУ. – 2004. - № 16. – Ст. 1088.

203. Черепяхин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву / Черепяхин Б.Б. // В кн.: Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. – М.: «Статут», 2001, С. 308-442.

204. Чубаров С. А. Правопреемство при реорганизации юридических лиц / С.А. Чубаров // Законодательство. – М. – 1998. – № 7. – С. 6-11.

205. Шапкина Г.С. Применение акционерного законодательства / Г.С. Шапкина. – М.: Статут, 2009. – 320 с.

206. Шевченко Н.І. Правове регулювання припинення господарських товариств шляхом реорганізації: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.04 / Н.І. Шевченко. – К., 2012. – 20 с.

207. Шимон С. Обороздатність майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин / С. Шимон // Підприємництво, господарство і право. – 2013. - № 2.- С. 60-63.

208. Шоста директива Ради 82/891/ЄЕС від 17 грудня 1982 р. про поділ публічних акціонерних компаній // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

209. Щербакова Н.В. Правовое регулирование слияния и присоединения хозяйственных обществ: Монография / Н.В. Щербакова. – Донецк: «Вебер» (Донецкое отделение), 2007. – 258 с.

210. Щербина В.С. Господарське право: Підручник / В.С. Щербина. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 592 с.

211. Щербина В.С. Господарське право: підручник / В.С. Щербина. – 6-е вид., перероб і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 640 с.

212. Щербина В.С. Господарське право України. Навч. посібник / В.С. Щербина. – К.: Атіка, 1999. – 336 с.

213. Щербина В. Поняття та зміст правового режиму майна суб'єктів господарювання / В. Щербина // Юридична Україна. – 2007. - № 1. – С. 71-78.

214. Щодо перетворення банків у публічні товариства: Лист Асоціації українських банків від 27 серпня 2009 р. № 01/02-09/0616 // Інформаційно-пошукова система ЛІГА: ЗАКОН.

215. Щодо припинення державних підприємств, що приватизуються шляхом продажу їх цілісного майнового комплексу: Лист Фонду державного майна України від 1 лютого 2005 р. № 10-18-1011 [Текст] // Вісник законодавства України. – 2005. - № 10.

216. Юркевич Ю.М. Питання захисту прав кредиторів у разі припинення юридичних осіб з правонаступництвом / Ю.М. Юркевич // Університетські наукові записки. – 2008. – № 1 (25). – С. 120-125

217. Юркевич Ю.М. Припинення юридичних осіб з правонаступництвом: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ю.М. Юркевич. – К., 2009. – 19 с.

218. Юркевич Ю. Проблеми правового регулювання перетворення юридичних осіб / Ю. Юркевич // Вісник Львівського університету. Серія юрид., 2009. Вип. 48. С. 166-176.